

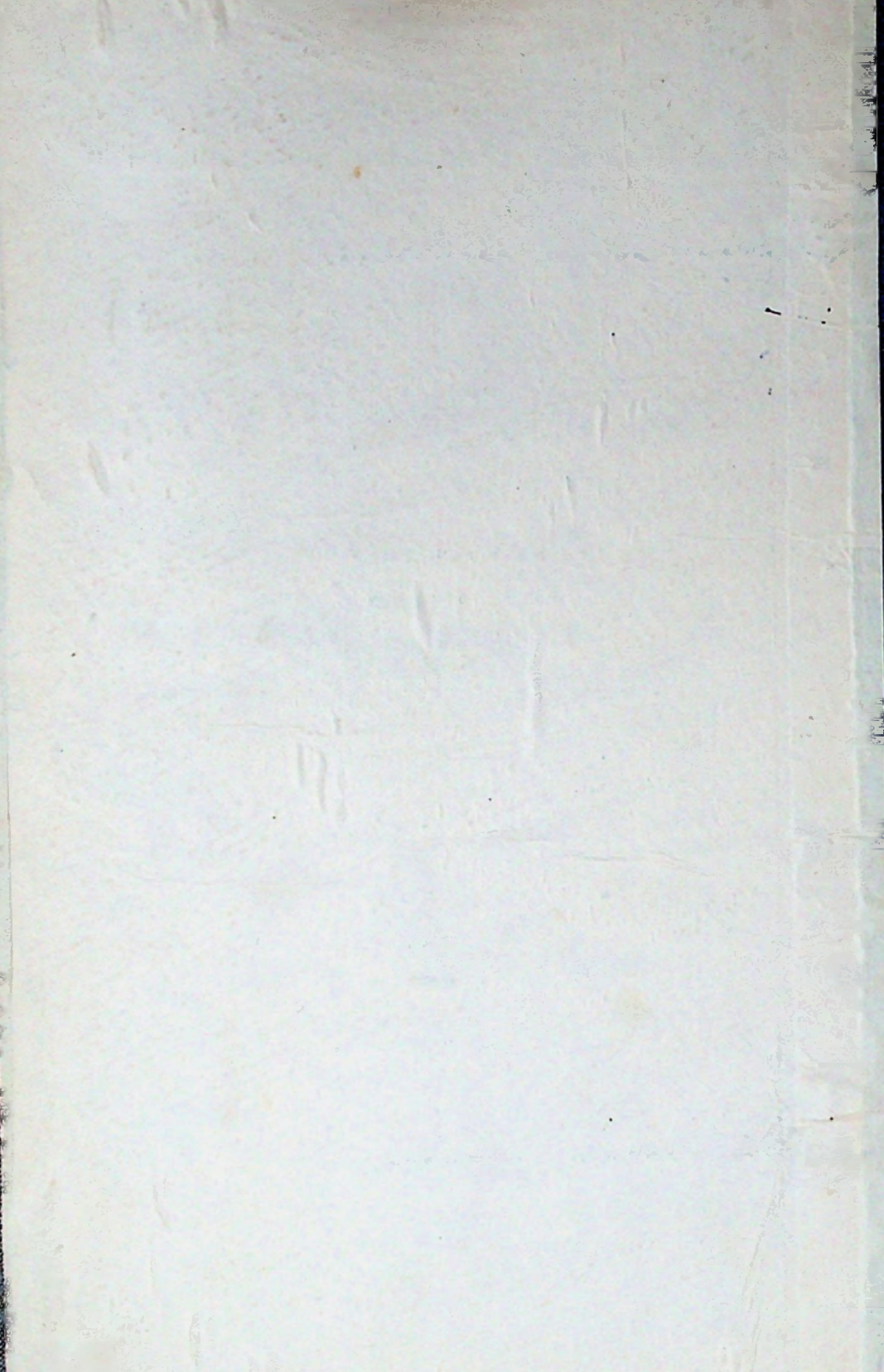
7-296
2

ПАВЕЛ ЈАКОВЉЕВИЧ СВЈЕТЛОВ

РЕЛИГИЈА И НАУКА

ПРЕВЕО
МИРКО Р. ПАВЛОВИЋ
ПРОТОЈЕРЕЈ

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
"РАДОЈЕ ДОЖАНОВИЋ"
БЕШОВАЦ

7296

[illegible]

ПАВЕЛ ЈАКОВЉЕВИЧ СВЈЕТЛОВ

професор универзитета

ЧИТАОНИЦА

ОМЛАДИНСКЕ ЗАДРУГЕ

за кредит и штедњу

Бр. 1226

-- ЛЕСКОВАЦ --

РЕЛИГИЈА И НАУКА

превео с руског

Мирко Р. Павловић

протојереј

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
ГРАДА ЛЕСКОВЦА

Бр. 4449

Одељење

С

Струка

IV

— БИТОЉ —

1936

Штампарија БРАЋА ПИЛИ — Битољ

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

ГРАДА БЕОГРОВА

Бр. 7296

Сгрупа 2

РЕЛИГИЈА И НАУКА

Према владајућем мишљењу безверја о непријатељству религије и науке, наука негира религију у њеним основним истинама, бића Бога и бесмртности душе; тим пре се ту одриче хришћанска религија са вером у Божанско откривење као у њен основ, у чуда и, за разум недостижне, догмате, с њеном Библијом, испуњеном,—кажу,—отвореним противречностима „несумњивим истинама“ науке, нарочито у области астрономије, геологије и биологије. Због тога се широко, опште питање, о узајамним односима религије и науке, често своди на уже питање, о односу Библије и науке према богословској науци, наиме апологетици, и, упоређивањем библијских учења са резултатима науке, решава се оваквим или онаквим измирењем. У том погледу апологетика је потпуно довољно допринела правилној оцени владајућег мишљења.¹⁾ На жалост, то што је богословска наука учинила за разјашњење истине у овом случају, као и у другим случајевима уопште, потпуно се игнорише и ниподаштава баш од оних, којима је пре свих потребно разјашњење истине. Безверници с презрењем одбацују обично све што даје верујућа мисао, богословска наука, стављајући веру насупрот разуму. Они верују само у разум, који је за њих оликотворен у науци, верују слепо, фанатички, стварајући, из уважавања науке, некакав религиозни култ, претварајући науку у фетиш и клањајући му се безумно. Под таквим околностима, одлучни значај у „спору религије с науком“ за неверујуће може имати само глас науке. И ја из свог искуства знам, да је најбољи начин за решење питања обраћање самој науци, путем тачних истраживања о односима научника према религији, и о мишљењима самих научника по питању о узајамним односима религије и науке: ту се као решавајућа инстанција не јавља вера, нити богословље, већ сама наука,—шта је још потребно безверју?

Решењу овога питања тим методом посветио сам био

¹⁾ Види апологетичку литературу по том предмету у делу Свјетлова: „Хришћанское въроуеніе въ апологетическомъ изложеніи“ т. I. стр. 509, изд. 3-е (Київъ 1910).

раније кратак одељак у моме делу „Хришћанско вероучење у апологетском излагању“ (том II), где сам расмотрио мишљења научника о односу религије и науке, и на основу њих установио тројаку шему односа науке и религије ¹⁾. Но овде се предлаже исцрпније разматрање питања, у свој његовој потпуности и битним моментима, са следећим садржајем: Глава I. „Однос научника према религији, или питање о религиозним убеђењима научника“. — Гл. II. „О безверју научника уопште и безверју руских научника посебно“. — Гл. III. „Религија и наука у својим узајамним односима, према гледишту неверујућих научника“. — Гл. IV. „Религија и наука у својим узајамним односима, према одговорима научника и т. зв. агностичара“. — Гл. V. „Религија и наука у својим узајамним односима, према гледишту верујућих научника“. — Гл. VI. Библија и наука у својим узајамним односима, према одговорима научника“. — Гл. VII. „Чудо и наука“. — Гл. VIII. „Вера у бесмртност и наука“. — Гл. IX. „Извори владајућег мишљења о непријатељству религије и науке. (Закључак)“. Из изнесеног садржаја види се, да у њему ништа битно није изостављено да би питање о односима религије и науке било потпуно и свестрано решено гласом саме науке, или њених претставника.

Начин који предлажем за решење питања не издајем за потпуно нов: постоје у науци покушаји да се питање о односима религије и науке реши гласом научника (преглед њихов дат је даље на свом месту); но особеност начина који сам ја прихватио, за разлику од других, састоји се у томе, да овде решавамо питање гласом не само верујућих научника, но такође гласом неверујућих и индиферентних научника. Прећутно прелажење преко научника две последње категорије, што је обично код других покушаја решења питања гласом научника, дало би права безверју да нам замери, да смо пристрасни и једностранни. Само се по себи разуме, да мишљења неверујућих и индиферентних научника заслужују пажњу и имају значај, углавном, с тачке гледишта потпуности и безпристрасности испитивања; но јача и одлучна превага у питању, на крају крајева, припада гласу верујућих научника. У решавању питања о узајамним односима религије и науке, верујући научници двојно су компетентнији од неверујућих, и имају пред њима несумњиво преимућство. Неверујући научници по свом сопственом искуству не знају, и не могу знати религију; а пошто се без искуства ниједна ствар не може познавати како треба, то, другим речима, неверујући научници ништа не знају о ре-

¹⁾ Види. Хришћанское вероученіе въ апологетическомъ изложеніи“, т. II, стр. 132-150, изд. 2. (Киѣвъ 1912).

лигији, и од два упоређена члана, или од два појма, чијим се разјашњењем бавимо, њима је познат само један члан, један појам, — наука. Ето зашто кажемо да неверујући научници у нашем питању схватају само половину, и буквално двојно мање од верујућих научника.

Наводећи мишљења неверујућих и индиферентних научника, ја их увек проверавам гласом верујућих научника, не говорећи о њима ништа од себе у својству богослова. Такав начин дозвољава ми да и овде останем веран постављеном методу, да се питање решава искључиво гласом науке и да, ради објашњења истине, правилно искористим чак и одречна мишљења неверујућих и попустљива мишљења индиферентних научника.

Правилно решење свакога питања захтева пре свега јасноћу и одређеност самога питања; а ово се постиже тачним разјашњењем смисла свега што улази у питање појмова. Ради тога неопходно је потребно рећи још неколико речи о томе, шта у овоме спису разумемо под религијом, а шта под науком. Постоје нарочити разлози за то и за предузимање мера предострожности, без чега би цео спис могао изгубити своју вредност, тј. убедљивост и основаност. Са ретким изузетком, обично се сви аутори испитивања религиозних убеђења научника, њихових односа према религији, не старају да претходно одреде појам о религији, сматрајући да је опште познат. То је велика немарљивост. Испитивање научника о њиховим односима према религији обичним путем анкете, у једном случају, колико ми је познато, није дало потпуно задовољавајућих резултата услед тога, што неки научници нису давали никаквих одговора и што су избегавали одређене и јасне одговоре под изговором, да је питање нејасно. Са своје тачке гледишта ти научници, ради оправдања свога избегавања, с правом се позивају на то, да им је непознато, шта се у питању назива религијом; јер, кажу, нема општепризнатог и тачног појма о томе, шта је то религија, и у чему је њена суштина... Шта ми, дакле, називамо религијом у овоме делу о религији и науци?

Не упуштајући се у подробности, бићемо кратки и јасни. Није истина, да код људи не постоји тачно одређени појам о религији до тога степена, да би сваки пут, кад се поведе реч о религији, требало објаснити то о чему говоримо. Према лукавом мудровању оних који се боје истине, и нетачним расуђивањима покривају директне путеве ка њој, треба да тако испадне, — тим пре, што уистини има много неслагања у појму о религији, као уосталом и свуда, где су, по суштини ствари, немогућа математичка и фактична знања. Религија — то је однос људског духа према Бесконачном, Безграничном Духу; или тачније — општење, или стремљење човека ка живом општењу са Богом. Отуда вера

у Бога и вера у бесмртност — то је суштина религије, оно основно и битно у религији, онај минимум религије, без чега нема религије у потпуном значењу те речи, па ма како да се схвати Бог и бесмртност, и без чега су могући само сурогати религије, који нису у стању да је замене код ма како развијене и живе религиозне потребе. Ипак, кад се одбаци свадљивост оних који желе да питање компликују, ствар је овде простија, него што желе да је претставе. Тачно одређен појам о религији утврдила је беспристрасна наука о религији (филозофија религије); а још је чвршће и боље он утврђен простом општечовечанском религиозном свешћу. Сваки који верује, без објашњења зна, шта је то религија; над њом мудрују само неверујући и они који не желе да верују. Но од научника хришћанску религију у потпуности признају само они, који изнад општих и основних религиских истина признају још и специјално хришћанске истине, као што су: истина богонадахнутости Библије, Божанствености Исуса Христа, испупљења, првородног греха, Свете Тројице. У сваком случају ми ћемо говорити о односу научника баш према хришћанској религији као идеалу религије, и хоће ли је научници признати потпуно или делимично у њеним општим и елементарним, основним истинама. Само таквим постављењем питања и може се доћи до тачног и неоспорног одговора на постављено питање, како се наука, у лицу својих великих претставника, односи према религији.

Што се тиче другог појма који у питање улази, наиме појма о науци, и у том погледу нећемо дати места никаквој нејасноћи и неспоразуму. Под науком разумемо природне науке у ширем смислу те речи, као целу област позитивних наука односно природе, видљивог света, као што су: математика, тај кључ природних наука, механика, астрономија, физика, хемија, минералологија, ботаника, зоологија, биологија, антропологија, медицина, геологија, метеорологија, географија.

ГЛАВА ПРВА

ОДНОС НАУЧНИКА ПРЕМА РЕЛИГИЈИ, ИЛИ ПИТАЊЕ О РЕЛИГИОЗНОМ УБЕЂЕЊУ НАУЧНИКА

„Говорити, да су научници који руководе науком презигнозни, или да су према хришћанству непријатељски расположени, просто — најпосто је глупа бесмислица. Такође тврђење могао је учинити само какав лудм брбљивац, или пак ревносити фанатик“.

Џејмс Хејки, проф. геологије и минералологије Единбуршког универзитета.

Противречност вере разуму једна је од главних догми у катихизису неверујућих. Религија, верују они, противречи истини, и њена је погрешност потпуно установљена и потврђена науком. Наука је доказала да Бога и чуда нема; да је бесмртност—химера; да је слобода воље—илузија самосвести; да је... но дозволимо реч самим неверујућим. „Религија је, пише М. Г и ј о, у почетку претстављала собом просто наивну науку“; то је несавршен покушај првобитног ума да објасни свет и, природно, „на крају крајева, постала је непријатељица науке“ на вишим ступњевима њенога развића. Наука се „не слаже с натприродним откривењима и чудима, на којима су засноване религије“... „Наука је уништила натприродно“ објашњењем природних појава природним узроцима, а заједно с тим наука је уништила, или обрекла на уништење, и саму религију, која све у природи и историји објашњава дејством натприродних сила, „мешањем“ богова у природни ток ствари. На првом месту у рушењу религије „стоје физичке и астрономске науке“. На пример, „геологија је једним ударом оборила традиције већине религија. Физика је убила чудеса. Исто је учинила и метеорологија, која је тако млада а тако много обећава“. А тако исто и „историске науке руше религије“, указивањем на њихов природни постанак из људских погрешака... „У религији су дуго гледали везе које везују небо са земљом, залог јединства и наде; но то је само игра светлости, оптичка варка, која се објашњава и исправља нау-

ком“ ¹⁾ Религија је, на крају крајева, културни анахронизам првобитног времена; то је слика празноверног и глупог уображења првих људи, развејана без остатка светлошћу науке. Негативан однос научника према религији, с обзиром на ово, безусловно је неопходан и природан: научник не може бити човек који верује, и религија, са вером у Бога, у рај, у чуда итд., за њега је немогућа. Измирење науке са вером је утопистичка машта коју треба одбацити: веровати — значи одрећи се знања; знати — значи одрећи се вере.

Са обичном лакоћом безграничног незнања ово владајуће мишљење о непријатељству вере и науке предложио је публици, под видом несумњиве истине, и притом у најоштријим изразима, „талентовани“ публициста „Новога времена“, Мењшиков. „И мени лично, и човеку из народа, гата Мењшиков, потпуно је непотребан учени поп. Напротив, баш учени поп у мојим очима, и народним, пре свега изазива неповерење и инстинктивну одвратност. Та ми сви знамо, до најпростијег сељака, да се наука разишла са светим писмом, и да се налази пре у непријатељству с њим него ли у савезу. Зашто лагати, зашто лицемерити, тврдећи, као што то чине многи учени попови, као да је науку могуће помирити са вером? Кад би то било могуће, то би већ давно било учињено, ипак, сви покушаји о томе остављају утисак вашарских комедија. Највештији од вашарских волшебника нису ништа другог до шарлатани. Скоро све су науке неутралне у односу према вери, тј. немају никакве потребе у појму божанства, — такве су све позитивне науке, почевши од математике. Али све науке неутралне су само док се не додирују с филозофијом: чим се дође до почетка ствари, објашњава се богоборна природа знања. На основно питање: има ли Бога? знање, ако је часно, може одговорити само незнањем. Бог је услед своје недостижности предмет не узучавања, већ вере, и у томе се баш и састоји величина те системе духа, што она увереност своју прима непосредно из извора, као светлост од сунца“ („Новое Время“ 1911 г. № 12678).

Ето како се ствар с нашим питањем о односу вере и науке претставља у „дубинама народним“ или, тачније, нововремског незнања. Измирење вере и разума назива се пустим послом „шарлатана“ и „учених попова“, — њиме се, према речима Мењшикова, више нико не занима. Речи овога лакога брбљивца биће, разуме се, проверене даље, и тако ће се објаснити, ко је овде шарлатан, а ко — није; по сад морам да потирам дирљиву подударност Мењшикова у овоме пи-

¹⁾ М. Гюйо, „Безвирие будућаго. Соціологическое исследование“. СПб. 1908. стр. 357, 354, 328, 332, 131, 135, ср. 56-57, 214-215, 357 и др.

тању са социјалистима, са ослободилачким револуционо-атеистичким обичним брбљањем, где владајуће мишљење налази себи сличан оштри израз. Кад сви наши талентовани „мислиоци“, који храбро, без сваке припреме, решавају најсложенија питања знања, не би располагали способношћу: све савлађивати стомаком или гатањем, и понашати се као без главе, онда бих ја могао помислити, да је Мењшиков у даном случају заведен лошим изворима у питању, и одушевио се у своме гатању, на пр. ослободилачким обичним брбљањем, ма да се ова свињска храна од стране социјализма предодређује за интелектуалну децу необразованог, простог народа или, према изразу Мењшикова, за „народне дубине“. У сваком случају, ипак је прелаз од незнања нововремских „народних дубина“ у нашем питању ка социјалистичком решењу питања, према потребама партиске политичке тактике, — најлакши.

Додуше, владајуће мишљење о вери социјализам је примио под нарочито покровитељство и усрдно га распрострањује.... ради „отклањања хришћанства из интересу прогреса човечанства“, како уверава Ђебел у ствари ради несметаног извођења свога, за прогрес саввим непотребног, зверског програма: обновљења друштвеног уређења — крвљу, вешалима, бомбама, гилотинама итд. Да, социјализам није баш нарочито стало до науке и културе, под чијим заставама он води борбу са хришћанском религијом, о томе најречистије и одвећ јасно говори његово понашање чак и са таквим научницима, као што је отац хемије Лавоазие, који је без милости кажњен по решењу Конвента 1794 г. у расцвету моћи, — онда, кад се Лавоазие, скупљањем својих генијалних дела, и новим делима, спремао да обогати науку. Кажњен је само зато, што је био државни чиновник (главни закупца). Осим тога ниучему није био крив. Узалуд су се у заузимању за Лавоазие-а обраћали на праведност и здрав смисао терориста, и указивали на његове заслуге и значај у науци; узалуд је и сам Лавоазие молио целате да одложе смртну казну само на неколико дана, да би завршио започето важно испитивање о дисању и испаравању животиња. На све ово поборници културе и прогреса одговарали су сложним урликом: „Нама научници нису потребни!“¹⁾

Можда је у односима социјализма према науци то био једини грех, изузетног случаја, који се код поборника културе и прогреса није више поновио? Ниуколико! И сад, само у другој форми, погоници Лавоазиеових целата одричу и објављују, кад год им то затреба, да су научници и

¹⁾ Гаст. Тисандье. „Мученици науки“ СПб. 1891, стр. 142-147, као и дела Де перта и Целзера, која нису касније навести.

наука непотребни. Зар штрајкови и дивље „опструкције“ у вишим просветним заводима Русије у годинама 1905—1910, нису били одбацавање науке и научника, гоњење науке, смртна казна своје врсте над науком у име „прогреса и културе“, тј. — тачније рећи, у име револуције? Зар треба сматрати већим учешћем у напретку науке изузетну пажњу социјализма између свих наука једино према практичној хемији, и ту само према пиротехници и технологији, — смрдљивим стварима опструкције?... То ипак не смета социјалистима да увек противу религије иступају у улози поборника и заштитника науке. И код њих ћемо наћи владајуће мишљење о антагонизму између религије и науке, у не мање оштром изразу од Мењшикова. Ево неколико примера.

Д у е изјављује: „Свако ново откриће у науци води све већем и већем рушењу побожне вере у самом њеном корену, као што се то види на нашим највећим научницима, који су све потпуно неверујући људи, и кад би се само могли отворено изјаснити, они би пред свима јавно признали своје неверовање“ (ABC des Wissens).

У другом делу изражава се исто још грубље: „природњаци и астрономи су скоро сви без изузетка неверујући људи. У заједничком учењу схватају васиону исто тако мало као и ми, али је опет разумеју више (?), — и ево они једногласно изјављују: у васиони нема никаквог места за Бога, нити је се Он тиче „(Glauben und Wissen)... Ђ е б е л изјављује: „Ја сам се помало занимао историјом културе и природним наукама, и налазим да је за мозак, који је способан да мисли и који је упознат донекле са закључцима и открићима природних наука, доста потешко поверовати у хришћанство као у најбоље и најсавршеније учење. Чињенице које су природне науке непоколебљиво успоставиле односно постања и старости земље, односно порекла и развића човека, подривају хришћанство у темељу и руше га. Сем тога, историја појаве и развића хришћанства није таква, да би већ сама собом била довољан доказ о божанском пореклу тога учења... Религиозне догме и учења расклањивале се све више и више према томе, уколико ће тековине природно-научних знања и културно-историских испитивања постајати приступачне све ширем кругу људи. Упознавање с историјом земље потпуно руши библијске басне о створењу света“ итд. (Бебел „Хришћанство и социјализам“).

Но довољно смо слушали атенсте, Мењшикова, „другове“ и остале. Време је да се њихово блебегале назове правим именом. Немачки се то каже Lügen (Денерт), а ми би га слободно могли назвати: „лагарије“, „бесмислице“, „измишљотине“.

Хришћанство се у основи својој све више и више колеба чињеницама и закључцима науке, јављају нам (Ђ е б е л).

„Наука се разишла са светим писмом и налази се пре у непријатељству, него ли у савезу са њим“, и то до тогастепена да говорити о сагласности вере с науком, значи „лагати, лицемерити“, а радити на измирењу вере с науком, значи правити „вашарске комедије“, што могу да чине само „шарлатани“, у чији број и спадају „учени попови“. Ово обзнањује Мењшиков, који би уз то хтео да са својим мишљењем не остане усамљен, и одлучио је да против „попова“ иступи као глава „простога народа“, те се појавио с њим „из народне средине“.

Међу научницима, који су за нас само и важни, ствар стоји сасвим друкчије. Ево гласова отуд.

Геолог **Ж а н д' О м а л и у** с читава свој јавни говор о сагласности Св. Писма с науком закључује: „по моме мишљењу нема ни једне стварне противречности између наших религиозних убеђења и чињеница, утврђених садашњим положајем природних наука“.¹⁾

Хемичар **В. К р у к с**: „Ја не видим конфликта између утврђених чињеница науке и битног учења Св. Писма, између научне истине и религије Исуса Христа“. Даље Крукс наводи неколико научника „из читавог скупа угледних мужева науке, који се придржавају истог мишљења“, на пр. Фарадеја; Џ. Стокса.

Физичар **Р а ј н о л д с**: „У резултату научних испитивања последњих година ја не видим ништа такво, што би ме нагнало да посумњам у непосредно откривање Бога људима у разна времена; а хришћанство је засновано на тој вери“.

Споменути од Крукса физичар **Џ о р џ С т о к с**, кога су Хексли, лорд Келвин, Гледстон (сами „краљеви науке“) назвали „Њутоном нашега времена“, пише: „Што се тиче тврђења, као да су скорашња научна истраживања изнела лажност и немогућност Библије и религије, ја им на то, не колебајући се ни минута, одговарам: То је гледиште потпуно лажно! Ја не знам никаквих здравих закључака науке који би противречили хришћанској религији“.

Електротехничар и ауторитет у питањима која се тичу телеграфа и телефона **В. П р и с**: „Ја никад нисам наишао ни на један факт, који би противречно учењу хришћанства. Нема противречности између науке и религије; ја рачунам обротно, да наука и религија указују једна другој помоћ“.

Ботаничар **В и љ е м К а р у т е р с**: „Не одговара истини причање, као да су научна испитивања посве-

¹⁾ Свѣтловъ „Христiанское вѣроученiе въ апологетическомъ изложенiи“ т. II, стр. 142—143 (Киѣвъ 1912).

дочила лажност Библије и религије... Ја не знам ни једну научну чињеницу која противречи Библији“.

Биолог и зоолог **Фред Чарлс**: „Мој појам о Богу и мој однос према Божанству само се поткрепљују и обогаћују научним истраживањима... Што се тиче основних учења хришћанства, њих векови прогреса тек јаче утврђују свуда, у целом свету. Без сумње нема никаквог сукоба између основних хришћанских начела и научних доктрина“.¹⁾

Овим корифејима савремене науке придружује се читав збор великих научника и твораца науке, научних светила прве величине, као што су: Њутон, Кеплер, Коперник, Галилеј, Ампер, Деви, Ломоносов, Пастер, Хиџенс, Агасиз, Лаел, Бер, Швамердам, Хеер, Бојл, Либих, Жул, Халер, Кивие, Сименс, Фарадеј Хершел, Франклин итд. Изражавајући се језиком друга Бебела, о чијим научним делима науци ништа није познато, све су то људи који су се „помало“ занимали природним наукама. На језику Мењшикова, све су то „шарлатани“, јер баш они утврђују хармонију између вере и науке, баве се измирењем вере и науке, својим животом и научним делима дају очигледну потврду речима **Либиха**: „Познавање природе је пут ка побожности (страхопоштовању) пред Творцем“.

Међу правим научницима ми видимо друге погледе, а потврду владајућег мишљења срећамо тек само у виду ретког изузетка, па и у овим изузецима код научника постоји врло одређено мишљење, које је неповољно по владајуће мишљење.

Проф. филозофије и етике, члан Лондонског друштва хемичара и физичара, **Орчард** пише: „Чврсто сам убеђен да међу установљеним научним чињеницама и основним учењима хришћанства нема противречности. Ако се неко од научника не слаже с овим гледиштем, њега би, по мом мишљењу, могли окривити за незнање, или за то, што су његови закључци засновани само на његовим личним жељама“.

Геолог **Ле-Конт**: „Гласове о конфликту између науке и религије сматрам пустим блебетањем. Кад се човек предаје таквом блебетању, ја сам увек уверен — он или не схвата шта је то наука, или пак нема појма о основним учењима праве религије“²⁾ На тај начин, за подлогу владајућег мишљењу о конфликту између вере и науке служи—незнање. То ће бити још јасније, ако продужимо суочавање владајућег мишљења са науком.

¹⁾ А. Г. Табрумъ „Религиѳзныя вѣрованія современныхъ ученыхъ“, Москва 1912 г. стр. 15, 114, VII, 129, 34, 149-150.

²⁾ *ibid.* стр. 108, 146-147.

Аутор социјал-демократске брошуре *Glauben und Wissen* с изгледом човека који зна све сакривене тајне, и који је свој у науци, објављује, као да сви научници „једногласно“ потврђују, да је науком све у природи објашњено механичким дејством природних сила и узрока, и да „у васиони нема места нити потребе за Богом“. Научници говоре друго.

Геолог **Л а е л** : „Ма у ком правцу вршили своја испитивања, ми свуда откривамо најјасније доказе творачкога Ума и дејства премудрог и свемогућег Промисла у природи“.

Астроном **Х е р ш е л** : „Уколико се више шири поље науке, утолико постају многобројнији докази постојања свемогуће творачке Премудрости“.

Астроном **К е н л е р** : „У творевини ја као да рукама додирујем Бога“.

Хемичар **Б о ј л** : „Прави природњак, куд год проникне у тајне творевине својим сазнањем, неизбежно свуда у њима јасно види прст Божји“.

Хемичар **Ш е н б а ј н** : „Ко непрекидно отвореним очима посматра живот природе, тај ће не само веровати по ње потпуно јасно видети, и непоколебљиво се убедити, да у читавом пространству нема ни најмањег места, где се не би, на најчуднији начин откривала Божанска делатност у свој својој величини¹⁾. Но доста је. Кад би од свакога научника, који су слични овима које смо навели, узели, макар само по два реда и продужили наводе, требало би нам само за то још много страница. Међутим, треба да зауставимо своју пажњу и на другим тврђењима владајућег мишљења о непријатељству религије и науке.“

Владајуће мишљење о непријатељству религије и науке установљава хрђаву репутацију за природне науке и за научнике природњаке: јер претставља да су природне науке штетне за веру, а научници – скроз нерелигиозни људи, са општом наклоношћу ка индиферентизму и атеизму. Још материјалист **Б и х н е р** рекао је: *tres physici duo athei* (тј. на три природњака долазе два атеиста). Социјалисти су пошли још и даље у општом изразу укореење предрасуде против природних наука, као наука опасних и рушилачких за веру. Према изјави аутора напред споменуте брошуре *Glauben und Wissen* (Вера и знање), нису две трећине природњака неверујући људи, већ „су природњаци и астрономи скоро сви без изузетка неверујући људи“. Тако претстављају ствар они, који стоје ван науке; по шта о себи го-

¹⁾ „Христ. вѣроученіе въ апологетич. излож.“ т. I, стр. 7, 8 и т. II, стр. 141-142.

воре сами научници? Потпуно друго! И глас је њихов овде, такође, добро познат из одговора на пр. савремених енглеских научника на, анкетом постављено питање, сматрају ли они да су научници неверујући људи?

Др. медицине физиолог **Џ. У о л ш**: „Сви највећи научници били су верујући. Њима није било ни мало тешко сагласити науку са вером. Једино су ситни људи пазали, да је ограничени обим њиховог личног ума недовољан за смештај и науке и вере“¹⁾. Ове врсте били су одговори и других научника, више од сто). Сви су они разним речима изражавали једну те исту мисао старих научника, врсте Бојла, Кеплера, Либиха, Лаела, Хершела, Шенбајна, Медлера и др. да „прави природњак не може бити атеист“ (**М е д л е р**), а према томе, „истински-велики природњаци били су увек људи, убеђени у биће Бога и душе, и тим више, уколико су дубље проицали у тајне природе“ (**Ш е н б а ј н**²⁾). Са стране објављују да је научни свет непријатељски расположен према вери, а људи из тога света говоре друго. Ево типичних гласова отуд.

Биолог **Д. Ђ о р д а н**: „У мом животном искуству није ми се десило да наиђем на ирелигиозне или према хришћанству непријатељски расположене научнике. Мало је научника те врсте; без сумње, има их, но само то је код њих лично питање, питање карактера, темперамента, а не саме науке“.

Анатом **Џ. М а к а ј**: „Није ми се десило да наиђем на угледне људе од науке, који би били ирелигиозни или пак према хришћанству непријатељски расположени“.

Анатом и физиолог **Ф л а у е р**: „Из посматрања над широким кругом познатих, који се баве разноврсним научним испитивањима, добио сам утисак, да број религиозних људи међу њима ниуколико није мањи, него ли међу другим групама, као што су : правници, лекари, војници итд. Па и ја не видим основа, због чега би он требао да буде мањи“.

Геолог **Е д. Х о л**: „Што се тиче мишљења, као да научници обично бивају скептици и неверујући, то, уколико је мени познато, ово је тврђење лажно. Несумњиво, међу научницима, као и у другим редозима људи, има много њих који се односе непријатељски или равнодушно према хришћанској религији; но не мислим, да би проценат таквих међу научницима био већи, него међу лицима других занимања. А да је међу геолозима мало скептика, а

¹⁾ А. Г. Табрумъ, стр. 147.

²⁾ „Христ. вѣроуч. вѣ апологетич. излож“. т. II, стр. 144.

много хришћана, — то могу доказати на основу личног познанства с њима“ ¹⁾.

Ботаничар В. К а р у т е р с: „Не слаже се са истином тврђење, као да су први и најбољи научници ирелигиозни. Међу научницима, као и међу другим групама људи, налазе се, додуше, и такви, који се одричу религије; но доста велико познанство са ученим људима учинило је да сам стекао убеђење, да се број ирелигиозних међу њима не налази у већој пропорцији, него ли код других група“.

Хемичар В. Т и л д е н: „Ја могу с пуном веродостојношћу посведочити, да се међу научницима не налази мањи број људи, који испуњавају религиозне обичаје и обреде, него ли међу другим образованим лицима, која се нису посветила специјално науци“. Друкчије може да говори само онај, који је „потпуно непознат са научним светом и са гледиштима научника“. Поред тога, не само да није мање верујућих људи међу научницима него ли међу онима који се нису посветили специјално науци но, по свој прилици, више.

Анатом и физиолог Х е н р и О к л е н д: „Ја ћу поћи даље и рећи ћу, да се, као општи утисак мојих ду-

¹⁾ Обде се, сасвим на свом месту, негира изминштина *М. Гијо*, да од свих наука, у погледу рушења религије, „на првом месту стоје“; физика, астрономија и геологија („*Безвјери: будућага*“, стр. 134). Међу геолозима уџећ је било много берџућих. То ебедоче бех и сама таква имена као: Дехен, Кбенштет, Ифаф, Мјурисе и, Баранц, Севџик, Дрџмонд, Ама, Даусон, Јасел, Де-Лик, Кивие, Фџке, Кукленц, Хџро Милер, Вџрџ, Штџдер, Вирџхт и др. Исто тако целехењем се не потврђује, бех само негира изјава Гијо-а о физичи, која баш напротив, нарочито изобилује берџућим научницима тако високог ранга, као што су: Галилеј, Декарт, Паскал, Хџргенс, Франклин, Фарадеј, Ампер, Ом, Галвани, Волта, Морзе, Рамзи, Томсон (лорд Келвин), Френел, Рејли, Стоке, Ерштел, Макеџел, Гробе, Уат, Рџнџкорф, Хелмхолц, Тет, Роџ, Мајер, Бристер, Био, Сименс, Фраџенхофер, Клаџиџе, Мариот, Торичелли, и др. На то је целокупна физика у личима, г. Гијо! Ми немо даље (у гл. III) видети да је савремена физика једна од оних наука која нарочито моћно сџдељује у рушењу материјалистичког схватања природних наука, и открива хоризонте за научну мисао у области натуџфилософије у правцу, противном материјализму и атеизму. Нарочито је чудновата изјава о непријатељству астрономије према вери. Незорџићност обе изјаве очигледа на је и за гимназијете који су чули за Њџтона, Кеплера, Коперникџа, Галилеја и др. Сваки ће се сагласити са великим астрономом *Медлером*, да је, баш астрономија нарочито позвана да докаже противно владајућем мишљењу о истинитости науке за веру, и „да оживљава и јача она џбеђења, која се с правом сматрају за највеће добро човечанства“. (Види дело: *Свџтљонџ Христџанскос џброучење џъ апологетическомџ изложениџ*, т. II, стр. 143.) Без патезања може се џврђдити, да су сви велики астрономи били берџућни џуди (са два-три изџетка, и то сџмљива). Сваки ће се сагласити и са математичарем *Коши*, који у свом непобедану берџе џврђбује тај факт: „Ја сам хришћанин, тј. берџем у Ђожанство Исџуса Христа као Тихо де-Брахе, Коперник, Декарт, Њџтон, Фермат, Лаџиџиџ, Паскал, Гримальди, Ојлер и др. као сви велики астрономи, физичари и математичари прошлџх векова (тамо, стр. 144).

гих животних запажања и моје делатности јавља то, да се код највећих људи знање и вера међусобно удружују, и то с интензивношћу која није својствена ограниченим умовима. Треба ли у овом случају именовати: Галилеја, Кеплера, Њутона, Хершлеја, Фарадеја?"

Физичар **Џ. Стокс**: „Да ли ми је животно искуство дало основа, да највеће научнике сматрам за људе ирелигиозне? Одговарам: моје искуство не само да ме није довело на тај закључак, оно ме је тек довело на супротан закључак“.

Физичар и математичар лорд **В. Рамзи**: „Већина главних вођа науке нису ирелигиозни нити су прогивници хришћана. Доказ су томе Фарадеј, Максвел, Стокс, Келвин и многи други... Истинска наука и истинска религија не противрече једна другој, па и не могу бити стављане једна против друге“¹⁾.

Према владајућем мишљењу о антагонизму између религије и науке излази, да међу неверујућим научницима верујући чине тако ништаван изузетак, о коме не би требало ни говорити. Зато се владајуће мишљење усудило да тврди: „скоро без изузетка сви су научници—неверујући људи“. Ствар ипак сасвим друкчије стоји, и чињеницама се владајуће мишљење само негира. Оно се без остатка развејава чак и само обичним списком верујућих научника, који собом претстављају целокупну науку у личностима.

Не износећи овде целокупан, сувише дугачак списак верујућих научника, ми ћемо навести неколико имена, ма да не баш мало, потпуно довољно за очигледно негирање бесмисленог мишљења (наиме 165 имена).

У броју верујућих људи, као што је познато, налазе се: Агасиз, Ампер, Аристотел, Архимед, Баумгартнер, Бекерел, Бел, Бернар—Клод, Бернули, Берцелиус, Бесел, Бине, Био, Биша, Бишоф, Блуменбах, Боде, Бојл, Бомон, Боерхав, Бредли, Браун, Бристер, Букланд, Бурмајстр, Бекон—Веруламски, Бер, Вагнер—Руд. Вебер, Везали, Вернер, Виганд, Волта, Вурц, Гален, Галилеј, Галвани, Гасени, Гаспер, Гаус, Гризман, Грималди, Грове, Дана, Даусон, Де—Кандол, Декарт, Де—Лик, Друмонд, Деви—Хумфри, Енке, Еренберг, Ерштед, Енрихт. Жилберт, Жофроа Сент—Клер, Жул, Кавендиш, Катрфаж, Квенштет, Кеплер, Кирхоф, Клаузиус, Кошибер, Коперник, Коши, Крукс, Кивие, Ламарк, Ламберт, Лапаран, Леверие, Лајбниц, Либих, Линдли, Лине, Листер, Литров, Ломоносов, Лоц, Лаел, Мајер Роберт, Максвел, Мариот, Марциус, Марш, Мендељејев, Милн—Едварс, Морзе, Мурчисон, Медлер, Милер Јохан, Њутон, Ојлер, О-

¹⁾ А. Г. Табрумъ, стр. 140, 85, 30, 29, 35, 124, 49, 9, 11.

кен, Олберс, Ом, Оуен, Парацелс, Паскал, Пастер, Пикар, Пирогов, Питагора, Пристли, Причард, Пфаф, Рамзи, Раумер, Рајке, Рентген, Ритер, Рише, Ромелс, Румфорд, Ритемајер, Реј, Рејли, Сејуик, Секи, Сименс, Симпсон, Стокс, Тидеман, Тихо-де-Брахе, Томсон Вилијам (или Лорд Келвин), Торичели, Тет, Уат, Уолес, Уевел, Фај, Фарадеј, Френел, Физо, Флауер, Флуанс, Фолкман, Франклин, Фрауенхофер, Фукс, Халер, Харве, Хаусман, Хеер, Хајм, Хершел Вилијам, Хершел Џон, Хишарх, Хипократ, Хирн, Хиртл, Хофман, Хуфеланд, Хијгенс, Целер, Швамердам, Шван, Шеврел Шлајден, Штал, Штудер, Шенбајн, Шенлајн, Шуберт.

Списак верујућих научника могао би бити продужен обилнијим навођењем на пр. најновијих и савремених научника; по зар и из наведеног, скраћеног списка верујућих научника није јасно, да се, код здравог ума и при пуној свести, верујући научници никако не могу назвати изузетком међу неверујућима? Искључити из науке Њутона, Кеплера, Либиха итд. — све горе наведене, значило би искључити саму науку, јер заиста, наведеним овде именима великих научника претстављена је сама наука у личностима. Очигледно је, чињенице нас гоне да за истину признамо тезу потпуно супротну владајућем мишљењу, коју треба формулисати овако: С к о р о б е з и з у з е т к а с в и с у в е л и к и н а у ч н и ц и в е р у ј у ћ и љ у д и. Изузеци су овде тако ретки, да се губе у огромној маси верујућих научника, и зато би се без устезања могло рећи: обично су сви научници људи верујући, и тим више, рећи ћемо са хемичарем Шенбајном, „уколико дубље прогнучу у тајне природе“. Једном речју, вера је међу научницима опште правило, а безверје изузетак. То је несумњиви факт, истина — са којом ово дело и упознаје. Овај факт није тајна за зналце: он је чврсто установљен постојећом литературом о религиозним убеђењима научника. У тој литератури има чак и покушаја да се факт тачније одреди у цифрама, утврђује се пропорционални однос верујућих научника према неверујућим и индиферентним с таквом приближном тачношћу, која је доступна статистици опште. Ми ћемо се сад и обратити на расмагњање те литературе. Литература та дели се на две групе. У једним монографијама и кратким написима о односу научника према религији сабрана су мишљења првенствено верујућих научника, у другим, — како верујућих, тако и неверујућих, и индиферентних заједно.

У првој групи обраћа на себе пажњу књига Х. Е н г е л а „Највећи умови о вишим питањима. Изреке и карактеристике првих ауторитета XIX века из реда небого-

слова“ ¹⁾. Међу историчарима, филозофима, друштвеним радницима, правницима и песницима овде је почетно и прво место дато научницима (математичарима, астрономима, физичарима, хемичарима, геолозима и палеонтолозима, ботаничарима, зоолозима и медицинарима). Због тога што је овде узет не баш велики број научника, не чине се никакви општи закључци, већ је монографија документовано уређена тачним изводима из дела и биографија научника, понекад већим, у облику одељака по религиозним питањима, и снабдевена је портретима неких научника.

Видно место у другој групи заузима дело, у два тома, немачког богослова О. Цеклера „Божји сведоци у царству природе. Биографије и исповедања великих природњака старог и новог времена“, који су у главном послужили Енгелу ²⁾ Ово дело садржи у себи прекрасно документовано истраживање о религиозним убеђењима свих великих, првенствено верујућих, научника свих векова, почињући од времена прехришћанских и средњим веком и свршавајући последњим годинама XIX века. Поред опште своје, огромне ерудисије, аутор је за ово истраживање био припремљен другим знаменитим делом, које се блиско додирује са питањем о религиозним убеђењима научника („Историја односа између богословских и природних наука“). Прегледом биографија и дела научника свих векова, аутор решава питање које је у своме делу поставио себи, има ли какве било везе између природних наука и безверја, како то тврди владајуће мишљење о непријатељству религије и науке, и у завршним закључцима свога опширног дела (II, 335-339) долази до негативног одговора. Дело Цеклера бави се звездама само прве величине у науци, по, по његовом мишљењу, општа вредност науколико не би била измењена, додавањем делу имена другог и трећег ранга, где би се заиста показале све шансе односа научника према религији, у централној групи првих величина науке (верујући, индиферентни и неверујући). Однос природњака према религији, позитивно или негативно, условљава се углавном, не науком већ општим духом времена и његовим индивидуалним одразом код научника. Тиме се објашњава материјалистички правац природних наука у другој половини XIX века. Но

¹⁾ H. Engel, Die grössten Geister über die höchsten Fragen. Aussprüche und Charakterzüge erster (nicht - theologischer) Autoritäten des 19 Jahrhunderts. Konstanz. Aufl. 3-te.

²⁾ O. Zöckler. Gottes Zeugen im Reich der Natur. Biographien und Bekenntnisse grosser Naturforscher aus alter und neuer Zeit. 2 Th. Gütersloh 1881.

променом времена може се све изменити, и „прави“ научници опет ће почети читати из два паралелна текста о Богу: из књиге природе и из Откривења, и опет ће се вратити религији Кеплера и Галилеја, Галера и Ојлера, Кивнеа и Агасиза“.

Специјално научницима XIX века посвећена је књига Кнелера „Хришћанство и претставници најновијих природних наука. Прилог културној историји XIX века“.¹⁾ Аутор поставља себи питање: треба ли природне науке XIX века, сагласно владајућем мишљењу, сматрати непријатељским религији? И књигом својом даје негативан одговор. Излази, да од многобројних научника прошлога столећа, свих грана природних наука, једни признају хришћанство и религију уопште у њиховим основним истинама бића Божјега и бесмртности душе, а други потпуно признају хришћанство. При том неки припадају одређеним хришћанским вероисповестима, као Берцелиус, Димитријев, Семелер, Девил, Шеврел, Галвани, Волта, Ампер, Радеј, Френел, Брауенхофер, Физо, Жул, Роб. Мајер, Пастер и други. Аутор не налази да је за општи закључак његове књиге, констатација, да је поред великих верујућих научника, из врсте поменутих, било и крупних неверујућих научника, (врсте Тиндала, Бертло и др. (у број којих Кнелер онемогућева, као што ћемо на своме месту видети, убраја Кархова и Ди-Боа-Рејмона). „Ми никад, каже он, нисмо то одрицали, и за циљ који испитујемо то нема значаја. Ми тврдимо само једно, да није умесно приписивати свима природозналцима уопште непријатељство према религији и хришћанству. Сагласност научника у томе, коју је утврдило владајуће мишљење, не примећује се“. Ето због чега његово дело „није статистика, где би аутор поставио себи за циљ испитивање религиозних убеђења свих научника у потпуном списку од 1801 г. до 1912 г. са збиром гласова за и против религије. Такав подухват тешко да је и могућ, услед недостатка тачних података о многим научницима“. Па то није ни потребно. Закључак књиге пуколико се неби изменио, кад би неке и успело да докаже, да је међу великим научницима XIX века била већина неверујућих: упоредо с њима увек би остали мужевни науке, верни хришћанству, који су, поред тога, што су потпуно располагали свима знањима свога времена, још и личним открићима проширили границе људскога знања. Кад је неком грчком филозофу софист почео врло оштроумно

¹⁾ K. Kneller. Das Christenthum und die Vertreter der neueren Naturwissenschaft. Ein Beitrag für Kulturgeschichte des 19 Jahrhunderts. Aufl. 2-te. Freib. i. B. 1904. (Местимено, где је потребно, цитати из дела научника наводе се не само у преводу но и у оригиналима: француском, енглеском и италијанском).

доказивати, да појам о кретању сам у себи садржи противречност и да је, следствено томе, кретање немогуће, онда је филозоф, не одговарајући ништа софисту, мирно почео да пред њим ходи напред и назад; тиме је била доказана стварност, а уједно с тим и могућност кретања. Тако поступамо и ми кад нам указују на немогућност сагласности вере и науке. У мноштву научника првога ранга ми доказујемо, да се фактички здружују истовремено и једно и друго, вера и знање; а што је стварно, то је, према логици, и могуће, и кад толико дубоких умова не сматра нешто за немогуће, онда и мање даровите главе не треба да сматрају то за немогуће¹⁾.

Преведена с енглеског на руски језик књига А. Г. Табрума „Религиозна веровања савремених научника“ (Москва 1912) јавља се као резултат анкете Арт. Г. Табрума (члана Лондонске лиге за доказ истине хришћанства) међу савременим енглеским и америчким научницима по питањима, постављеним у циљу проверавања владајућег мишљења о непријатељству религије и науке гласом научника: 1) примећују ли они стварну противречност између факата које је наука установила и основних учења хришћанства? и 2) сматрају ли они, на основу свога животног искуства, да су савремени научници неверујући људи, који се према хришћанству негативно односе? На постављену анкету одазвао се 181 научник, у писмима аутору-издавачу. Од њих 48 нису дозволили публикување својих писама, а међу публикованим писмима (133) 18 садрже двосмислене и неодређене одговоре. У три писма дају се негативни одговори, а у огромној већини, од 112, дати су позитивни одговори. Другим речима, 112 научника, од 133, показали су се верујућим, а само се тројица изјашњавају, ако не као атеисти а оно као агностици, тј. показало се верујућих приближно 84%²⁾, а неверујућих свега 2%³⁾! На тај начин владајуће мишљење се очигледно негира, сабраним у књизи одговорима претставника савремених природних наука, и резултати анкете у главним пртама подударају се са резултатима, које су сабрали Кнелер, Енгел и Цеклер.

Резултат добивен анкетом Табрума сјајно се, до подударности у цифрама, потврђује испитивањима, учињеним у ширем размену у омањој књижици ботаничара и богослова Еберхарда Денерта, под заглављем „Религиозна убеђења истраживача природе. (У облику одговора такође на књигу Хекела *Welträtsel*“⁴⁾ која је од 1896 до 1908 г. постигла осам издања. Денертово дело, поред кратко-

¹⁾ K. Kneller p.p. 386 – 391.

²⁾ Dr. phil. E. Dennert. Die Religion der Naturforscher. Auch eine Antwort auf Haeckels „Welträtsel“. 6-te Aufl. Berlin. 1901.

ће, располаже потпуношћу материјала за претресање питања и тачношћу закључака, што чини нарочиту заслугу Денерта. Мали обим дела и поред веће садржине постиже се овде на тај начин што већим делом објављује само датуме из живота научника, уместо њихове биографије, затим кратко-ћом цитата из њихових дела и отсуством тачних података о цитатима, или библиографског апарата. Оригинална особеност Денертове књижице, која је и чини значајнијом, састоји се у томе, што је то први покушај тачног закључака у цифрама из одговарајућег материјала, са изношењем процентуалног односа између верујућих, индиферентних и неверујућих научника. Аутор је подвргнуо испитивању однос према религији најугледнијих научника свих векова, њих 300 на броју, који у личностима претстављају, тако рећи, саму науку. О 38 није могао добити одређене податке. Од осталих 262 корифеја природних наука, са именима Њутона, Коперника, Пастера итд. једнаких њима, показало се верујућих 242, атеиста 5, и индиферентних 15. Од верујућих показало се црквених или припадника одређених хришћанских исповедања—90 људи. Ако са аутором нађене цифре изнесемо у процентима, добићемо: верујућих великих научника, на целокупан њихов број, 92% (а од тога броја црквених 39%), индиферентних 6%, а неверујућих свега само 2%. Другим речима, мало је рећи, да међу великим научницима верујући чине огромну већину, но, с обзиром на безначајан проценат атеиста, може се, и треба рећи, да су скоро сви велики природњаци, са малим изузетком, верујући људи¹⁾. Значајно је да се збир Денертових испитивања, изражен показаним цифрама, подудара са таквим из друга два, позната ми случаја: прво, у

¹⁾ Услед недостатка тачних података тежио је у неким случајевима беспогрешно одредити религиозна убеђења научника. Тако се објашњавају колебањем, или чак противречност у погледу неких научника, као што су нарочито: Дарвин Ч., Лаваоазие, Лапласе. Дарвина убрајају и у верујуће и у индиферентне, па чак и у атеисте. Тачније би било убројати га у ред оних који се колебају у вери. (Енсел 37-38; Денерт 41-42; Кнелер 370-372). Денерт назива Лапласа индиферентним и атеистом (Денерт 42 стр. 49), но, несумњиво, тачније би било убројати Лапласа у верујуће научнике, на основу марљивих испитивања, нарочито Цеклера, и цитата из његовог дела: „L'explication du système du monde“ (Zöckler II 35-38; Kneller 70-74; Franz Dönecke. Naturwissenschaft und gottesglaube. Gemeinverständliche gottesbeweise auf naturwissenschaftlicher grundlage. Paderborn 1904. p. p. 57-58). Код Денерта је Лаваоазие назван и атеистом и индиферентним (Денерт. 49 и 29); но Кнелер је јено доказао, да је Лаваоазие био од верујућих хришћана—католика (Кнелер. 179 — 180). С обзиром на ово, Лапласе, Лаваоазие и Ч. Дарвина морали би бити стављени у савесак верујућих корифеја науке, који сам напред навео, по ја то ипак учинио. Иако у погледу оних научника тако и у погледу других сличних обима. Тако сам навео имена научника у погледу чије религиозности нису изазвани, нити могу бити изазвани спорови и сумње.

киъизи А. Г. Табрума с анкетом међу савременим енглеским и америчким научницима по општем питању о односу науке и научника према религији; друго, подударност са закључцима Денерта нашао сам и ја у анкети, постављеној научницима целог света, по засебном питању о односу науке и научника према вери у бесмртност. Прво сам већ потирао у извештају о киъизи Табрума, о другоме ће бити речи даље, у глави VIII „Вера у бесмртност и наука“¹⁾

Прави научници су скоро сви без изузетка верујући људи—то је факт, чврсто установљен специјалном литературом о религиозним убеђењима научника, који се јавља као њен општи збир и закључак. Озим се закључком фактички обара владајуће мишљење о несугласици између вере и науке, као, ни на чему основана басна. Ипак, подржавано увек презирањем истине, безверје, притешњено узајид, стара се на све начине, да разним средствима ослаби значај ових закључака, који су ми познати не само из киъига по и из мога великога наставничког искуства у неверујућој средини.

Покушавају да веру научника претставе као њихову приватну, личну ствар, која нема никакве везе са њиховим научним радом. Научници ту иступају, кажу, са својим исповедањем вере не у име науке, не као њени претставници, већ као људи, лично и независно од науке, наклоњени вери васпитањем и урођеним даром вере, који није код свих подједнак.

Не, ствар стоји сасвим обратно. Кеплер Њутон, Коперник, Галилеј, Либих, Лине, Агасиз, Лаел, Мајер, Бојл, Грове, Ампер, Пастер, Пирогов, Хеер, Медлер, Галер итд. корифеји науке, доводе своју веру у везу са науком. Ови велики научници једногласно тврде, да су веру у Бога попрмили у самоме своме занимању науком, у научним испитивањима природе, и на разне начине изражавају мисао, да само полужнање удаљава од Бога, а право знање природе приближава к Њему.

„Уколико се више шири поље науке, каже знаменити астроном **Х е р ш е л**, утолико постају многобројнији докази о постојању свемогуће творачке Премудрости“.

Боганичар **Х е е р**: „Уколико дубље проничемо у

¹⁾ Дела Енгела, Целзера. Денерта (а такође и Табрума) баче се одговорима само на опште, главно питање о религији и науци: како се оно решава односом научника према религији. По у ствари, та литература о религиозним убеђењима научника садржи у себи податке (случајне) за разјашњење, гласом самих научника, и других питања од интереса која удаље у опште питање о религији и науци, као најир, о научницима као нерелигиозним људима, о материјализму и атеизму с научне тачке гледишта, о односу Библије и науке, о вери у бесмртност и о чуду с научне тачке гледишта.

познавање природе, утолико дубље бива и убеђење наше, да само вера у Свемогућег и Свезнајућег Творца може разрешити тајне природе и људског живота“.

П а с т е р : „Ја сам се много бавио изучавањем природе; зато верујем као бретонски сељак. Кад би било могуће да се бавим и испитујем још и више, ја бих онда веровао простом детињском вером сељанке из Бретање“.

Хемичар Ш е н б а ј н : „Истински-велики природњаци били су увек људи, убеђени у биће Бога и душе, и тим више, уколико су дубље проицали у тајне природе“.

По мишљењу астронома **М е д л е р а**, астрономија је између других наука, „нарочито позвана да оживљава и поткрепљује (религиозна) убеђења“.

Уопште, говорећи речима **Л и б и х а**, „познавање природе је пут за побожно дивљење пред Творцем“; зато физичар **В. Т о м с о н** назива науку најбољом „помоћницом и савезницом религије“. Као личну и приватну ствар научници, напротив, објављују безверје своје сабраће, — нарочито свагда, на пр. тамо где протестују противу претензија материјализма и атеизма, да себе идентификују са науком (**Роб. Мајер, Хелмхолц, Пирогов, Пастер, Оствалд, Лорд Рејли, Еренберг, Шлајден, Хиртл, Вирхов, Ди-Боа-Рејмон, Хири** и други).

„Ако се плитки умови, каже Мајер Роб., размеђу одрицањем ма чега вишег из ванматеријалног света, који се осећајима усваја, то се таква бедна претензија појединних лица не може ставити у грех науци; још мање она служи на њену корист и част“.

Зоолог Е р е н б е р г : „Они, који говоре да нема душе нити бесмртности, зато што не могу наћи основа за друкчије мишљење, могу лично имати право, са своје субјективне тачке гледишта; но не треба да себе сматрају претставницима природних наука“.

Осим тврђења, да вера научника има значај личне ствари, која нема везе са науком, безверје се, такође безуспешно по своје циљеве, упушта и у друге измишљотине, кад на пр. објашњава веру ових или оних научника, старачким слабљењем мозга. Таквој се порузи код Руса изложио у медицинским круговима на пр. Пирогов, који је у дубокој старости иступио са ретким за руске научнике, отвореним исповедањем вере у своме „Дневнику“. Да би парализали саблазан таквог исповедања код верујуће интелигенције, и да би себе умирili, говорили су да је „Николај Ивановић писао дневник онда, кад је једном ногом већ био у гробу, кад је, изгледа, његова делатност мозга почела већ слабити“¹⁾.

¹⁾ Dr. med. П. Я. Пясковскій. „Пироговъ, какъ психологъ, философъ и богословъ“. Курскъ, 1895, стр. 31

На срећу, негирање ове измишљотине налази се већ у самом дневнику Пирогова, где он каже, да је постао свесно верујући и заволео Јеванђеље у 38 години свога живота. Дејство тога гаднога манира безверја у борби са вером осетно је на себи код Руса други учени лекар, уважени професор харковског универзитета А. М. Шилтов, аутор неколико прекрасних дела по питањима религиозно-филозофским („Мисли о Богочовеку“, „О бесмртности душе“, „Етика и религија код интелигенције и школске младежи“, „Међу безбожницима“ и др.). О томе он сам говори у својој књизи „Мисли о Богочовеку“, и сам одговара својим „опонентима“ нарочитим указивањем на то, да је он „пре свега свесно поверовао у божанственост учења Христовог, кад (му) је било не више од 40 година старости“. „Сваки ће појмити, каже професор, да у таквом добу, кад се физичке и умне силе човека налазе у пуном напону—не може бити речи о назадном развићу или регресивној метаморфози мозга. И у том погледу мудраци овога света горко су се преварили, како што се тиче мене, тако се они варају врло често и у свему што се тиче не само религије но и науке. Могу потпуно да умирим своје учене другове, који су се узалуд узнемирили на рачун мојих умних способности, да и сад, у зрелим годинама, хвала Богу, још располажем нормалним мозгом и нормалним разбором, и могу говорити, дебатovati о вишим стварима са младим мудрацима, не показујући никаквога знака старачког слабоумља“¹⁾. Тај врло гадни манир применио је у својим шарлатанским „Тајнама света“ Е. Хекел према једноме од најмоћнијих својих противника, и противника дарвинизма уопште, према К. Е. фон Беру. Изјавио је да је Бер с почетка био присталица дарвинизма и „монизма“ (материјализма), па се, упоредо са приближавањем старости, мењао, док, у старости, није завршио „мистицизмом“ (вером у Бога) и дуализмом. Лаж ове изјаве износи ботаничар Е. Денерт простим изводима из дела Бера који се односе на његово зрело доба и младост његову, а који показују да Бер никад није био материјалист, већ да је био верујући научник!²⁾. Уосталом, неверујући се уопште узалуд старају да оборе сведочанство верујућих научника у корист религије: у напред изнесеном списку верујућих научника нису забележени само старци, већ научници

¹⁾ Проф. д-р̃ мед. А. Шилтовъ. „Мысли о Богочеловѣкѣ (съ философской естественно-научной точки зрѣнія). Естественно-научная апологія христіанства“ Изд. 3-е. Харьковъ. 1904, стр. 88—89.

²⁾ Dr. phil. E. Dennert. Haeckels Weltanschauung naturwissenschaftlich beleuchtet. Stuttgart 1906 p.p. 88—89.

свих узраста,—млади и стари, а од старих много је таквих, који су увек били верујући, од детињства до краја живота. У ствари Кеплер је умро у 59 години живота, Тихо-де Брахе у 55, Јох. Милер у 57, Декарт у 54, Хумфри Деви у 51, Максуел у 48, Швамердам у 43, Паскал у 39, Торичели у 39, Биша у 31 итд. Многи су научници, као што је познато, обогатили науку проналасцима баш у дубокој старости, што нам смета да код њих признамо слабљење мозга... На тај начин, оборити сведочанство научника у корист религије никако није могуће, чак и у том случају, кад би стали на тачку гледишта неверујућих и признали за истину претпоставку, која се иза навода скрива: да код сваке старости, без изузетка, настаје слабљење умних способности и опадање духовне делатности уопште. Ово доста распрострањено мишљење негира се обичним фактима: потпуне моћи мишљења, као и духовних сила у дубокој старости код великих људи, парочито баш међу научницима. То мишљење ни наука не признаје. „Непрекидан рад, пише стари руски психијатор, уважени професор И. А. С и к о р с к и, непрестано напрезање органа мисли чини га тако оштрим, придаје му такву моћ, и до таквог степена усавршава и повећава његову радну способност, да, чак и при некој физичкој слабости нервног система и мозга, психичка делатност може да остане висока и оштра. Пример живота Гауса и других великих људи и испитивање њиховог мозга довољно потврђују речено. Упражњавање мисаоног органа придаје овоме нарочиту моћ и радну способност. Но постоји и непосреднији коректив. Испитивање мозга великих људи показало је, да стално умно и духовно напрезање чува мождамо ткиво од кварења и одржава га у стању пуне физиолошке животне моћи. У организму таквог трудбеника све стари, сви органи — срце, мишићи, кости — старе и закржљавају, но орган мисли — мозак — остаје очуван; зуб времена не дотиче га се. Какво признање трудбеницима у том значајном факту! Каква утеха онима од нас, који се приближавају крајњој граници људског живота! Нека пропада наше тело — такви су закони природе, — но нека нас до последњег тренутка живота не напушта јасност ума, сила воље и ватра срца! Пример живота великих људи показује, да је то достижно, и да је пут ка томе — непрекидно усавршавање својих духовних моћи“¹⁾.

По мом мишљењу, има важних основа да се пође још и даље и да се може тврдити, да: у питањима религије глас старости треба претпостављати гласу младости. Старост,

¹⁾ Проф. И. А. Сикорский. „Три возраста“. (Психологический очеркъ, посвященный юношамъ и старцамъ). Киевъ 1901, стр. 16 — 17.

са својим животним искуством, има несумњиво преимућство и сва права ауторитета, говорећи филозофским језиком, у области „практичног разума“ или „одређивања вредности“, која област се баш и обухвата религијом. Религија, која наше више вредности преноси у надземаљски, духовни свет, и која их усредсређује у Богу, сматра, да је питање о релативној вредности ствари и смислу овога живота решено; по то питање може добити компетентно решење само с животним искуством зреле старости. Ту, на граници вечности, у близини тога света, глас старости добива одсудно значење. Слабе у старости спољни осећаји, фантазија и памћење у области спољних утисака, слаби интересовање према спољњем свету, и свеза с њим у старости; с постепено све већим осамљивањем, због губитка блиских и због разочарања у животу слаби у старости интересовање према људима, према друштву, према бучном животу око њих, а с тим заједно слаби и веза са људима, са животом. Човек умире за овај свет, уклања се из њега у самога себе, и, усредсредивши се у самоме себи, иде ту на сусрет неизмерне вечности, новог живота, постепено се приближава њему и ступа у њега. Па како може бити некомпетентан баш глас старости у питањима религије, безграничности, вечности? Дубоко уважавање према гласу старости, у питању о религији, треба показивати још и зато, што религиозни осећај, као и морални, према старости не само да не слаби и да се налази на истом нивоу са зрелим узрастом, као што се мисли, по јача и развија се. Особено религиозно осећање, у сравњењу са разумом, и састоји се у томе, што се оно развија, а с њим расте и религиозно знање; што се оно не задржава на развићу, већ, идући ка старости, повећава се. У томе је објашњење те обичне појаве, да се неверујући често у старости обраћају вери. Позваћу се на **Писемског**, који је узверовао пред крај живота и, усред животних неприлика, једину утеху налазио у религији. Он пише: „Слава Богу, што ми религиозно осећање, које се све више и више раскрива у мени, пружа извесно спокојство и поткрепљење мојој напалој души“¹⁾.

У својој бедној немоћи пред истином, безверје не уступа ни пред каквом бесмислицом и лажи, ни пред каквим крајњим средством у борби са истином, са вером. Познато је, да су због своје необичне побожности Њутон и Паскал у безверничкој средини били оглашени... лудацима! То је једин-

¹⁾ А. О. Писемский. Полное собр. соч. т. I, стр. 65. Изд. Маркса. СПб. Дивно је рекао њуберн-хемичар Хумфри Деби (1779—1829): „Религија надживљаје све земаљске радости: њена моћ расте у исто време док органи старе и тело се ближи распадању“. (Винел, 28).

ствено средство, којим би се могао умањити значај гласова верујућих научника за религију, но, на жалост неверујућих, немогуће га је применити према свима верујућим научницима уопште, који раније пису записани у лудакe.

Најзад, хоће да ослабе значај научничких гласова у заштиту религије указивањем на то, да се њима истинитост религије ниуколико не доказује, зато што би то значило ставити веру у непосредну зависност од науке. Сасвим тачно. Религија се, разуме се, не заснива на науци, јер она има своје сопствене снажне стубове у вери, религиозном осећању, религиозно – моралном искуству, у Божанском откривењу, те према томе, ми гласом научника ниуколико не мислимо доказивати истинитост религије. То би, сем тога, заиста значило ставити истину у зависност од случајне и спољашње околности: од односа научника према религији. А шта би било, ако би се сви научници показали неверујући, или ако би у науци безверје било обична појава, која преовлађује, а вера била изузетак? Од тога религија, сама по себи, ниуколико не би пострадала, сем ако се то не би узело као већа надмоћ безверја у његовој борби са вером, у виду његовог поткрепљења владајућим мишљењем. Тим пре бројна надмоћ верујућих научника над неверујућим, или тај факт, да су велики научници, скоро сви без изузетка, увек верујући људи, има и апологетски значај истинитости религије. Ако се ова појава понавља увек и свуда, значи да није случајна; значи, наука не само да није противна религији но служи за ослонац вере научника; значи, у самој науци има нешто, што води ка вери, тако да прави научници, са ретким изузетком, не могу бити неверујући људи. И заиста, као што смо видели у својим разјашњењима односа религије и науке, верујући научници објављују своју веру као резултат научних испитивања, а не као случајну ствар њиховог личног душевног склада, наклоности и укуса. Према томе, у своме исповедању вере, као истине, не само срца но и науком просвећенога ума, велики научници иступају пред нас у име науке, као њени претставници, што смо делимично видели више, а у потпуности видећемо даље на своме месту.

ГЛАВА ДРУГА

О БЕЗВЕРЈУ НАУЧНИКА УОПШТЕ И БЕЗВЕРЈУ РУСКИХ НАУЧНИКА ПОСЕБНО

„Немојте се узбуђивати због безбожника! На свету је одбег много слабих, разметљивих, несвесних блебетала! Будите уверени, да већина бодих и најискренијих научника не налази тешкоћу у измирењу хришћанске религије с непрекидним додацима у науци“..

Дајс Декворт, доктор мед.

„Сви најбољи научници били су верујући. Њима није било ни мало тешко сагласити науку са вером. Једино су ентни људи налагали, да је ограничени обим њиховог личног ума недобољан за смештај и науке и вере“.

Д. Уолш, проф. физиологије у Нјујорку.

Закључак главе I противан је владајућем мишљењу, или басни о некаквој професионалној нерелигиозности научника као њиховој особености. Њиме се установљава унутрашња сагласност вере и науке до тога степена, да се наука јавља као „помоћница вере“ (В. Томсон), и као „пут ка њој“ (Либих). Ипак се владајуће мишљење у своју заштиту може позвати на факта, да се безверје међу научницима стално одржава. Отуда ничу питања: не колеба ли се закључак о сагласности вере и науке самим тим, што има и неверујућих научника? Ако наука води ка вери, зашто онда сви научници не верују? Ова питања добиће потпуно задовољавајуће решење, кад се објасне узроци због којих је и међу научницима, као и међу свим осталим људима, могуће и одржава се безверје, у вези са разматрањем разних подробности, које се на то односе.

Откуда, дакле, безверје међу научницима? Кад би религија била предмет једино знања, некакав научно-филозофски проблем, онда би вера, или признање религије могли бити непосредни резултат науке. Но, као што смо раније видели, таквог узрочног односа између вере и науке

нема (наука је само једно од помоћних средстава и услова за развиће и јачање вере, која већ има свој корен). Према томе, вера и безверје научника руководе се општим узроцима вере и безверја. Код људи од науке, као и код свих других, гуши се вера и изазива безверје недостатком и потпуним отсуством религиозног васпитања у детињству, утицајем рђавих примера и нерелигиозне средине, ниским ступњем личне моралности, који се не слаже с високим идеалом хришћанске религије, религиозним незнањем, нарочито незнањем хришћанства у његовим изворима, непознавањем Библије и Јеванђеља. Стога је немогуће одрицати горку истину у речима уваженог професора А. М. Ш и л т о в а: „Безверје интелигенције и научника плод је незнања и недопуштене лености за испитивање Светог Писма и за приступање проби религиозног живота. Јесу ли неверујући икад озбиљно размислили о томе, да нико, осим Творца васионе, није могао знати, шта се скрива у мраку будућих векова за стотине и хиљаде година унапред? А старозаветни пророци, надахнути Богом, претсказали су не само време доласка и место рођења Христа већ и све најситније подробности које се тичу Његовог живота, смрти и васкрсења. Зар би се хиљаде хиљада верујућих, кроз све векове хришћанске ере, могли присајединити Христовом учењу, да се нису личним искуством религиозног живота ф а к т и ч к и убедили, путем свог духовног препорода, где се налази истина?“ (Изабране мисли и парадокси).

Сем општих, има још и посебних, или специјално за научнике постојећих узрока безверја међу њима. Узроци могућих конфликта између религије и науке и на терену њиховог безверја, састоје се не у природи религије и науке, не ван научника већ у њима самима,—у општим условима знања, у ограничености ума, несавршенству људскога мишљења уопште, што се даје познати и у позитивној науци. У исто време, док религија (хришћанска) даје већ целокупно учење о васиони и њеном стварању, са одговорима на сва питања ума, с в у и с т и н у у завршном облику,—у науци се истина (о свету, Богу и човеку) достиже постепено, у одломцима, и њен циљ тешко да ће некад у будућности бити постигнут. Отуда, за умове не потпуно дисциплиноване, нетрпељиве и несмотрене, ниче стално искушење и опасност, да, у стремљењу ка потпуном знању, научне хипотезе издају за несумњиве истине и закључке науке. А пошто се хипотезе у науци јављају првенствено у пограничној са религијом области питања, која се не дају испитати позитивним методама науке, то се мешање хипотеза и одабраних у науци доктрина, у даном случају са истином, са науком, јављају као извор конфликта између религије и науке и, под извесним условима, негативног односа научни-

ка према хришћанској религији и према Библији. Таква су на пр. питања о постанку света и човека, о старости земље, о пренесториским временима човечанства итд. Као што показује историја сукоба између богословља и природних наука, са прогресом научнога знања (историје, лингвистике, геологије, физике итд.), мало помало, показале су се лажне и оне противречности између Библије и науке, које су у своје време сматране за несумњиве, као што су на пр. предање Библије о првобитном савршенству људи, о потопу света, о јединству људског рода, о појави светлости раније од сунца итд. Додуше, учење о животињском пореклу човека и о скромном положају човека у природи, као тек више животиње, које је од дарвинизма проглашено за научну истину постало је, кажу, извор оштрога конфликта између религије и науке. Но у ствари, ту није било никаквога конфликта између религије и саме науке, већ сукоб религије са рђавим мишљењем неких научника, који су сувише смело прогласили за истину учење, које је у наше време од бољих научника већ дефинитивно оглашено за хипотезу, а уз то за — лаж. По мишљењу биолога **Ф р а н к а К е в е р с а**, дарвинизам је у научном погледу застарела појава, и може тражити подршке у биологији само у том њеном облику, у каквом је она била пре 40 — 50 година. „Научне теорије **Х е к е л а** фактички се показују застареле у многим погледу, благодарећи новијим делима утолико, што се његово име у савременим студијама по питању о еволуцији спомиње само ради изношења потпуне застарелости његових погледа од садашњег стања науке, и што, на пр. његов биогенетички закон није издржао жестоку критику детаљнога ембриолошког истраживања последњег времена, те се, следствено, показује, ништа више до јалово генерализација. Његови „монистички“ погледи постали су предмет потсмеха за савремене филозофе“. — „У наше дане, каже професор **Ф. Кеверс**, наука се креће напред довољно брзо, и на пр. у питању о еволуцији, многе су Дарвинове теорије пале. Може се с пуним правом рећи, да се цело питање о еволуцији у садашње време поново претapa, и није лако предвидети какви ће бити резултати садашњих испитивања односно тешких проблема наследности, променљивости итд. Онај, ко се решава да иступи с догматским закључцима на овакве теме, не изазива, па и не може изазвати озбиљну пажњу према себи у свету искусних мужава знања; а они, који се одваже на одрицање разумног Праузрока, или кога било другог хришћанског учења, ти људи немају ни мало права да то чине у име науке“¹⁾. Ове и сличне лекције ис-

¹⁾ А. Г. Табрумъ, 70—71.

торије односа богословља и науке, сакривене су за слабе и недисциплиноване умове. Али „у свету искусних мужава знања“, правих научника, наведени повод конфликта између религије и науке, у ограничениости и недовршености научнога знања, потпуно се парализује, свим великим умовима урођеним смирењем и сазнањем својих граница, а код истински-научних умова, њиховом дубоком свешћу о границама науке. Теза, да знање не скраћује већ размножава број тајни, изгледа на први поглед парадокс, но она налази себи потврду у вековном умном искуству, и у искуству сваког мисаоног, самосталног ума. Велики умови свију земаља и времена, као Соломон, Сократ, увек су се жалили на то, да уколико се њихов ум дубље погружавао у познавање ствари, утолико се више ширила и постајала дубља безгранична пучина знања. „Ја знам само то, да ништа незнам“ било је много раније предречено у речима мудрога Соломона: „рекох: бићу мудар; али мудрост беше далеко од мене. (Пропов. VII, 23. ср. I. 18). Задовољство собом и самоувереност увек су у науци били и остаће, верни именители умне ограничениости, незнања и слабоум: а. У садашње време видимо јасне симптоме наступајуће умне зрелости и искуства, у виду, све више и више проишле у научну сферу сазнања релативитета и ограничениости знања. Време научног догматизма, наслеђе неискусности, већ је неповратно прошло. У лицу својих стубова наука отворено изјављује да се она, у својим вишим постројењима и последњим својим принципима, граничи са облашћу где царује тајна и вера. Не само велики научници но и многи чак од другостепених научника прошлог и нашег времена могу издржати пробу, предложену од Паскала и Бекона. По речима П а с к а л а „последњи је корак разума — да призна, да постоји бесконачно у стварима, које превазилази његову моћ — и ако он не долази до тога сазнања, онда је врло слаб“ (Pensées). Моћ је разума — у сазнању својих граница, или, боље, своје ограничениости. Оно (то сазнање) не само да не сужава већ, напротив, шири круг његове делатности и чини га крилатим. Право каже Б е к о н: „Ми треба да ширимо свој дух до узвишености Божанских тајни, а не да ове затварам у тесне међе нашега разума“. Овде, као и у моралном животу, смирење је боље од гордости, и штета од ње не може се лепше изразити, него што је изражена у речима А м и е л а: „Гордост је—граница ума“. Ево неколико илустрација таквог расположења ума међу научницима, непријатног за сукоб науке са религијом и за самоуверено одрицање религије,

У побожном дивљењу пред бесконачном величином Божанства, која се науци открива у творевини, и у смиреном сазнању ограничениости знања, А м и е р узвикује: „Како

је велики, о! како је велики Бог, а наше знање ништавно!"

Као сва највећа светила науке, **Фарадеј** се одликовао великом скромношћу. „Како је чудна и недостижна ова сила (магнетизам), која је овде пред нама!" — рекао је једном Фарадеј своме асистенту. „Уколико се више над њом мислим, утолико је мање, изгледа ми, познајем". Па ипак, додаје биограф, „тај, који је тако говорио, знао је о томе више него ли ма који други човек у свету".

Своју књигу „Библија природе" **Швамердам** завршава позивом на смирење: „Најбоље је не дозволити себи никад самозадовољство, и бити опрезан. Незнање је стални пратилац несрећног човечанства, и његова (човечанства) се наука састоји у томе, да призна своју слабост и ништавило, сем којих у њему нема ничега свог, већ све добива од Бога"¹⁾

Као у одговор на хор одушевљених похвала својих савременика, **Њутон** је рекао о себи: „Незнам какав изгледам свету; по себи изгледам као дете, које се игра на обали мора и скупља глатко камење и дивне шкољке, док, међутим, велики океан дубоко скрива истину од његових очију"²⁾.

Кратко време пред своју смрт **Лавлас** је, у одговор на покушаје другова да га утеше, напомињући му величину његових открића, рекао: „Оно што ми знамо, то су — тричарије, а оно што не знамо, неизмерно је"³⁾. Тога смиреног сазнања ограничености научнога знања није лишен ниједан научник, који год је прожет правим научним духом, па ма какав ранг заузимао у науци. Ево примера из савремености према књизи **А. Г. Табрума** „Религиозна веровања савремених научника".

Хирург **Џ. Мак-Кендрик**: „Кад би ми више разумевали тајне које леже у крајњим закључцима научнога размишљања, нашли би, да нема ничега несагласног између научне истине и вере у Бога, у бесмртност и у моралну дужност. Само површни поглед на васиону доводи човека до закључка, као да је наука објаснила, или да може објаснити све, или да су њена учења противна високим и дубоким веровањима, која су толико драга људском роду".

Ботаничар и геолог **Џ. Ђоулџер**: „Победоносни успеси индуктивних природних наука завртели су мозак неким од најугледнијих научних радника дотле, да су по-

¹⁾ Kneller, p. 120 (Амлер); Engel, 23 (Фарадеј); Zöckler, I, 265. (Швамердам)

²⁾ Клейнх. „Астрономическе вечере". Изд. 3. СПб. 1900, стр. 70.

³⁾ Zöckler, I, 38.

чели мешати феномене са нуменом, преувеличавати надмоћ научнога знања и сами се показали, не само дедуктивни у својим расуђивањима по и догматични изнад граница разума... Неки од најновијих проналазака у области физике и хемије показали су, изгледа ми, отрезвљавајуће дејство у таквој мери, да је сада призната, не само неиспитаност онога, што је Њ у т о н са побожношћу назвао „великим океаном мисли“ већ и „непрелазна ограниченост сваке науке у будућности“. Зато Боулџер сматра немогућим за „вође савремених природних наука“ толико противни му догматизам, кад на чисто научним основима покушавају да супротставе хришћанству ове или оне претпоставке.

Анатом В. П а р к е р : „Што се тиче знања, приступачног савременој науци, оно засад још није веће од незнања са отвореним очима! Таленти пројектантског типа увек су готови да вам назидају колико год хоћете волшебних дворова мисли, али сви ти раскошни дворци танки су и слаби као научнина“.

Геолог и палеонтолог В. С о л а с : „Ма како да су велики успеси науке, не треба заборавити да нам је, на крају крајева, познато не више, већ мали део онога што тек треба откривати. У сферама филозофије и религије наука није судија: коначне приговоре о коначним питањима треба препустити самој филозофији и религији. Напади на веру, које ви спомињете, изгледају ми заостали од животног тока. Они су продукт онога доба победничке епохе, кад је брзи пораст наших знања механичке стране васионе знатно претекао прогрес религије и филозофије. Но већ се примећују знаци расвешћавања и у тим областима, — расвешћавања, које је у стању да овом столећу поврати наду која је у прошлости поколебана“.

Астроном Б о л : „У наше покушаје да постигнемо чуда природе, ми увек уносимо факт паличја безбројних тајни у природи, заувек необјашњивих путем обичних научних средстава, и које захтевају мешање неке Више Силе, недостижне људском уму“.

Физиолог А. У о л е р : „Већина научника свесна је ограничености позитивне науке и признаје, да су крајњи проблеми васионе за њу недостижни“.

Анатом У. Х о л м с : „Наука претставља собом мисао Бога коју је човек открио; изучавајући природне законе, човек приписује последице њиховом Праузроку, вољи Творца, или, по песничком изразу Г е т е — а, „природа је жива одећа Бога“. Наука нас води по бескрајним путевима, и ни по њима — плодносан је посао и за саму песничку уобразиљу. Ми свет примамо онаквим каквим га налазимо, и покушавамо да решимо његове тајне; али његове алфе и омеге не знамо. Доста је од нас да гледамо на ово што

нас окружава. Ми видимо само делове, а не целину“.

Лекар **М а н с о н**: „Без колебања могу рећи, да је између свих људи прави научник неизбежно најсмиренији од смртних, а уједно с тим, и најрелигиознији“.

Хемичар **Ф. М о л в о - П е р к и н**, изражавајући своје неслагање са мишљењем: као да су научна испитивања установила лажност Библије и религије, пише: „Не, са таквим мишљењем нисам сагласан, јер мислим, да уколико више знамо, утолико мање осећамо да располажемо знањем ма чега било, и утолико се више дивимо чудима схеме васељенског живота“¹⁾.

Ботаничар **Ј. Р а ј н к е**: „Оно што знамо, то су само две капље у великом океану непознатог. Иза видљивог лежи невидљиво, и нема се основа сматрати ово последње мање реалним само због тога, што га ми не видимо. У том погледу савремене природне науке не заузимају други положај, у сравњењу са оним у каквом су биле у време Кеплера или Њутона. Напротив, са порастом знања разрасле су и тајне у још већој мери, као што би то лепо могли већ показати на пр. у науци о ћелији у биологији“ (Из речи у Минхенском друштву природних наука и психологије).

Као што видимо, за праве научнике, са урођеном им свешћу о границама научног знања и са ругином ума, не постоји повод за негирање религије на основу ових или оних несугласица између ње и науке, а такође ни, обично за недисциплиноване умове, искушење, да научне хипотезе објављују за несумњиве истине.

Осим недовршености научног знања и његових тобожњих противречности вери у области која лежи ван граница правога научног испитивања, као погодан терен за безверје неких научника може да послужи, под извесним условима, крајња **с п е ц и ј а л и з а ц и ј а** у области природних наука, или, установљена њоме, нарочита **п с и х и к а п р и р о д њ а к а**, нарочити склад душе и мишљења, неподесан за занимање питањима не само религије него чак и филозофије. Специјализацијом у науци, усредсређењем мисли само на микроскопске појаве стварности, на ситно и посебно, сужава се, скраћује мисао, њен видокруг, а са ускошћу мисли рађа се **с а м о з а д о в о љ с т в о**, самоувереност. Сем тога, навика на усредсређивање мисли на факта чулно-осећајног искуства, над материјом и њеним особинама, и на природно-научне методе знања, посматрања и испитивања, ствара код природњака тешко разумевање, равнодушност и неспособност мисли за рад у другој, непознатој и ненавикнутој им области знања, као што је религиозно-фи-

¹⁾ Табрум, стр. 31-32, 93-94, 79, 128-129, 61, 82, 88, 90, 127.

лозофско, које изводи нашу мисао ван граница видљивог и чулно-осећајног, и које захтева друкчији начин усвајања и методе познавања. Као пуж, затворивши се у шкољци ситних питања своје специјалности, научници неће ту да знају ништа ван своје анатомије, хемије и осталог, и не труде се (па и повода за то не налазе) да се уздигну на висину општих и широких питања религије и филозофије, која обухватају васиону као јединику и целину,—питања о почетку света, првом узроку, циљу итд. Све се то потврђује посматрањем и других. У „Систему етике“ немачки филозоф Паулсен пише: „Научна специјализација пре свега помаже развићу онога осећања, које је за религиозан живот изнад свега непогодно, — осећања гордости“. У ствари, ради успеха у своме послу, у неизмерно сложеној области природних наука, сваки испитивач природе принуђен је да се ограничи само на одређени круг питања, или чак на једно питање. А пошто су у тим пределима знања сасвим могући мали проналасци, и уопште њима се обезбеђује тачност знања којом се природне науке поносе, то се код специјалисте рађа осећај самозадовољства и мисао о искључивој моћи природних наука, способних да све објасне и реше. „Стално усредсређивање мисли на хиљаде малих, ма да нужних ствари, повлачи за собом, каже Паулсен, слабљење способности и воље за занимање великим мислима и општим идејама; ишчежава потреба за филозофијом“. Д и - Б о а - Р е ј - м о н у својим познатим „Речима о границама природних наука“ каже, да се код природњака лако развија „уски видокруг“, кратковидност (*ein beschränkter Blick*), с којом он, као какав месечар, пролази мимо виших проблема живота и знања. Штетном утицају специјализације у том погледу поклањају пажњу Пирогов, К. Е. Бер и други научници. Штетно дејство специјализације, или распарчавања научног знања, с неизбежном пажњом научника само према малом, посебном, или најближим узроцима појаве, К. Е. Б е р разјашњава конкретно поређењем, које би се могло назвати причом „о пужу и ученом науку“. Свет Божји, та, по красоти и стројности, дивна творевина Божја, која се претставља „најсавршенијом уметничком творевином врсте ма које Бетовенове симфоније“ (Ј. Рајнке) у науци се не огледа у својој стварној потпуности, у каквој се показује ономе, који присуство и дејство Врховног Узрока у свету прима вером и религиозним осећањем, или за филозофију, у светлости идеје универзалнога разума, већ у комадима и деловима, или у одломцима општеразорнога анализа. Најзад, то је погодно да се код научника специјалиста развије уско материјалистичко-механистичко учење о свету, које се задовољава најближим узроцима.

Претставимо, каже Бер, да су се у шуми чули звуци

флауте, час весели час жалосни и нежни, према којима слушаоц, не видећи, закључује присуство ловца или некаквог музиканта у шуми. Дође он на место одакле се чула музика, а тамо пуж, који се налази у флаути, и паук, који се десно на врху флауте у време свирке, почињу да негирају слушаоца. „Каква мелодија, каква музика! Све је то глупост!“, — каже пуж. „Ја сам све добро уочио. Ја сам мирно седео у тамном удубљењу које сам нашао; одједном је труба задрхтала од силног земљотреса, заљуљала се под напором олује која ме је из ње и избацила“. — „Глупости!“ узвикнуо је учени паук, који је врло искусан у природним наукама и који је добио степен доктора cum laude. — „Ја сам седео на труби и добро сам осетио да је јако дрхтала, час брже час спорије. Сем те вибрације ничега није било, јер ви знате, да ја осећам најмањи додир к научници, чак и кад дубоко седим у њој“. — „Ви имате право, учени науче, у својим физичким посматрањима. Тачна су посматрања и пужа. Али код вас обојице нема осећања мелодије“, каже Бер, на адресу учених наукова и пужева¹⁾.

По мишљењу Н. И. Пирогова, специјализацијом науке убија се код научника свест о границама знања и тајнама природе, развија се код њих научно самозадовољство и „илузија“, да је наука свемогућа и да може све да објасни. На сваком кораку, каже Пирогов, ми се у својим испитивањима спотичемо о тајне, о неразрешива питања, на пр.—„сила која везује атоме, падање по закону тежине, сродство, стална вибрација атома. Зар све те свакодневне за нас појаве—нису тајне, сакривене под научним именима? А ова тако звана проста тела, ти нерасгворни елементи, скупљени у огромним планетним масама. зар су заиста—првобитни елементи? Откуд би они постали, откуд би постао живот планете, ако се други, нама непознати, првобитни елементи не би садржали у општем, за нас недоступном извору—етарском хаосу? Шта је он, тај извор и ризница непознатих узрока?“ Но специјалист друкчије гледа на ствар,—он не признаје тајне. „Све се разјашњава, све постаје јасно,—умеј само добро опходити са факгом, умеј оштро посматрати, изоштравај осећања, научи се да правилно посматраш. Тада ће ишчезнути пред тобом чуда и мистерије природе, и устројство васноне постаће такав обичан факт, као што је сад за нас постало све оно, што је пре сматрано као недоступно и сакривено. Такво убеђење сваки даном све више и више продире у свест, не само првих људи, жречева науке, већ и целих маса... Уколико је специ-

¹⁾ Engel, 41—42.

јалнији, уколико ограниченији предмет нашега испитивања, утолико је већа нада на тачан и јасан резултат, утолико је јача илузија и утолико се спокојније и радосније осећа онај, који је сву своју пажњу и време посветио испитивању“.

„Удубивши се и посветивши цео живот испитивачком послу по томе методу, долазимо најзад до таквог убеђења, да на позорници нашега делања нема ничега закулисног, и привидна сакривеност иза кулиса постоји само за онога који неће, или не уме да оштрије гледа. А међутим, ако размислиш и разабереш, не заносећи се ни поражавајућом величином разних пропалазака, ни мноштвом резултата, добивених емпиричким испитивањем, — у чему се састоји сва битност разних знања, која смо на тај начин стекли, лако ћеш доћи до убеђења, да ми познајемо искључиво само спољну страну, света који нас окружава и нас самих. Једне од нас искључиво занима механизам појава, поредак, састав и дејство разних прибора и оруђа живота и његове форме; други се занимају практичном, те такође само спољном страном живота. На тај начин наша знања и појмови о земаљском животу несумњиво се обогаћују: његова спољна страна подвргава се разматрању са разних страна; по остаје онако, као и пре, као и увек, несумњиво, да *in's Innere der Natur dringt kein geschaffener Geist*. Ето баш то, за нас створени дух тешко сазнање, ми затупљујемо благотворном илузијом, која сву нашу пажњу привлачи на спољашњу страну земаљскога живота“. Врло подробно и на основу личнога искуства Пирогов говори о томе, колико је штетно за веру површно знање природних наука и распрострање његових метода на религиозну област, преповење природно-научног „начина изналажења истине и на други, за њега сасвим непогодни терен“. Размишљања своја по томе предмету Пирогов завршава: „Знање, а научно тим пре, чини човека до те мере самозадовољним, да се он, стекавши то знање, одмах стара да га распространи на све области свога духовног живота, одричући да међу њима има и неких, које имају мало заједничкога са научним, тј. путем анализе стеченим знањем“¹⁾. Разјашњење мисли, коју је овде Пирогов исказао, наћи ћемо и код других научника. Астроном А. Кромелин мисли, на пр. да непријатељство и равнодушност према религији од стране неких људи, који се баве научним испитивањима, произлази од „гордости ума. Наука се на многим пољима овећала таквим чудним успесима, да неки брзо долазе до закључка, као да она може све да објасни“. Други енглески астроном

¹⁾ Н. И. Пирогов. „Вопросы жизни. Дневникъ стараго врача“. Собр. соч. т. II, стр. 56-57, 61—63, 398-400 (Киѣвъ 1910).

Валтер В. Брејан такође изражава мисао, да у безверју научника наука не игра никакву улогу. „Ја мислим, каже он, да овде ствар никако није у спору о томе, је ли сагласна наука са религијом. Пре свега, неоспорно је, да је мало знање — ствар опасна у многим погледу и, између осталог, тиме, што оно бодри човека, који у умном погледу брзо прстиже своју сабраћу, и наводи га на предубеђење, као да нема ничега што он не би био способан да брзо појми или објасни. А одатле је само један корак до одрицања истине неких основних начела религије. Но било како му драго, томе је крива само људска охолост, а никако наука“¹⁾. Не води наука, каже физиолог Баумгартнер, ка материјализму, већ незаконита примена научних доктрина у туђој за њу области. За такву злоупотребу наука је такође мало крива, као и нож за смрт човека који се њиме заклао“. У том погледу Баумгартнер, као физиолог, потира опасност за неке у занимању физиологијом. Она се састоји не у фактима физиологије, већ у неправилном и једностраном претстављању факата, посматраним њиховим умом. „Усредсређење ума на испитивања физиолошких факата може изазвати опасност да се иза ових факата угледају факта друге врсте, а са њима — докази постојања духовне душе“²⁾. Овде Баумгартнер прелази на питање о неповољним условима за веру код оних који се баве медицином, или о томе да је лекарима нарочито тешко узверовати. То темељно објашњава руски лекар Пирогов: „За лекара, који хоће да верује, најтеже је да поверује у бесмртност и загробни живот. Ово зато, прво, што је главни објект лекарске науке и целокупног занимања лекара — тело, које тако брзо прелази у распадање; друго, лекар се свакодневно очигледно убеђује да се све психичке способности налазе, не само у вези са телом већ и у пуној зависности од њега.... Волтер је грубо али сасвим тачно изразио ту сумњу, својствену свима лекарима: „јесте ли ви, докторе, при вашим испитивањима нашли кадгод бесмртну душу између мокраћне бешике и дебелог црева?“ Питање је грубо и смешно; но оно се неминовно, у овом или оном облику, поставља анатомима, физиолозима и практичарима“³⁾. Има и још нешто у околности занимања медицином што је, по моме мишљењу, у професији лекара неповољно за веру. Предмет пажње у медицини нису „небеса, која казују славу Божију“, као у астрономији, нити свет органског живота, који

¹⁾ А. Г. Табрухт, 120 (Кромелит), 122 — 123 (Брејан).

²⁾ Kneller, 296.

³⁾ Н. И. Пирогов. „Дневникъ старогъ врача“, т II. стр. 198-199.

поражава целисходношћу, обиљем и разноврсношћу форми, већ материја, онакажена болестима, пороцима, страстима и смрћу. Лекар непрестано има посла са наличјем и прљавштином живота, са мрачном страном живота, са злом и страдањима у болницама и клиникама, у лудницама, у заразним и колеричним баракама, „код трбушног тифуса“, на позорници рата, у судско-медицинским обдукцијама и судско-медицинској експертизи, у постељи умирућих итд. Једном речју, лекар је принуђен да живи у атмосфери зла и страдања, неповољној за развиће вере у човека и у добро; јер песимизам је расположење, неповољно за религијску веру.

То је све, не у самој науци већ ван ње, у околности научних занимања, што може да послужи као непосредан повод за религиозни индиферентизам и безверје у неким познатим случајевима. Да, само у неким случајевима, а не увек. И у ограничености научног знања, и у специјализацији науке са нарочитом психиком научника коју она ствара, не постоји никаква опасност за веру свих оних учених умова, који за себе не налазе границе у наведеним околностима занимања науком, и који су способни да се уздигну изнад њих, благодарећи природној моћи и дисциплини ума. Ми смо већ напред видели да се, за разлику од самозадовољства ситних, средњих умова, прави велики научници одликују смирењем, свешћу о ограничености знања, која прожима све њихово биће, и код које, и поред научне дисциплине ума, постаје немогућа смеша научних хипотеза са истинама, те се, следствено томе, одстрањује, и повод конфликата између вере и науке. Здравоме уму, осим ретких изузетака, никакви успеси науке не могу да заврте мозак до тога степена, да би „преувеличавао надмоћ науке“. Напротив, научно самозадовољство и уверени догматизам, са успесима науке постају све више и више одлика прошлости, чак и у општем броју обичних и средњих научника, у које, мало помало, продире расположење Њутона, Фарадеја, Ампера и других. То примећују и сами научници. „Неки од најскоријих проналазака у области физике и хемије показали су, каже ботаничар и геолог **Џ. Б о у л џ е р**, отрежњавајуће дејство у таквој мери, да је сада призната не само неиспитаност онога, што је Њутон с побожношћу назвао „великим океаном мисли“, но и извесна непрелазна граница сваке науке у будућности“¹⁾. Нарочита психика, коју проузрокује специјализација науке, такође, никад није претстављала границу за праве научне умове, који су обично неспособни да се сместе у уске рамове специјалности. Исти **Б о у л џ е р** пише: „Лидери науке одликују се до-

¹⁾ Табрум, 93 -94.

вољно широким погледом, да могу осетити умни нагон за занимање најдубљим проблемима живота и разума, независно од својих специјалних испитивања¹⁾. У појединости, неповољни за веру услови у околности занимања медицином, исто су тако далеко од тога да имају власт над свима научницима медицинарима и лекарима практичарима. Међу верујућим лекарима, баш напротив, срећемо највише имена, која служе на понос и дикту медицине, као што су: Халер, Хајм, Хуфеланд, Бел, Симпсон, Целер, Руд. Вагнер, Хиртл, Пастер и други. Код Руса - Пирогов, Каравајев, Захарин, Боткин и други. Додуше, песимизам је неповољан терен за развиће религиозне вере. Но не може се узети као такав терен и површини оптимизам који као лакокрили лептир прелеће по цвећу задовољства и радости. Стога је потпуно природан озбиљан однос према животу тамо, где се човек самом професијом, као што је лекарска, поставља лицем у лице са трагичним странама живота, где се сталним приказом смрти и трулежи свега земаљскога лако у свести изазива питање о смрти, о смислу живота, и о вечности, тј. мисао се наводи на страну религије. Је ли тако или не, у сваком случају, и овде важи опште правило: за моћне и широке умове, какви су уопште корифеји науке, прави њени претставници, и у медицини са њеном специјализацијом, која је непогодна за веру у духовни свет, не постоје опасности једностраности у умној делатности уопште, и за веру у бесмртност посебно. Међу научницима који верују у бесмртност, има лекара који су нарочито изразито и моћно (као Роб. Мајер, Еренберг, Хирн и др.) исповедали своју веру у бесмртност. И то не летимично већ у специјалној полемици противу материјализма, као и у јавним говорима, дневницима, у својим научним делима и чак у специјалним монографијама (Хиртл, III. Роше, Симпсон, Пирогов, Руд. Вагнер и др.). Чувени психијатор **А л б е р т ф о н Ц е л е р** (1804 — 1877), поред тога, исповедао је своју веру у бесмртност у својим прекрасним стиховима, који су још у 1874 години постигли шесто издање. Од њих је нарочито лепо у целости цитирано од **Е н г е л а** „Nur keinen Abschied, meine Lieben!“

Изгледа, да из свега наведеног није тешко направити закључак о узроцима због којих се и међу научницима одржава безверје. Ми сад можемо смело тврдити, као факт, следеће: **с м е т њ е з а в е р у п о с т о ј е в и ш е, а к о н е и и с к љ у ч н о, з а с и т њ е, о б и ч н е н а у ч н и к е, а н е з а в е л и к е, п р а в е н а у ч н и к е, к о ј и о б и ч н и м и с р е д њ и м с л у ж е з а и д е а л.** Уколико се

¹⁾ Табруми, 93.

више уздижемо ка врховима науке, у лицу њених великих претставника, утолико се више запажа сагласност са религијом. И обратно: уколико смо ниже, уколико даље од науке, утолико су чешћи случајеви безверја у науци, и утолико се јаче разлежу крици о непријатељству религије и науке, у низинама њеним и далеко од ње,—који се на врху не чују. Однос према религији служи, до извесног степена, као мера учености и ума, насупрот владајућем мишљењу. То је закључак свега напред изложеног, који се може још и потврдити фактима и гласом самих научника! Према закључку компетентног у питању Кнелера, аутора испитивања религиозног убеђења претставника најновијих природних наука, „може се тврдити, да се највећи умови односе према религији са више поштовања и пријатељства, него ли ситуацији умови, и да су они утолико расположенији према религији, уколико више размишљају о основним питањима живота. Значајно је, да су се такви мужевн, као Ампер, Волта, Коши, Максвел, који су се усрдно одавали сталном занимању религиозно - филозофским питањима,—науком само учвршћивали у својој хришћанској вери¹⁾. Значајно је такође, да је однос према религији код неких постајао утолико бољи, уколико су се више уздизали у својим научним испитивањима. Тако су неки научници из тих разлога, од материјализма и атеизма, временом пришли хришћанској вери. Е. Хекел у својим „Тајнама света“ са жаљењем бележи примере такве метаморфозе и наводи угледније претставнике природних наука, као што су Руд. Вирхов и Ди-Боа-Рејмон, који су били отворени материјалисти, а затим га се одрекли и постали одлучни противници дарвинизма и Хекела. Овде се може уврстити Вилхелм Вундт, чије дело „Читанка о души човека и животиња“ у првом издању имало је материјалистичко обележје, а у другом издању, после 30 година, по изјави Хекела, носи јасни траг ауторовог обраћања ка спиритуализму и дуализму. (У Русији је сличну еволуцију прошао, изгледа, Н. Ј. Грот.²⁾). Између осталог, наш закључак конкретно се илуструје употребом страница у познатом научном суду над поменутих овде Хекелом, који је подигао много ларме иступањем у име науке својом „монистичком“ филозофијом (тј. материјализмом). Против Е. Хекела, оштро га осуђујући, као што видимо, стали су: Хис, Брас, Хензен, Хамаи, Рајнке, Кеверс, К. Е. Бер, Ди-Боа-Рејмон, Ригемајер, Лоц, Вирхов, Хартвиг. А ко је на страни Хекела? Ситнеж, икси, научни мехури, који се никаквим пријатељским напорима не могу надувати до разме-

¹⁾ Knuller, 391.

²⁾ ср. *ibid.* 392—393.

ра поменутих научника, а упоредо са Бером и Вирховом чак и именовати их—незгодно је! Уопште, неповољан став у односу према религији заузима се првенствено у низинама научним, међу научним „науцима и пужевима“ Беровим—нарочито у оним случајевима, кад су ти пужеви, као допуна свему, помало још дирнути модерним антирелигиозним учењима, између којих је за њих увек најпривлачнији материјализам, као најгрубља, елементарна и, по својој примитивној простоти, свима доступна филозофија. Но нека за нас и овде говоре сами научници:

Р о б. М а ј е р: „Ако се плитки умови размеђу одрицањем ма чега вишег из ванматеријалног света, који се осећајем усваја, то се таква бедна претензија појединих лица не може ставити у грех науци; још мање она служи на њену корист и част“.

Хирурги и патолог Џ е м с П е ц е т: „Међу научницима наћи ћете врло мало таквих, који нападају и на теологију и на религију. Напади који се њима приписују долазе углавном од људи, врло мало познатих с науком, и који се користе не њеним фактима, већ само најдаљим извођењем закључака из њих. Притом, такви су људи готови користити се и ма чим другим, и из ма каквог извора то било, само да би оборили религиозна веровања“.

Физиолог Џ. У о л ш: „Сви највећи научници били су верујући. Њима није било ни мало тешко сагласити науку са вером. Једино су ситни људи налазили да је ограничени обим њиховог личног ума недовољан за смештај и науке и вере“.

Анатом и зоолог А. М е к е л и с т е р: „Ја лично не видим у основним учењима хришћанства ништа, што се са савременим развићем научних доктрина не би слагало. Сматрам, да се претпоставка о таквом неслагању може јављати на терену само грубе и површне филозофије. На и из мога искуства стекао сам убеђење, да неверовање у божанско Откривење, које нам је даровано у животу, труду, смрти и васкрсењу Спаситеља нашега, преовлађује више код оних које дозвољавам себи назвати *к о м о р с к о м* *п о з а д и н о м* *у* *т а б о р у* *н а у к е*, него ли код оних, за које активни научни труд претставља праву животну задаћу“.

Физичар с с р Џ о р џ С т о к с, „Исак Њутон нашега времена“, пише: „Ја не знам никаквих здравих закључака науке који би противречили хришћанској религији. Можда постоје којекакве *д и в љ е* *научне* *претпоставке*, *исказане* *првенствено* *од људи* *д р у г о с т е п е н о г* *з н а њ а*, и неправилно издаване за солидно основане научне закључке, а које, по својој каквоћи, могу изазвати извесне незгоде, ако би се те фантастичне претпоставке при-

зиале за истину. Но не дозвољавам себи рећи, да постоје стварне противречности између науке и религије; те су противречности само привидне. Права наука и права религија сагласне су међусобно“.

Потврђујући ову мисао, највећи од физичара нашега времена, **л о р д К е л в и н — Т о м с о н** примећује: „Само неки од најлакостеленијих људи, заузегах научним испитивањима, склањају се на страну религиозног одрицања, но зато, што се такви умови и уопште не збуњују никаквим тешкоћама, те врло одговорне проблеме решавају са лакоћом која не приличи научно васпитаном уму“¹⁾.

Да завршимо све речима астронома Медлера, хемичара Шенбајна и ботаничара Шлајдена, који сагласно изражавају једну те исту мисао, да правим научницима безверје није својствено.

М е д л е р: „Прави природњак не може бити атеист. Ко до тога степена проникне у Божију радионицу као ми, тај ће се у смирењу поклонити пред Његовим светим Провиђењем које дејствује у природи“.

Ш е н б а ј н: „Ако они, који не знају природу и нису ближе упознати са њеним уређењем — одричу дејство у њој безграничног Ума, то је донекле појмљиво... Но истински-велики природњаци били су увек људи, убеђени у биће Бога и душе, и тим више, уколико су дубље проница-ли у тајне природе“.

Ш л а ј д е н: „Баш истински и прави природњак и не може никад постати материјалист и одрицати душу, слободу, Бога“.

Безверјем научника, дакле, ниуколико се не колеба испитивањем утврђено стање о сагласности религије и науке. Овим би могли да завршимо реч о безверју научника, но на жалост, питање се за нас Русе компликује нарочитим ставом, у сравњењу са Западом, који је према религији заузела код нас наука и руски научници²⁾. Треба да размотримо, не колеба ли се закључак који смо створили, безверјем руских и научника. Зато је неопходно, рећи неколико речи о безверју руских научника посебно и о његовим узроцима.

Као што смо видели, у Западној Европи и Америци

¹⁾ Табрумъ, 41, 147, 31, VII—VIII (Hewer. Volm. Nekemetep. Croket).

²⁾ Можда ће неко од читалаца приметити, да овај део није требало уносити у српско издање. Он говори нешто о руским научницима и руској интелигенцији, и према томе има локални значај. Но ко најлабже прочита обе редове увидеће, да баш овај део имаће иста општа значаја. Наиме: до очигледности је јасно, да ништа тако сигурно не утире пут анархији и не води револуцији, као безверје научника и интелигенције. Излагача проф. Свјетлова то најбоље потврђују, јер он је оду близу нашега на кратко време пред еберски рат и руску револуцију (1917. год.).

(Прим. Преводаца).

међу научницима преовлађују верујући у таквој пропорцији, да се ту безверје показује као изузетак, а вера као опште правило, и да се ту превага већине налази на страни верујућих. Проф. Е. Ц. Ц е м с, ректор универзитета града Илинојса, пише: „Налазим се на положају ректора државног универзитета, који броји до 5000 студената и око 500 људи, чланова научног и предавачког персонала. У томе заводу ми не постављамо никаквих религиозних захтева, ни члановима факултета нити студентима. Ми немамо званичних података о религиозном или нерелигиозном расположењу студената или професора; но ја са потпуном сигурношћу могу рећи, да су чланови факултета у одсудној већини уједно и—чланови хришћанске Цркве, и да узимају активног учешћа у разноврсном црквеном послу. Убеђен сам да се то исто може рећи и у односу на студенте. Уколико сам упознат са стањем ствари, у универзитетским круговима не осећа се несугласица активног припадања хришћанској Цркви са апсолутном и потпуном предапошћу научним испитивањима“¹⁾.

Са „потпуном сигурношћу“ могу рећи, да код нас ствар стоји сасвим друкчије, и да је „одсудна већина“ код нас неверујућих, и скоро обавезно дарвиниста. Ако је изрека Бихнера, да су „од три природњака два атеиста“—нетачна у погледу Запада, она се може применити, не на част и дику нашу, на руске научнике. Будући крв од крви и кост од костију интелигенције, наши научници, природно, деле с њом и њен однос према религији. А каква је руска интелигенција у религиозном погледу, то је свима познато. По речима Л. Толстоја, руска је интелигенција „потпуно лишена религиозне свести“, и чак се горди тиме („Велики грех“). У блаженом незнању интелигенција сматра атеизам и религиозно незнање мерилом ума и образованости, док ствар стоји сасвим супротно, што добро схватају на западу, који нас је у културном погледу претекао. По изразу уваженога професора С. Н. Булгакова, „традиционални атеизам руске интелигенције“ постао је општа вера, у којој се крштавају они који ступају у крило цркве „интелигенцијско—хуманистичке“. Постао је „њена особеност, која се сама по себи разуме, и о којој чак и не говоре, — као знак лепога тона. Несумњива образованост, просвећеност, у очима наше интелигенције синоним је религиозног индиферентизма и одрицања“. У том сазнању сједињују се код интелигенције сви, и све партије и правци, у науци, уметности, литератури, повременој штампи, у политици. Њиме је прожета скроз, до дна, сва оскудна култура интелигенције... слично томе, као

¹⁾ Табурет, 148.

што се дисањем оксидишне крв, која се затим распростире по целом организму“. Овим сазнањем о противности религије и прогреса, због које се ово двоје узајамно искључују, запојена је и руска наука у њеним претставницима, као продукт безрелигиозне руске интелигенције. Ето због чега код нас нема и није могуће то, што видимо и што је природно и обично на Западу.

На Западу постоји, у Лиону, „католички универзитет“, гд есу професори свих факултета све верујући људи, католици. А код нас?... Је ли могуће чак и реч повести о „православном универзитету“, кад сањају да са универзитета избаци чак и то напомињање о Богу, о вери, о православљу, какво се на универзитету даје једино на катедри богословља, старајући се на све начине да све овде сведу, по могућности, на нулу?!

На Западу постоји природно-научни дневник у епологетском духу, као што је *Revue scientifique*, где су сарадници учени природозналци. А код нас?..

На Западу у поверљивој штампи не постоји оштра подела на световну и духовну. Световна штампа открива своје странице, не само ради омаловажавања светине и за производе религиозног незнања и безверја но и за чланке у позитивном смислу религиозне. Тако је у *Nineteenth Century* штампао своје чланке Гледстон, а у *Revue de deux Mondes* Бринетер. А код нас?..

На Западу се научници удружују у савез за борбу са неверничком лажном науком. Тако у немачкој постоји *Keppler-Bund*, који је образован за борбу са „монистичком“ филозофијом Хекела, — са материјализмом и дарвинизмом. А код нас?..

На Западу је одавно уобичајено, још од времена Галилеја и Њутона, да научници читају па чак и изучавају Библију и да се упознају са богословском литературом. Многи од научника су у исто време духовна лица и богослови, и то није само раније било (о духовним лицима — научницима види у књизи Денерта) но се и сад запажа. Такви су на пример: биолог Друмонд, астроном Секи, ботаничар Денерт, који је много нашкодио успесима Хекела у Немачкој, и други. А код нас?... Авај! Код нас чак и они „који се интересују религиозним питањима“, чак и верујући, врсте Пирогова (види његов „Дневник“), кад им се догоди да расправљају на религиозне теме, у својим расправама замењују знање и науку личним (субјективним) умовањем и наивним детињским ћеретањем. Руководе се као неким надахнућем, инстинктом, као да нема никакве богословске науке за компетентно решење религиозних питања!

На Западу научници, не само да се баве читањем и изучавањем Библије и богословске литературе но и сами пишу о религиозно-филозофским питањима, на пр. о одпо-

су вере и разума, Библије и науке, о бесмртности душе, о односу узрочности према чуду итд. (Хирш, Руд. Вагнер, Бел, Галилеј, Швамердам, Роменс итд.). Тамо nailазимо чак и на целу апологију хришћанства, као што су „Мисли“ Паскала. А код нас?...

На Западу је неопходност религиозног знања и равноправност богословске науке с другим наукама давно призната, убрајањем богословског знања у круг универзитетског образовања, у облику пуних и самосталних богословских факултета, подједнако с другим факултетима. А код нас?..

На Западу... уосталом, *sapienti sat*. Вратимо се на своје научнике, дома...

Ако не узмемо у обзир ретке изузетке верујућих, сви руски научници по својим односима према религији без остатка деле се на четири групе: скривени или ћутљиви, отворени, дволични и индиферентни.

Скривени или ћутљиви одржавају гробно ћутање у свему, што би могло говорити о њиховом религиозном убеђењу. А пошто биографије, успомене и некрологе о таквим научницима пишу људи исте категорије, или пак потпуно равнодушни према свему што се тиче религије, то смо лишени могућности имати ма каквих података о религиозним убеђењима многих, чак и крупних руских научника. Навешћу Лобачевског. Изгледа, његова математичка система годи идеализму. То је све, што се са сигурношћу може рећи, услед потпуног неуспеха свих мојих тражења и испитивања у средини која је томе научнику врло блиска. Баш исто тако и о Менделеејеву, код своје куће ништа нисам могао разабрати. Сасвим случајно, из америкаанске анкете међу научницима по питању о бесмртности, у енглеској књизи из одговора Менделеејева дознао сам, да је он верујући научник. Своју ћутљивост код нас воле да правдају интимношћу и неприкосновеношћу религиозних убеђења, као ствари срца и унутрашњег сакривеног живота личности. Но заборављају да је религиозна вера, као срдачно убеђење и познање људима драгоцене истине, по самој својој природи социјална, те не трпи самоћу, тежи да себе и другима саопшти и сједињава се са њим. Добро, истинска вера, без спољашњег исповедања, у психолошком погледу је — апсурд, а у религиозно-моралном — преступ. Научни Запад, тако богат у примерима високе побожности, као што смо напред видели, не познаје ову ћутљивост у религиозним питањима, и не даје јој примера ни изговора у лицима научника, који се зову: Њутон, Кеплер, Коперник, Пастер итд. итд. који не раздвајају науку и религију, као разне путеве који воде једној те истој Истини. Непри-

родно је да у мраку таје у себи истину и светлост они, који су њима озарени! Зато се тек са великим ограничењем може примити неочекивано оправдање ђутљивости научника, толико необичне код западних научника, у следећем мишљењу западног научника **Џ. Стокса**: „Крупна је грешка — претпостављати, да је научник ирелигиозан, само на основу тога, што он обично не говори (осим можда, у кругу своје породице) на религиозне теме. Постоји пословица: „дубоке воде мирно теку“, и мени се чини да кад се религија дубоко осећа, о њој се не говори много. Скептик, следствено, нема никаквог права да претпоставља, да је научник нерелигиозан само зато, што није писао чланке или није држао говоре на религиозна питања“¹⁾. Мишљење уваженог научника негира се, не само оним што је речено о психолошкој неопходности исповедања за дубоку и живу веру но и његовим сопственим владањем и личношћу. Као човек дубокога ума и дубоке вере, Џ. Стокс, пре свега, требао би да на себи самом оправда своју теорију и да се покаже као мирно текућа вода; но он је негирао ту пословицу, поштеним и отвореним исповедањем своје вере. Додуше, не може се непогрешиво, на основу ђутања, извести закључак о безрелигиозности, или пак равнодушности, но на руском земљишту научници те категорије, у религиозном погледу увек су ми били сумњиви. За ово постоји важан основ. Није само мени добро познато да су после 1905 године управо баш те „дубоке и мирно текуће воде“ ђутљивих одједном запенушале безбројним мноштвом мехура, који су из њих искочили, из категорије отворених атеиста, дарвиниста, материјалиста. На наше очи, на очиглед свију, извршено је то преобраћање пређашњих ђутљивих у отворене проповеднике атеизма, материјализма и нарочито дарвинизма. Многи од њих почели су с прекомерним усрђем афиширати свој религиозни радикализам, кад треба и не треба, као што су раније афиширали своје ђутање, истичући га. Шта ту вреди ђутање, или говор? О томе, заиста, не вреди ни говорити. Што се тиче **д в о л и ч н и х** у религиозној области, њихово је постојање још Пирогов забележио, и треба имати на уму да их је увек било и биће их не мало. Пирогов се не цифра баш много са тим руским научницима, који се у религији држе, како он каже, „двојног књиговодства“, и назива их подлацима: „Подлац је у мојим очима онај, који, одбацивши све идеале вере и ставши у редове атеизма, у невољи мења привремено своја убеђења. Још је горе, ако то чини тајно, а своја убеђења разглашава отворено. А такве госпoде није мало“²⁾. Исто

¹⁾ Табрумъ, 5.

²⁾ Н. И. Пироговъ. „Дневникъ стараго врача“. т. II, стр. 184.

тако, доста њих између руских научника, а можда чак и већина, припада категорији **и н д и ф е р е н т н и х** у религиозном погледу. Њих има на разним ступињевима, од обичне хладноће и немарљивости према питањима религије, под празним изговором немања времена, до потпуног мртвила за религију, до потпуне атрофије религиозног осећања и помрачења религиозне свести, кад се религија просто не примећује, као што они који пате од далтонизма што не примећују извесне боје. То је кокошиње слепило своје врсте...

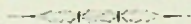
Тако неповољан однос према религији, установљен уопште у руској науци, да се послужимо речима **Р о б. М а ј е р а**, „најмање јој служи на корист и част“. Негативан и индиферентан однос руских научника према религији изазива се, не надмоћношћу руске науке над западном, која несумњиво иде пред руском, већ независним од науке безверјем и индиферентизмом руских научника, који се издвајају њиме, заједно са целом руском интелигенцијом. Иначе би се догодило да западну науку поставимо испод руске, и да признамо да су Њутон, Ампер, Либих, Пастер и остали, који су нам и саму науку дали, заостали у науци. Из реченога јасно је, да су узроци безверја руских научника, уопште узевши, они исти који, у мало измењеној форми, постоје и за целу „руску“ интелигенцију, која је заборавила хришћанскога Бога, разуме се, поврх оних који постоје за све научнике уопште.

Шта, дакле, код руске интелигенције изазива и одржава безверје, које све посматраче руског живота, нарочито странце, поражава својим свеопштим и групним карактером. Много. Навешћу главно. У безверју руске интелигенције главну улогу играју: 1) Условљено историским приликама, које се ипак интелигенцијом не извињавају, отуђење интелигенције са њеном науком и просветом од Цркве и религије. 2) Отсуство ближег додира науке са религијом и на универзитетима у форми богословских факултета. Тиме професор **К. Д. К а в е л и н**, дубоки зналац универзитетског питања, и објашњава „отуђење већине професора и студената од Цркве и од исповедања, којег се држе четири петине целокупног становништва“, што повлачи за собом ону бесплодност, којом је поражена сва наша савремена научна, литерарна, уметничка (треба додати—после 1905—1907 год. и општа) делатност“. 3) Отсуство свега што би потсећало на ма шта слично религиозном и моралном васпитању у руској породици интелигенције. Тиме се за цео живот отежава религиозна вера, чији се основ полаже у детињству, заједно са општим васпитањем детета. 4) Незадовољавајуће уређење и околности религиозног образовања и васпитања, које стварају, разуме се, не само,

патерани у хошак и на последње место у школи, вероучитељи, смирене и заборављене „баћушке“ већ и неверујућа интелигенција, која свим управља и увек неподељено господари, а овде сваљује кривицу са своје болесне главе на здраву. 5) Ниски морални ступањ руске интелигенције, њена принципијелна немарљивост према личној моралној усавршавању и старању о душевној чистоти, што је још Достојевски забележио. Све се то илуструје и литературом и животом. Болеливи поклици чеховских јунака и јунакиња о високом, прекрасном и светлом животу, са изразом жељи за вером која даје смисао животу, све су то фразе и рђаво схватање у устима оних, који продужавају да се у блату копрцају, не показујући знака озбиљне намере да из њега изиђу. Излазак из блата ка светломе животу и ка високоме небу религије постиже се, не декламацијом и лепим фразама већ враћањем ка, заборављеном од интелигенције Јеванђељу, ка Христу, ка Цркви. 6) Заједно са руском интелигенцијом, најзад, руски неверујући научници деле непотпуност не само религиозног образовања, које има размере потпуног религиозног незнања, но и непотпуност општег образовања са празнинама у филозофији. Недостатак филозофског образовања код руских научника објашњава успех међу њима анахронизама научно—филозофске мисли, као што су материјализам и позитивизам, и разне модерне и празне новине, које незналице сматрају за последњу реч филозофије, врсте емпириокритицизма Маха и Авенаријуса, или филозофије „научног идеализма“ марбуршке школе Когена, Наторпа, Штамлера и др. Руски хемичари, математичари, минералози и остали уски научни специјалисти могу се, у својој неискренности као невина деца, заносити каквом било старудијом и каквом било новином. Разуме се, за однос према религији велики значај има одушевљење материјализмом и позитивизмом, а управо оно у руској научној средини има општи карактер. Ту је разлог тежињи руских научника ка дарвинизму, који је на Западу већ преживео, и неодољивог нагона: бркати дарвинизам са материјализмом и атеизмом. Наравно, међу интелектуалним узроцима безверја руске интелигенције, и научника који њој припадају, на првом месту стоји религиозно незнање, безгранични духовни мрак, који себе, за разлику од простонародног мрака, охоло назива светлошћу и сољу земље, који жели само да учи, а не да се учи. Да се безверје руске интелигенције оснива у главном на њеном незнању, тога је и она сама свесна. „Ваља признати, каже на пр. један од аутора зборника „В ѣ х и“, да руски атеизам ниуколико не претставља свесно одрицање, плод сложеног, мучног и дуготрајног труда ума, срца и воље, резултат личног живота. Не, он се, чешће од свега, узима на веру и задржава тај изглед наивне религиозне

вере, само наопако, и то се не мења, услед тога што он узима борбене, догматске и научне форме. Та вера узима за основу низ некритичких, непроверених и у својој догматској форми, разуме се, неправилних тврђења, наиме, да је наука компетентна да коначно реши и питања религије, и да их притом решава у негативном смислу. Ту веру деле и учени и неучени, и стари и млади. Она се усваја у детињском добу, које биографски настуна, разуме се, код једних раније код других доцније. У томе добу се обично лако, и чак природно, прима одрицање религије, које се одмах замењује вером у науку, у прогрес. Руска интелигенција, ставши једном на тај терен, у већини случајева кроз цео живот тако и остаје при тој вери, сматрајући сва питања довољно објашњеним и коначно решеним, хипнотисана свеопштом једнодушношћу у томе мишљењу. Деца постају зрели људи, неки од њих стичу озбиљна научна знања, постају угледни специјалисти, и у таквом случају они бацају на терезије свој ауторитет научних специјалиста у корист атеизма, у који су од детињства поверовали и догматски га у школској клупи примили, ма да у области тих питања они не би требали да буду ништа већи ауторитети од сваког човека који мисли и осећа. На тај начин ствара се и у руској школи духовна атмосфера, где се формира нараштај интелигенције¹⁾.

На крају крајева, као што видимо, у безверју руских научника права наука нема никаквог удела, не игра никакву улогу, и сви су му извори — ван науке. Из тога излази да се безверјем руских научника не колеба и не анулира, од нас фактички утврђено стање о пуној сагласности религије и науке.

¹⁾ С. Н. Булгаковъ, „Героизмъ и подвижничество“, стр. 31.

О карактеристични руске науке и руских научника у религиозно-моралном погледу били у књизи Свѣтлова „Систематическій Указатель апологетической литературы“, вып. 1-й № № 144, 146-148.

ГЛАВА ТРЕЋА

РЕЛИГИЈА И НАУКА У СВОЈИМ УЗАЈАМНИМ ОДНОСИМА, ПРЕМА ГЛЕДИШТУ НЕВЕРУЈУЋИХ НАУЧНИКА.

С високих зидина смеју се надзионом
Шрафови и подуге, машине и тоцкови.
Мислио сам: би сте мој надеждни кључ ка
истини;

Но ако кључ и сија мајсторском израдом,
Ипак, сиромас, не може решити питање.
При светлости дана покрили смо је маглом
тајне.

Абај, што тиши могао постићи душом —
Неће ти објаснити шрафови и подуге!

Геше („Факет“).

„Људи науке могу бити хришћани, а
могу и не бити: наукови приговори имају
бредности у границама наукове компетенци-
је. Но Бог се не познаје телескопом и ми-
кроскопом и, на срећу за боље науке, мно-
ги од њих, у сва времена, постигали су бо-
гопознање путем вере“.

А—р мед. проф. А. Р. Симџсон.

У питању о узајамним односима религије и науке по-
јављују се међу научницима три основне тачке гледишта,
према којима се утврђују три групе научника: 1) тачка гле-
дишта, или група, н е г а т и в н о - д о г м а т с к а, 2)
а г н о с т и ч к а и 3) р е л и г и о з н о п о з и т и в н а,
или помирљива. Прве тачке гледишта држе
се н е в е р у ј у ћ и научници, друге — и н д и ф е -
р е н т н и и о н и к о ј и с у м њ а ј у, треће—в е р -
у ј у ћ и научници. У томе поретку ми ћемо и расма-
трати мишљења научника о узајамним односима религије
и науке.

Негативно—догматском тачком гледишта неверујућих
научника (обично материјалиста и често позитивиста) рели-
гија и наука претстављају се као две величине које се не
могу сложити: то су две линије или равни које се узајам-
но пресецају. Религија се негира науком, која као да је у-
ништила веру у Бога, у бесмртност душе, у откривење и

остале религиозне истине. Науци се, очевидно је, признаје право компетентног решења религиозних и филозофских питања, која излазе из оквира искуства и научног метода. Сем тога, науци се ту признаје чак преимућство над религијом и филозофијом. Конкретан појам о тој групи могу нам пружити имена њених најтипичнијих претставника, као што су на пр. и публици познати материјалисти: **Бихнер**, **Хекел**, **Ладенбург**, а код Руса **Мечников**, типични руски научник—дарвинист, материјалист и атеист. (Под атеизмом, додуше, подразумева се материјализам, а он нема никаквога учешћа у дарвинизму, по се код руских научника доводи у везу са дарвинизмом, о чему смо већ раније говорили у II глави). Нарочито се међу неверујућим и рђаво образованим људима с великом и бучном популарношћу користи име **Е. Хекела**, „немачког апостола дарвинизма“ и проповедника „монизма“ или, боље рећи, материјализма у грубој форми грчког хилозонизма, у делима намењеним публици, као што су „Тајне света“ и „Чуда живота“. У годинама шездесетој до седамдесете прошлога столећа таквом се бучном славом, победоносног „борца за истину“ у борби са религијом и идеалистичком филозофијом, користио **Бихнер**, који се у своме делу „Сила и материја“ појавио с проповеђу психолошког материјализма у име природних наука. Његова „Сила и материја“ још и сад служи као приручник свима „вођима“ руских студената и гимназиста, курсисткиња и гимназисткиња, лишених најелементарнијег знања из филозофије. Међу таквим поклоницима Бихнера, као несумњива његова заслуга за културу и прогрес човечанства ставља се то, што се у књизи Бихнера види научно негирање истине: постојања независне од тела и бесмртне душе. Стога, кад руски гимназист или курсисткиња каже, да је наука негирала бесмртност душе, то на њиховом језику просто значи: Бихнер је доказао да нема бесмртности душе! И обратно. Мање је популаран и код нас мало познат **Ладенбург**, који је ипак у своје време направио велику ларму иза границе својим „иступањем“ противу религије у име природних наука, на 75-ом збору немачких природњака и лекара у Каселу. У своме реферату на тему: „Природне науке и учење о стварању света“, бреславски професор Ладенбург дозволио је себи да се у оштром догматском тону, у име науке, ма да без икаквих доказа, изјасни против богооткривеног карактера Библије и хришћанства. Тврдио је да савремене природне науке не допуштају веру у биће личног Бога, душе и бесмртности. Тиме је у очима научника који ствар разумеју, унизио природне науке до степена слушкине вулгарног материјализма, и међу њима оставио неповољан утисак (као што се то види на пр. из „Отвореног писма про-

фесору Д-р. Ладенбургу" ботаничара Д-р Е. Денерта). Типичним претставником ове групе, која брка материјалистичку филозофију са природним наукама, међу руским научницима несумњиво се може назвати, свима познати професор Илија Илич Мечников. Он је познат публици, додуше, не толико теоријом фагоцитоза и заслугама у науци, колико по свом „јавном раду“ и новинском блебетању о њему у свакој прилици, а такође и по делу, преведеном са француског језика на руски, приступачном и за публику, под примамљивим и — авај! — варљивим насловом: „Студије о људској природи. Покушај оптимистичке филозофије“¹⁾.

За савремене науке негативно — догматска тачка гледишта је застарела и преживела позиција у питању о односу религије и науке, уколико се она карактерише вером у моћ науке и у њену способност за компетентно решавање религиозно — филозофских питања, која спадају у делокруг религије и филозофије. Ње се држе само заостали умови. Сасвим је тачно, да је, према изразу Франса, тај „тип механичара, који све објашњавају, на срећу за достојанство науке, престао већ бити карактеристичним за садашњу фазу њенога развића“²⁾. Негативно — догматска тачка гледишта застарела је за наше време исто тако, као што је позитивизам који ју је проузроковао, застарео за филозофију, заједно са његовим учењем о позитивној науци као завршној фази умног развића човечанства, и са његовим потпуно пророчким обећањима свих добара од стране науке, почињући од потпуног и тачног, могућег сваком људском уму, познања свих тајни или закона природе, до обновења, светлошћу научнога знања, целокупног живота људског, личног и друштвеног закључно. Негативно — догматска тачка гледишта, проузрокована наивном вером у науку, природно, срушила се заједно са самом том вером и сачувана је, вероватно заувек, разочарењем у науци, које је преживљено на крају XIX века. Ипак, уистину ту није било никаквог банкротства науке. Није наука банкротирала, већ су банкротирали, показали се немоћни у испуњавању својих обећања позитивизам и интелектуализам, са њиховим лажним очекивањима и захтевима од науке. Тако се у савременом образованом свету, међу осетљивима за утицај времена, створило скептичко расположење у односу према науци. А у специјално научној средини негативно — догмат-

1) Критика је утврдила да ту у ствари и нема никакве филозофије, осим догме филозофије руског дарвинизма, који себе идентификује са материјализмом и атеизмом.

2) В. А. Кожевникова. „Преобладание научнаго сомнѣнія въ современномъ невѣріи“. „Богосл. Вѣстникъ“, 1912, № 1, стр. 123.

ска тачка гледишта, сем тога, још је и поколебана, тачније рећи—потпуно уништена самим током или историјом научног развића, нарочито проналасцима у последње време у области физике и хемије, који су створили оно, што се може назвати кризом науке.

Историјом природних наука не потврђује се репутација њихова, као наука позитивних у правом смислу те речи, већ се отежава и негира, пре свега, наглом сменом и нестајношћу, разноврсношћу општих погледа на природу и посебних теорија или доктрина, са објашњењем ових или оних појава у природи (на пр. у физици: теорија светлости, топлоте итд.). У ствари, колико се ту разних погледа на природу променило, од којих је, у своје време, сваки сматрао себе тачним закључком науке и правилним објашњењем света! Стекавши право грађанства у званичној науци, научни материјализам, или атомизам, на крају XIX века смењује се енергетиком, остајући у својству натурфилософске непогрешиве истине само у гимназиским уџбеницима за физику. Енергетика пак у своје време, у самом почетку XX века, морала је да своје место уступи теорији елементарних сила и материје. Лепо ту слика стање ствари немачки физичар Класен. Под утицајем проналаска невидљивих зракова, последњих се година у физици изменио појам о суштини материје. „Ако је и задржана вера у атоме, по физика сад узима да је сваки атом поврх тога још испуњен електрицитетом и да се, од две врсте електрицитета, негативни може одбити од атома, тако да постане самосталним делићем. Тај делић се слободно креће и назива се електрон, а располаже масом за хиљаду пута мањом од самога атома. Такође се и у хемији сад више не може остати код основних хемиских јединица или атома, услед најновијих проналазака у области радиоактивности и проналазака нових елемената. Хемичар треба да рачуна са могућношћу распадања атома, као што је то објашњено рефератом великога енглеског хемичара Рамзија, на збору природњака у Каселу. На тај начин, услед прогреса знања, могућност познања последњих елемената материје одмиче нам се све даље и даље. Било је времена кад су мислили да се свет може појмити, ако се све појаве сведу на атоме који се, будући снабдевени силама, крећу један око другог, слично сунцу и планетама (тако звано механичко или материјалистичко објашњење света). Који ће физичар сад поверовати у ту басну?¹⁾ Но има основа мислити, да се, у свом на-

¹⁾ I. Classen. „Naturwissenschaftliche Erkenntnis und der Glaube an Gott“. Hamburg, 1903, p.p. 12-13.

ступајућем кретању од новог ка новоме, наука неће зауставити ни на тој натурфилософији даног момента, коју даје теорија електрона. „Појам о електричном атому, као исходној тачки код здања материјалних атома, дозвољава нам, каже француски математичар **А н р и П о е н к а р е**, да проникнемо у тајне природе даље и дубље, него што су то могли наши претходници. Но не треба се задовољавати речима; тајна још није разјашњена, ако смо ми помоћу некаквог, макар и сасвим законски, вештачког начина просто отклонили тешкоће. Све мање и мање остаје тај елеменат, коме се приписују физичка својства. Спочетка, у античком свету приписивали су их склопу материје у њеној целини, затим — хемиским атомима, чије сједињење чини тај склоп, а сад — електронима, из којих се састоје ти атоми. Сад нам све мање и мање остаје оно, што ми сматрамо недељивим. Но ми још увек не знамо, каква му може бити суштина. Појам електричног напона, који постављамо на место појма материјалне масе, дозволиће да сјединимо појаве које сматрамо разједињеним. Али га не можемо сматрати као коначно објашњење, као крајњу тачку на којој наука треба да остане. Но ипак, у току неколико идућих година, тешко да ће физика поћи даље: данашња је хипотеза довољна да се групишу извесне чињенице. Она неоспорно, дозвољава предвиђање постојања многих других и, неоспорно, појавиће се ускоро нови успеси у њеној активи. Затим ће доћи дан, кад ће и та саблажњива хипотеза — као и све оне које су пре ње владале — више доводити до грешака, него ли до проналазака“¹⁾. На тај начин потврђује се, да у науци нема ни, изгледа, неће ни бити сигурног и чврсто установљеног општег натурфилософског учења о свету. Но исто тако непостојано страдају њене теорије и хипотезе с објашњењем ових или оних природних појава. То је прекрасно забележио **П о е н к а р е**. „Наука је, каже он, већ довољно проживела да би, обраћајући се њеној историји, могли дознати, одуширу ли се утицају времена здања која она подиже, или се пак не разликују од ефемерних постројења. И шта видимо? Још код првог погледа јасно нам је, да теорије не живе дуже од дана, и да се развалине трпају на развалине. Данас се теорија родила, сутра је у моди, прекосутра постаје класична, четвртог дана је застарела, а петог — заборављена... Да се ограничимо на један пример. Теорија о етарским таласима учила нас је, да је светлост покрет. У овом тренутку мода је на

¹⁾ А. Пуанкаре. „Еволюція современной физики“. Перев съ франц. СПб. 1910, стр. 181—182.

страни теорије о електромагнету, која нас учи, да је светлост струја¹⁾...

Историја науке, нарочито физике, не може подржавати и потпомагати веру у науку која проповеда позитивизам. По та је вера коначно поколебана успесима саме науке, нарочито проналаском радиоактивности, који су у науци направили преокрет који заслужује да се назове, ако не револуцијом, а оно к р и з о м и а у к е, која очигледно утврђује условљеност и тек приближну тачност и најнепоколебљивијих „истина“ „позитивне“ науке. Сад већ, не само у филозофским теоријама већ и у научном искуству—у опсерваторијама, хемиским лабораторијама и физичким кабинетима преживљује се слом вере у непоколебљивост виших дефиниција науке, тако званих з а к о н а природе које је наука установила,—сматраних за вечне и безусловне истине, и спуштених сад на степен „условно научних и гностичко—утилитарних погодаба“. „Кроз чистилиште такве експерименталне сумње прошао је сав, некад неоспорни, символ вере природних наука“. Тако су, по речима Поенкаре-а, чак и у великим принципима Карно-а, Њутона, Лавоазие-а, Мајера и других гранитних стубова научног објашњења света—пробијене бреше²⁾. „Све је, говоре нам у један глас, пољуљано, све поколебано, све претворено у развалине. Најтрајнији принципи, „најсталнији“ закони, „најапсолутније“ истине показали су се оскудни у примени на новооткривени свет појава, откривених тако званим „радиоактивним“ телима, катодним зрацима итд. Требало би, следствено, потпуно изменити наше прегставе о основним законима природе“. „Свима је добро познато, каже професор Х в о л с о н, да је откриће радиоактивних материја, и с њим у вези појава теорије о електронима и нове теорије светлосне енергије, имало утицај смртоносног земљотреса, који је порушио скоро све што је постојало. Уништио је оно, што је дуго времена сматрано најтрајнијим,—она научна здања, на која смо тако навикли и у којима се, изгледа, живело тако удобно. Скоро сва та здања претстављају сада хрпу развалина. Чак и механика, та наука над наукама, у коју смо се надали

¹⁾ Анри Поанкаре. „Цфниоств науки“. Перев. съ франц. подъ ред. А. Бачинскаго и Н. Соловьева. Москва. 1906, стр. 188—189. По мишлену Поенкаре-а, еменом доктрина не негира се постепено напредовање науке. Свака доктрина, ако и није потпуна истина, садржи у себи део истине, који за науку,—за њене касније доктрине, не пропада. У том погледу Поенкаре има међу научницима много јединомишљеника.

²⁾ Ср. В. А. Кожевников. „Преобладание научнаго сомнѣнія въ современномъ невѣрѣи“. „Богосл. Вѣсти“. 1912, № 1 стр. 129.

свести све појаве уопште, стара Њутонова механика, уништена је: она сад не постоји. Излази да је наука у току сто година ишла кривим путем... Постоји већ врло много покушаја ићи новим правцем, поставити нове темеље на место разрушених здања, по ја мислим да се не би могло рећи, да је ма и један од тих темеља уистину трајно и сигурно постављен¹⁾. У науци постоји пет основних закона или принципа који чине темељ научне слике света. Такви су: принцип Лаваоазие-а — одржање материје, принцип Мајера-Хелмхолца — одржање енергије, принцип Карно — Клаузиуса — претварање енергије (принцип раста ентропије), принцип релативитета свих појава и Њутонов принцип опште гравитације. Најновијим проналасцима и, основаном на њима теоријом о електронима, пољуљана су и та основна начела природних наука, стубови, на којима оне почивају. Пошто се по учењу о електронима (које смо напред изложили речима Класена), свака материја састоји из електрона, то онда излази, да се маса и енергија у суштини не разликују међу собом. Маса је енергија електрона; следствено: маса и енергија треба да су истоветне, еквивалентне. Сетимо се Њутоновог закона, по коме је тежа пропорционална маси. А атоми, распадајући се на електроне, губе своју материјалну масу. Јасно је да у том случају закон о тежи губи силу. Сад се сетимо закона Лаваоазие-а о одржању материје, по коме се, при свим хемиским процесима, општа материјална маса тела која у тим процесима учествују — не мења; очевидно, ако материја губи или мења своју масу, закон о одржању материје престаје да постоји. А тај исти закључак треба извести и у односу на Мајеров закон о одржању енергије, по коме количина енергије остаје непромењена поред свих њених претварања. Кад се електрони, који собом претстављају делиће електрицитета и, следствено, врсту енергије, спајају у атоме који састављају сваку материју, и, следствено, електрони губе своја својства енергије, — онда је јасно да закон о одржању енергије губи своју силу¹⁾.

Савремена криза науке простире се далеко ван граница физике, и дотиче се такође и хемије. Проналаском радиоактивности нанесен је удар и нашој званичној класичној хемији. „Материје, које нису састављене из каквих других, нити се могу растворити на какве друге, називају се простим телима“. Тако у **О с н о в и м а х е м и ј е** објашњава Д. И. Менде-

¹⁾ Види о томе у понударној студији о савременој научној кризи Г. А. Гуревича »Великий переворотъ въ наукѣ“ (Литерат. прилож. къ „Нивѣ“ 1912, № 1). Ср. о истом А. Пуанкаре. „Цѣнность науки“, ч. II, гл. VIII („Современный кризисъ математической физики“).

љејев хемиски елемент. Тај основни став у нашим појмовима о материји обара се проналаском радиоактивности. Хелиј је просто тело, но он се добива из радиума. Али све што има почетак, има и крај, и све што се може створити, може се и разрушити. Кад се хелиј ствара, њега је, следствено, могуће и растворити. У том случају нема се основа и остале хемиске елементе сматрати нерастворивим.

Као што видимо, за данашње време ни физика ни хемија немају под собом чврстога терена. Ако се узме у обзир место које физика и хемија имају у научном објашњењу света и општој слици света, коју нам пружају природне науке, онда ће бити лако појмљива осетљивост кризе за целокупне природне науке. Тежак положај природних наука компликује се, као допуна свему, и том околности, што је за садашње време потпуно утврђен релативитет и условност чак и саме математике, која служи као кључ и основа позитивних наука. Шта може бити очигледније и тачније од математичких истина и геометриских теорема и аксиома? Па ипак, није тако. Упоредо са грчком општепризнатом геометријом Еуклида, где се пространство мери на три начина, где је права линија најкраће растојање између двеју тачака, где је збир углова једнога троугла раван збиру два права угла итд. постоји још и руска, која није општепризната, не-еуклидовска геометрија Лобачевског, где се пространство мери на четири начина, где права линија није најкраће растојање између двеју тачака, где збир углова једнога троугла није раван збиру два права угла, већ више од два права угла, према једнима, а мање, према другима (Риман и Лобачевски) итд. Но „истина“ која се не показује свима једнака, „да ли је истина?“ — може се питати са Апријем Пуанкареом. „Два разна система или концепције геометрије одговарају као да су два разна света. Ако је један од тих светова наш Еуклидов свет, онда оно што становници његови назову правом линијом, биће наша Еуклидова права линија, а оно што становници другог света назову правом, биће крива, која располаже istim својствима у односу на тај свет, који они насељавају, и у односу на те покрете, које ће они назвати покретима без деформације: због тога њихова права неће бити наша Еуклидова права“¹⁾. Само „за површног посматрача и ширу публику, те за гимназисте који се упознају са елементарним знањима из физике, каже математичар Пуанкаре, математичке истине претстављају се да су ван сваке сумње, да су својствене, не само нама већ и природи, и да оне стављају границу слободи и самога Творца. Они пак који дубље размисле, примећују, широко место

¹⁾ А. Пуанкаре. „Цњнност науки“, стр. 7, 47.

које припада хипотези у области математике, и схватају да те условне одредбе претстављају продукат слободне делатности нашега ума, који баш у тој области не зна за препрске. Овде наш ум може да тврди, пошто он прописује; по његови прописи наже за наш у науку, која би без њих била немогућа; али они не морају да важе и за природу“¹⁾.

Па шта се, на крају крајева, показује као последица научне кризе, коју сад преживљајемо, кад су поражавајући проналасци последњег времена оборили у науци истине, које су раније изгледале непоколебливе? Пре свега—смирено сазнање условљености или релативитета научног знања, или, што је опет исто, потпуну пропаст старог научног догматизма. Услед кризе, која је захватила сву област позитивног знања, наука је постала скромнија у оцени својих моћи чак и на делимично знање природе, опростивши се потпуно са недавном прегензијом, мал те не на свезнање (сад је то препуштено заосталим умовима у науци, те публици — далекој од научних преживљавања). У том погледу, у научној средини извршен је важан препород научника старог вагнеровског типа у нови тип научних Фауста. „Нови (ту) човек (тј. научник), према речима Д. И. Менделеева, скромнији је и задовољава се ако постигне и део истине, надајући се да ће делимично открити све њене тајне“²⁾. Другим речима, сазнање релативитета научног знања, не изузимајући одавде ни „законе природе“ које оно открива, а уједино с тим и преимање самога појма о науци — то вам је главна последица научне кризе. Раније су законима природе приписивали значај апсолутне истине, и сматрали су да се закони природе односе, не на одређену сферу схватања већ на суштину света, и да собом обухватају све појаве, познате и непознате, доступне већ схватању, и још сакривене за исто. Мислили су: ма како да се проширује сфера нашег схватања и проналазака нових појава, ми ћемо у њима наћи на дејство тих истих закона. У ствари се, међутим, показало, да ни један закон не открива односну групу појава толико конкретно, да се никад не би појавиле чињенице које се не слажу с њим. Свака истина, сваки закон, нису апсолутни већ, више или мање, ограничени, делимични, и увек остаје по нешто што није њима обухваћено. Узмимо за пример закон Мариота - Бојла. Он је био тачан у момен-

¹⁾ А. Пуанкаре. „Наука и хипотеза“. Перев. са франц. Москва. 1904, стр. 1 и дал.

²⁾ Д. И. Менделеев. „Завѣтныя мысли“. С.-Петербургъ. 1903—1904, стр. 36.

ту његовог открића, показао се само приближно тачан за мали притисак, код финијег и тачнијег одређивања величине, и показао се потпуно нетачан за огроман притисак. Закон тај ипак служи за практичне сврхе — за израчунавање при изради машина итд. Он је тачан, уколико се потврђује искуством, тј. сведочанством чула. За грубу, општу примену, без употребе прецизних апарата, он је тачан потпуно, могло би се чак рећи „апсолутно“; по за прецизнију примену захтева исправке па чак и сасвим губи силу. Отуда се, сасвим природно, у савременој науци радикално мења и сам појам о „позитивној“ науци. Са својим законима природе наука престаје бити објективно познање или објашњење света у смислу О. Конта, и јавља се, пре свега и изнад свега, како то каже Поенкаре, као „класификација, начин међусобног зближења оних факата који се показују раздвојени, без обзира на извесно природно сродство које их потајно везује међусобно. Другим речима, наука је система узајамних односа, но само у узајамним односима треба тражити објективности; било би узалуд тражити је у стварима које се разматрају изоловано једна од друге. Према томе, кад поставимо питање: каква је објективна вредност науке? — то не значи: открива ли нам наука праву природу ствари? — по то значи: открива ли нам она праве односе ствари? Отуд, кад научна теорија показује тежњу да нас научи, шта је то топлота, или шта је то електрицитет, или шта је то живот — она је унапред осуђена; све што нам она може дати није ништа више већ груба слика. Она се због тога показује пролазна и непостојана“. Па ипак, и у том се смислу не сме преувеличавати значај науке, као објашњења односа ствари. Може ли наука с безусловном непогрешивошћу чврсто, једном заувек, установљавати праве односе ствари — тако, да се оно што она зближава никад не дели, и оно што она дели никад не зближава, да би се науком установљени односи показивали подједнаки за све и заувек? Прост факт: недуговечности и сталне смене разних теорија и хипотеза у науци, даје на ово одречан одговор. Одбачена су многа „зближења“ која су сматрана као трајно установљена. Уопште, мера њихове објективности иста је, према гледишту Поенкаре-а, као и код наше вере у спољашње предмете. Објективно је ту, као и у односима ствари које наука открива, увек само општесубјективно, — оно што је подједнако примљено, ако не од свих, а оно од нормалне већине људи. Но с тим смо блиски тек тој долини знања, коју нам дозвољава филозофија субјективно-критичког идеализма Канта¹⁾. На крају крајева, излази, да се и на област

¹⁾ Анри Пуанкаре. „Цњиност науки“, стр. 186—190.

„позитивног“ научног знања распростиру закључци критичке филозофије Канта, а не само на религију и филозофију, — и притом у форми сада модерног п р а г м а т и з м а . Одрекавши религиозно — филозофском знању објективно — теоретски значај (истинитост), Кант му признаје значај практичне вредности и користи: Бог и бесмртност, на пр. потребни су нам за живот и знање, ма да о Богу и бесмртности ништа сигурно разумом не знамо. Закони природе, као узајамни однос узрока и последица, по научном прагматизму, нису позитивно и објективно потпуно постигнуће реалности, већ практична (корисна) правила дејства ради потчињења природе себи, на основу приближног познања узрочне свезе појава. Наука у том смислу добива потпуно прагматички карактер. Прагматизам, с лаке руке америкашког филозофа Џемса, у својој основној битности је примена кантовског критериума истине у области религиозно — филозофског знања, — сматрати истинитим оно што је корисно за морални живот и што се оправдава искуством. У научној пак области прагматизам се, на тај начин, састоји у присвајању истинитог корисноме за спољашње животне потребе. Према гледишту **Бергсона**, једнога од угледних претставника критичког правца у науци, заједно са **А. Поенкареом**, **Ле-Роа** и др. науке су постале само практичном неопходношћу утицаја на ствари које нас окружавају, тежином ка стварању корисних нам предмета. Но науке ипак, не објашњавају суштину стварности која нас окружава, ради чега, према гледишту Бергсона, сагласно прагматичкој филозофији, постоје други, надрационални путеви. У таквој светлости, од науке, као од пута познања истине, не остаје много, ма како да је заштићују, по примеру **Поенкареа**, који овако расуђује: „нама ће рећи, да је наука само класификација, и да та класификација не може бити тачна, већ само подесна. Но тачно је то, да је она подесна. Тачно је, да се она показује таквом, не само за мене но и за све људе; тачно је, да ће она остати подесном за наше потомке; најзад, тачно је, да то не може бити плод случајности“¹⁾. Одавде је, ипак, далеко до признања теоретске вредности науке, и према томе, искренији су и ближи истини они који нам, слично на пр. **Менделџејева** кажу: „у суштини нам је и до сада нејасан узрок таквог основног закона, као што је Њутонов закон опште гравитације што нам, ипак, ниуколико не смета да се са потпуном увереношћу користимо њиме у бескрајном броју случајева“²⁾. То су речи које се могу применити скоро на сву садржину „позитивне“ науке, која је са високог ниједестала

¹⁾ А. Поенкаре. „Цѣнность науки“, стр. 190.

²⁾ Д. Менделџевъ. „Завѣтныя мысли“, стр. 136.

оракула истине свучена сад на степен оруђа корисности. У суштини такви су сви закони природе: код јединих нам је много што шта нејасно, за друге знамо да су нетачни. Као пример за последње, указујемо на закон Маријота - Бојла. Он је п р и б л и ж н о тачан само за мале притиске, што му, ипак, не смета да добро служи практичним сврхама, и да се њиме к о р и с т е при изради машина...

Најзад, као непосредна и важна последица научне кризе, изазване успесима науке, дошла је потпуна пропаст научног догматизма, или негативно—догматске тачке гледишта, коју ми у питању о религији и науци расматрамо. Дошло је у научној средини јачање критике, која је поражавајућа за догматизам, са његовим прекомерним претензијама да у објашњењу света религију и филозофију замени науком. Материјализам, који обично истуна са таквим претензијама, и који себе идентификује са позитивном науком, према запажању самих научника, преживљава у науци последње дане. Професор **Л о ј д М о р г а н** (биолог, геолог, физичар, психолог и зоолог) налази, да „број материјалиста“, тј. научних радника који материјализам схватају као филозофију, или нешто што је замењује, опада“. Потпуно у том истом смислу изражава се и физичар **С е р л**, у расправи „Савремена концепција васељене“. Д-р медицине, окулист **В и л и а м Џ. К о л и н с** налази, да се „обично материјалистичка концепција света јавља као карактеристични именитељ убеђења научника трећег или четвртог реда. Најдаровитији претставници науке склони су пре идеализму него ли материјализму. Они су или побожно верујући људи или, у најмању руку, пристojно обазриви у догматским приговорима који се тичу религије“¹⁾. Хамбуршки професор физике **К л а с е н**, у лекцији прочитаној у Хамбуршком протестантском савезу, на позив овога, изражава задовољство што може да објави, да је Ладенбургова негативно—догматска тачка гледишта у питању о религији и науци, застарела за науку, у најмању руку за 50 година, када је још могла изазивати живе симпатије међу научницима,—јер је с прогресом научнога знања, нарочито с преокретом у нашим основним физичким појмовима, изгубила под собом сигуран ослонац“²⁾... У данашње време негативно—догматска тачка гледишта, не само да је отежана већ је, може се рећи, потпуно уништена, критиком и свестраним разјашњењем њених не-

¹⁾ А. Г. Табрумъ. „Религијозныя вѣрованія современныхъ ученыхъ“, стр. 67, 84.

²⁾ Dr. I. Klassen. „Naturwissenschaftliche Erkenntniss und der Glaube an Gott“. Hamburg, 1903, p. 4.

могућности од стране самих научника. Не само од стране богослова но и од стране самих истраживача природе довољно је објашњено, да се негативно — догматска тачка гледишта рађа из недозвољене мешавине науке с филозофијом, и притом с лошом филозофијом материјализма и атеизма, који се узалуд стављају под заштиту науке. А та смеша, по објашњењу научника, изазива се заборављањем граница науке и њене неспособности да решава питања која излазе из оквира експеримената, и која, следствено, не дозвољавају примену природно — научних метода. Наука само описује факта или појаве природе и указује на њихове спољашње односе бивања и доследности. Остало пак, што од површине иде у дубину ствари, ван граница опишљивих експеримената, чини за науку област нечега хипотетичног (загонетног, вероватног) и директно непознатог. Као камен темељац природних наука служи још увек атомистичка теорија. Но атоми материје са својим својствима су — хипотеза, као и постојање саме материје, која се скоро отворено позива на веру. Појам о силама у физици је проста претпоставка у циљу да се објасне појаве, но која ниуколико не разјашњава њихову унутрашњу природу! Тако, приписујући падање тела на земљу дејству „теже“, ми ниуколико не доприносимо познању тога факта, да тело пада на земљу. Исто тако и у хемији, појам о сили хемиског сродства ниуколико не уводи у схватање унутрашње природе хемиских појава и њихове свезе, већ је само просто бележење извесног реда факата. Привлачност тела као дејство силе на растојању је — тајна. Живот је за биологију — тајна, свест је за психологију — тајна, веза тела и душе је — тајна итд. Најосновније категорије научног мишљења, као: пространство, време, узрочност, нису ли, питају се неки, прости знаци или симболи? У својим чувеним говорима о границама природних наука, **Д и - Б о а - Р е ј м о н** показао је 1872 год. те границе, у немогућности природних наука да упознају суштину материје и силе, и да изведу постанак свести из кретања и својстава материјалних атома. А године 1880 одредио је тачније број „тајни света“, или проблема који су за науку неразрешиви. Таквих „тајни“ за науку **Д и - Б о а - Р е ј м о н** набраја седам: 1) суштина материје и силе; 2) почетак кретања; 3) постанак живота; 4) целисходно устројство васноне; 5) постанак простих чулних осећаја и свести; 6) постанак разумног мишљења и говора; 7) питање о слободи воље. Тајне под бројем 1, 2 и 5 **Ди-Боа-Рејмон** сматра погинуто неразрешивим, и у погледу њих наука може само рећи: „ignorabimus!“ (нећемо знати). За тајне 3, 4 и 6 признаје да су врло тешке, при садашњем положају знања још не решене, и у погледу њих наука се изражава поштено: „ignoramus!“ (не знамо), ма да не одриче могућ-

ност да у будућности буду решене. У погледу тајне 7 науци је неодређен. Рус Пирогов подробно, у питањима, набраја тајне науке, и као да хоће да њима обухвати област непознатог и недостижног у науци, док у закључку одбија да је дефинише, с обзиром на њену необухватљивост. Науку, каже Пирогов, „интересује изнад свега питање к а - к о, а не з б о г ч е г а. Ми видимо да лист расте, посматрамо како расте, упознајемо устројство и састав ћелија, следимо корак по корак распадање и размножавање ћелија; цео механизам процеса рашћења открива нам се као на длану. Но шта га принуђава да расте баш тако, а не друкчије? Шта принуђава растине и животиње да узимају овакав или онакав нарочити облик? Због чега семе и јаје садрже у себи клицу баш онога типа и облика, од кога су они постали? Шта привлачи и сродњава базу с киселином? Шта спаја атоме? Шта нагони једно тело да се привлачи с другим? Зашто мишићно кретање прелази у топлоту, а топлота—у кретање? Зашто треперење атома изазива у нама буђење топлоте? Сва ова, и хиљаде других питања, нерешених услед нашег незнања суштине ствари, показују да смо окружени тајнама. И ако ми све ове тајне не сматрамо за чуда, то је само стога, што се с њима сретамо на сваком кораку. Ми их не називамо „чудима, већ појавама основаним на природним законима, незнајући откуд су постале“. Решење свих сличних питања било би могуће само са познањем суштине ствари: „какве су оне саме по себи, без помоћи наших осећаја, тј. не само онакве, какве нам оне изгледају. Тада би схватили тајну створења и мистерије стварања. За нас је, не само то недостижно већ нам је немогуће и то, да сваки предмет подвргнемо анализи свих наших чула. Милијарде ствари су нам још непознате; милијарде ће остати заувек и потпуно непознате; а наше претставе о тим предметима, који још могу бити откривени и испитани вештачким изоштравањем осећаја, — ма како нам оне изгледале јасне — ипак нису ништа више, већ сенке, магловите слике и одједи, који често заводе ум у непроходне лавиринте претпоставака и иллузија“¹⁾. Немачки физичар Г р у н е р у своме делу „Како је могуће да један природоналазак буде хришћанин?“ (G r u n e r. Wie ist es möglich dass ein Naturforscher ein Christ sei? Bern, 1905 г.) пише: „је ли лични Бог узрок свих природних појава или пак слепи случај; јављају ли се закони природе као вечна, беспочетна и стална правила недо-

¹⁾ Н. И. Пирогов. „Вопросы жизни. (Дневникъ старого врача)“, стр. 56—57, 62—63, 64—65. (Сочиненій т. II. Изд. Пироговскаго т-ва въ Кіевѣ, 1910).

стижног за нас својства, или су живи израз Бога поретка, који њима управља по своме пахођењу, — то ништа не мења у начину наших испитивања, која код природних процеса откривају само „како“, а никад њихово „откуда“ или „због чега“. Питања религије уопште, и хришћанства посебно, стоје ван моћи, ван компетенције науке. Истина, материјализам даје на та питања своје врло одређене, чак сувише одређене одговоре, и одриче личног Бога; по питање је, на каквом су научном праву основана његова одрицања, кад он сам за себе нема у потпуности научних основа? Откуд материјалист зна, да не постоји читав низ науци пограничних области, у којима се каузалне свезе замењују свезама других категорија? Откуд му је познато, да иза игре тих материјалних процеса не постоји још и друга Сила, која над свим слободно влада?“ Ботаничар и геолог **Џ о р џ С. Б о у л д е к е р** пише: „Сила, материја, живот, мисао, воља — шта је све то, и откуд је постало? Наука има посла са развијањем и испољавањем свега тога. Заједно са **Џ о н о м Р е ј е м**, ја бих изучавање природе назвао побожном дужношћу, благочестивим занимањем потпуно пригодном за недељни дан. Нема ничега невероватног у томе, да ће оно баш и бити главни посао у данима одмора, у далекој будућности. Но права наука никад се не усуђује рећи, да она може говорити ма о чему што лежи ван света тих појава“¹⁾.

Од научника, који су у последње време иступили с оштром критиком негативно — догматске тачке гледишта, или материјализма и атеизма, који се самозвано издају за закључке природних наука, треба навести нарочито ботаничара професора **Ј. Рајнке-а**, ботаничара **Д-р. Е. Денерта** и геолога академика **А. Лапарана**.

Популарне „природно—научне студије“ професора **Ј. Рајнке-а** претстављају собом одлучну реч у питању о религији и науци, и драгоцен прилог за његову литературу, од ученог биолога високога ранга. Писани су поводом лажно—научне „монистичке филозофије“ **Е. Хекела** и њему сличних, који пред лаковерну публику иступају са атеистичко — материјалистичком филозофијом у име природних наука²⁾. Рајнке сматра да је широко распрострањавање у публици мишљења Бишера, Молашота и Хекела о непријатељству између религије и природних наука, непојмљиво и жалосно, кад се има у виду слабост тога мишљења. Главни недоста-

¹⁾ А. Г. Табрумъ, 95.

²⁾ Prof. I. Reinke. „Naturwissenschaftliche Vorträge für die Gebildeten aller Stände“, I—IV. Heilbronn, 1907-1908.

так негативно догматске тачке гледишта, наведених њених типичних претставника, састоји се у заборављању задатака и граница науке. Место да се за разрешење питања: о смислу и првом узроку бића, о назначењу и пореклу човека и других тајни света, оброте религији, „у данашње време“, каже Рајнке, „за одговор на та питања обраћају се науци као некаквом оракулу“. Но ту „траже од науке више него што она може дати“. На питање, је ли довољна сама наука да се изрази и створи задовољавајуће учење о постању света, Рајнке без колебања одговара одлучним: *ни ј е*. Свет је науци познат онакав, какав се нама показује, нашим чулно—осећајном схватању, — познат је у својој појави, а не у својој суштини. Наука је основана на искуству или на усвајању онога што споља осећамо. За предмет науке служи материја, и промене и појаве које у њој произлазе. Познање појава у њиховој узрочној вези или законској одређености главна је задаћа природних наука. Но тим се ниуколико не утврђује, да наука не признаје биће Бога. У филозофском смислу појам о Богу је трансцендентна идеја, која лежи ван граница доступног науци. Према томе, вера у Бога ниуком случају не може бити поколебана науком. „Природне науке су, дакле, недовољне за стварање једног потпуног погледа на свет. Ту је потребно много другог материјала, осим оног којим оне располажу. Има много вредности у људском животу које имају свој корен само у духовном свету, и недоступне су испитивању метода природних наука. Упоредо са природним поретком света постоји и морални. Први се бави само са физички *н е о н х о д н и м* (ein Müssen), а други са *п о т р е б н и м*, морално—обавезним (ein Sollen)... „Природне науке немају другог циља осим беспристрасног испитивања природе. Материјализму ја и стављам у грех то, што покушава да природне науке и њихове сумњиве закључке подигне против хришћанског погледа на свет, да би потпуно лишио човечанство тих духовних вредности, које сво већ две хиљаде година дају неизбројним милионима поткрепљење и утеху у животу и смрти. Природне науке снажно протестују против тога, да се тако злоупотребљавају“ ¹⁾.

Осим професора Ј. Рајнке-а од научника који иступају са критиком негативно-догматске тачке гледишта, која меша материјализам са природним наукама, у последње време заслужују нарочиту пажњу ботаничар (и богослов) Е. Денерт и геолог А. Лапаран.

Између многих дела ботаничара—богослова **Е б е р х а р д а Д е н е р т а**, која наносе непоправими у-

¹⁾ Reinke. IV, 45, 47—49, 57, 63.

дар материјализму и атеизму, који иступају у име науке, нарочито место заузима његово истраживање: „Поглед савременог природњака на свет“. Ту је аутор, анализом натурфилософских погледа угледних претставника савремених природних наука (физиолога Дриша и Оствалда, зоолога А. Р. Уолеса и Роменса, хемичара Фервора и ботаничара Рајнке-а, убројивши ту, ради потпуности прегледа, и биолога Е. Хекела) дошао до следећег резултата, убиственог за негативно - догматску тачку гледишта, која је материјализам и атеизам прогласила за научну истину, за поглед савременог научника на свет. Наука није дала, нити има тога, што би се могло назвати научним погледом на свет: у науци нема јединственог и општеобавезног за све научнике, сопственог, тако рећи, званичног погледа на свет. Е. Хекел и комп. претендују на то са својим *м а т е р и ј а л и - с т и ч к и м м о н и з м о м*. Но међу научницима, упоредо са тим погледом на свет, nailазимо на претставнике *идеалистичког монизма* у форми енергетизма (Оствалд) и психомонизма (Фервори). Упоредо са *монизмом* у науци је моћно претстављен и *дуализам*, или боље, према Денерту, *теомонизам*, уколико његови претставници: Рајнке, Роменс, Дриш и Уолес све што постоји приписују Богу као једином последњем узроку. На тај начин и атеизам, као и материјализам, не може бити објављен за поглед савременог природњака на свет. Говорити о „погледу природњака на свет“, према закључку Денерта, исто је тако чудновато, као кад би говорили, на пр. о погледу правника на свет. Код сваког природњака и правника, може бити (а може и не бити), овакав или онакав, сопствени поглед на свет, не у својству природњака и правника, већ као људи, верујућих или неверујућих, или припадника ове или оне филозофије, која им је по вољи¹⁾.

У прилог онога што је Е. Денерт рекао треба такође рећи неколико речи и о еволуционизму, који се од руских дарвиниста, чак у скромном облику биолошке хипотезе Дарвина (дарвинизма), узима у својству основе општег научног погледа на свет. Године 1907 на пр. дарвинизам је од стране професора зоологије *С ј е в е р ц о в а* био проглашен за „поглед савременог човека на свет“, у јавном предавању у Кијеву, на тему: „Еволуциона теорија и поглед савременог човека на свет“. Тамо је објављено да је дарвинистички „поглед на свет“, који је обавезан за сав савремени образовани свет, основан на резултатима позитивне науке, који су у садашње време постали главним фактором чак и свако-

¹⁾ Dr. E. Dennert. „Die Weltanschauung des modernen Naturforschers“ Stuttgart. 1907, p. 333—334.

дневног мишљења"! С обзиром на такво одушевљење дарвинизмом у Русији, на руском терену добива значај, и треба да се реши питање: не може ли теорија еволуције претендовати на значај основе за стварање савременог погледа на свет? На ово питање без колебања одговарамо одлучним и е. ако се ту под „теоријом еволуције“ или под еволуционизмом разуме дарвинизам, који собом претставља нарочиту форму еволуционизма. У својству дарвинизма еволуционизам је у науци раван нули, — лоша биолошка хипотеза, коју једини потпуно одбацују, други радикално исправљају и замењују другим хипотезама, од којих засада ни једна у науци није добила опште признање. Дарвинизам остаје као научна истина само за ретко потомство ортодоксалних дарвиниста, које у науци изумири. Оно се у потпуности сачувало, углавном, међу руским испитивачима природе, без обзира на прогрес у науци, нарочито у биологији, који чини да одушевљење дарвинизмом, који је од критике стављен у архиву, за наше време претставља научни анахронизам¹⁾.

Еволуционизам не може уопште служити за основу научног погледа на свет, што је јасно из наже наведених тачака: а) у својој основној идеји еволуционизам није несумњива истина, већ пре догмат савремених природних наука, и одушевљење за еволуционизам може имати своју аналогију у одушевљењу средњих векова за Аристотела. Она наилази на сметње у астрономији, историји, антропологији, историји религије и филозофије, и није призната од свих чак и у својој специјалној области, тј. биологији (противници дарвинизма потпуни, као Катрфаж, Агасиз, Флуранс, Едварс, Пфаф, Виганд, Флајшман, и други. б) У биологији се еволуционизам схвата различито: 1) постоји механички еволуционизам; 2) идеалистички или телеолошки, а такође и хришћански еволуционизам (од природњака Миварт, К. Бер, Дрин, Раји-

¹⁾ О савременом положају дарвинизма у науци види броштуру Свјетлоба „Передъ разбитимъ кумиромъ„ (По поводу просвѣтительной дѣятельности „сѣдящихъ во тьмѣ“ дарвинистовъ). СПб. 1912. Обде треба убројити и јавна предавања и чланке доктора зоологије, библоте професора Московског универзитета, А. А. Тихомирова: „Судбина дарвинизма“, Ум и воља животиња“, „Давља људи“, „Положај човека у природи“, „Порекло живих бића“, „Жива бића и њихово размножавање“, „Кривуда науке“. „Самообмана у науци и њеној употреби. (Н. Дарвин и гр. П. Толстој“, „Да ли је научно антихришћанско гледиште на природу човека?“ По питању о положају дарвинизма у науци види још и: Роберт Спинети. „Полустолѣтія дарвинизма“. Перев. Цвѣтковой въ ж. „Вѣра и Разумъ“, 1911, № 19—21.

ке, Роменс, Уолес, Денерт и други¹⁾; 3) има научника — од оних који одричу саму идеју еволуције—који у потпуности примају учење о специјалном поступном стварању свих облика (креатинизам); 4) међу претставницима телолошког еволуционизма (а), као и међу претставницима механичког еволуционизма (б), примећују се разлике: а) неки признају да је Бог створио неколико првобитних облика, а други сматрају да је једна или чак најпростија органска ћелија изворни почетак органског живота у свима органским царствима (овде спада на пр. Уолес, који ипак признаје специјални акт стварања душе у човеку; б) међу претставницима механичког еволуционизма има ортодоксалних дарвиниста, а с друге стране неодарвиниста и неоламаркиста (мутациона теорија де-Фриза итд.). Пита се, о каквом нам еволуционистичком погледу на свет говоримо, као строго научног, створеног на чврстој бази науке?

Не дајући поглед на свет (Weltanschauung), у строгом смислу те речи, наука даје само неку општу претставу или непотпуну слику, с л и к у с в е т а (Weltbild), која се може саставити на основу њених чврстих одредаба, стечених искуством, и делом на основу хипотеза. У велику заслугу Рајнке—у и Денерту треба убројати то, што су сигурно провели принцип строгог разликовања једно од другог, у интересу правилног разјашњења компликованог питања о односу науке према религији. Науци припада, као њена сопственост, само Weltbild, а не Weltanschauung, где наука, у природном стремљењу ка потпуном објашњењу света, неизбежно излази из својих граница, из граница огледа, и услед метафизичког објашњења факата, обраћа се у н а т у р ф и л о з о ф и ј у, тј. у једну грану филозофије. На томе терену различна филозофска учења теже да потчине себи науку и да иступе под њеном заставом. Ту, ван граница позитивне науке, и открива се могућност разноликих, до противречности, погледа на свет међу научницима. Уосталом несугласице налазе себи места тамо, где наука од садашњег стања света и од површине ствари пропиче дубље својим испитивањима у прошлост света и у суштину ствари, те је принуђена да оглед замени више или мање вероватним хипотезама. Испољава се, да засад не постоји у науци ни једна једина и општепризната „слика света“. Нема опште и сталне основе чак ни за стварање Weltbild - а: несугласице се могу приметити чак и у области основних појмова и питања науке, на пр. о материји и сили, о њиховом узамном односу, о суштини и пореклу живота, о пореклу о-

¹⁾ О тим разним формама еволуционизма види дело Свјетлова „Курсъ апологетическаго богословія“. Кіевъ. 1912, изд. 4, стр. 141—145.

блика, о закону о одржању енергије итд. Ево једног јасног примера за то (пored оних које је изнео Е. Денерт у његовом прегледном делу „Поглед савременог натуралиста на свет“). У физици, где оптика објашњава светлост као колебање етера, потврђује се постојање етера који у облику најлакше материје испуњава све видљиво пространство у васиони. У исто време астрономија тврди, да у пространству васионе нема никакве материје, пошто се у њему не примећује никакав отпор кретању планета и комета. Због тога се долази до два дијаметрално супротна тврђења. „Чврсто је установљено, да је пространство васионе испуњено супстанцијом, која се може ставити у покретно стање, — етером; постојање те супстанције несумњиво је“. (Херц). — „Чврсто је установљено, да небесно пространство не садржи у себи никаквих трагова ма какве материјалне супстанције, способне за отпор“ (Фај, Хирн).

Наука нема ничега, чак ни у својој сопственој области, што би могла супротставити хришћанству, као истину заблуди! Такав је закључак из монографије Д-р. Е. Денерта „Поглед савременог натуралиста на свет“.

До таквог закључка долази и угледни геолог последњег времена **А л б е р т Л а п а р а н**, у своме делу „Наука и апологетика“, које претставља курс лекција, прочитаних у мају — јуну 1905 г. у париском католичком институту. Закључак његових испитивања неповољан је по негативно-догматску тачку гледишта оних научника, који, да би порушили кредит наших религиозних веровања, присвајају себи право да се ослањају на науку, претстављајући је као јединствену област у којој је дозвољено тврђење. „Ми имамо право, каже аутор, да од ових последњих тражимо да то поверење оправдају фактима, који би доказали да се наука заиста јавља као област веродостојности, да је она у стању дати кључ свима тајнама, да може проникнути и у саму суштину ствари, и да је, на тај начин, у којој могуће одахнути од старања на удовољењу свих стремљења наше природе“. Показало се, да оправдања за претензије тих научника нема. Напротив, оне се очигледно негирају кратком историском студијом еволуције научних доктрина и прегледом последњих резултата науке у познању природе.

У науци се свуда, према испитивању Лапарана, испољава „немоћ — дати завршне формуле, или обухватити стварност, која као да се измигољи, компликује се према томе, уколико је сматрају схваћеном“. „Никад беспристрасни положај науке, каже Лапаран, није давао јаснију лекцију скептицизма једнима, опрезности, или боље, скромности другима!“ Једно од најјаснијих обележја таквог стања ствари Лапаран види у кризи коју наука преживљује, а коју он

запажа у свима областима науке, па и у позитивним, као што су математика и механика. Утолико се лакше показује и успостављава критични положај експерименталних наука. Преглед савременог положаја чак и астрономије, која је мање од свих осталих наука закачена кризом, Лапаран ипак закључује примедбом: „колико смо још далеко од онога момента, кад астрономија може сматрати своје дело завршеним! Преглед кризе физике Лапаран завршава закључком, да је „за прекомерно хвалисање, у погледу права науке на неоспорна твђења, или њене способности да проникне у суштину ствари, несрећно изабран тренутак“.

Анализом савременог положаја хемије даје се такође лекција „опрезности“ и скромности онима, који преувеличавају значај науке у решавању широких проблема. Запажају се, даље, „дубока размимоилажења у мишљењима“ и колебања доктрина чак и у минералогiji, у биологији и, најзад, у геологији, која снада у струку Лапарана. „Пошто геологија, каже Лапаран, претставља род синтеза из свих научних грана у њиховој примени на историју кугле земљине, то није чудо, да је она више од других подложна многобројним изменама своје доктрине. У њој се, не само по неопходности огледају измене, које су постале код других наука којима се она користи, но по самој природи, она може тежити одређеним закључцима само онда, кад сва површина кугле земљине да материјала да се испитивање настави. Но пре двадесет година површина, геолошки испитана, претстављала је само врло мали део земљинога обима, и прогрес који је од тога времена постигнут, ма како он био важан, далеко је од тога да је испунио све празнине“.

На крају крајева, и у општем збиру, дело Лапарана је позив, упућен научницима, „на уздржавање од прекомерног догматизма“. Ту се јасно види, да је „савесна наука у њеном садашњем положају још далеко од могућности да даје категоричне закључке у погледу суштине ствари“, и да она, како изгледа, „наилази на све веће тешкоће у својој тежњи да проникне иза непосредне „видљивости ствари“¹⁾.

Ако се од Ди - Боа - Рејмона, Рајнке - а, Денерта и Лапарана, који су толико дали за оцену негативног догматске тачке гледишта научника у питању о религији и науци, обратимо другим познатијим научницима, наћи ћемо међу њима општу одлучну ненаклоност према њој. Енергични глас неких научника (сви се овде не могу набројити) прет-

¹⁾ А. Лапаранџ. „Наука и апологетика“. Перев. сф. Франц. Сергјеџ Посадџ. 1911. стр. 126, 126—127, 127, 128, 130, 135, 141, 142—143, 143, 152

ставља смртни приговор над том, и бројно слабом групом, где материјализам и атеизам издају себе за науку.

Хемичар л о р д Р е ј л и: „Многи изнад просечних људи неће ништа да знају о природним наукама због тога, што оне као бајаги да воде материјализму. Да таква бојазан може постојати, није чудно: у литератури постоји много адвоката науке, који су од ширења таквих погледа начинили себи занат. Додуше, нема сумње, да се и код претставника науке, као и код свих других, могу наћи груби појмови о вишим питањима и о основима природе; по да се религиозно — филозофска убеђења, којима су живели Њутон, Фарадеј, Максвел, разилазе са духом науке, то је заиста таква претпоставка, да не сматрам за потребно да се бавим негирањем исте“.

Физичар Х и р н: „Учење о вечности материје и кружном кретању светова, које влада у материјализму, није основано ни на каквом факту, нити на каквој и најдаљој аналогiji која би одговарала извесним фактима. У материјализму је то само члан његовога симбола вере“.

Х е л м х о л ц, у писму своме оцу, пише: „Из твога писма види се, ти као да подозреваш, да ја могу одобрити вулгарне ставове из Фогта и Молешота. Никако! Ја протестујем против тога, што ти те људе сматраш претставницима природних наука. Нико од њих до данас није показао уважавања пред фактима и смотрености у закључцима,—својства, која се од школе природних наука захтевају. Пажљиви испитивач природе зна, да њему није дато право да се одлучије од других изјашњава о природи душе, ако би му и пошло за руком да више од њих проникне у механизам појава које се у природи zbивају“.

Хемичар Ш е в р е л: „У данашње време нарочито је широко распрострањено мишљење, да наука води материјализму. Ја сам се питао: није ли човек, који сав свој живот проводи међу књигама и у хемиској лабораторији, ради истраживања истине, дужан да протестује противу погледа, који се налазе у директној противречности с науком?“ Дале, наводећи научне основе за негирање материјализма, Шеврел завршава: „ето зашто никад у своме животу нисам био материјалист. Мој ум није могао схватити, да хармонија у природи, па чак и сам људски ум, могу бити резултат случаја“.

Зоолог Е р е н б е р г: „Они који говоре да нема душе нити бесмртности, зато што не могу наћи основа за друкчије мишљење, могу лично имати право са своје субјективне тачке гледишта; по не треба да себе сматрају претставницима природних наука“.

Астроном Х е р ш е л: „Нема ничега неоснованијег од приговора на адресу природних наука, од стране добронамерних по ограничених лица, да оне воде сумњи у бесмртност душе“.

и негирању Божанског Откривења. Природно дејство природних наука на добар ум, уверавамо, треба да је управо обротно“.

Р о б. М а ј е р: „Ако се плитки умови размеђу негирањем ма чега вишег из ванматеријалног света, који се осећајем усваја, то се таква бедна претензија појединих лица не може ставити у грех науци; још мање она служи на њену корист и част“).

Негативно - догматска тачка гледишта претставља науку као савезницу и ослонац материјализма, а у ствари наука баш служи за обарање материјализма и чини „противтежу“ материјализму, како се изражава велики руски хемичар **Д. И. Менделеев**: „Пошто је сам појам о чистој материји и свему материјалном, — који се класицима учинио свеобухватним до тога степена, да је Демокрит чак и дух претстављао у облику нарочитих, финих атома, — пошто је тај појам, очигледно недовољан, те је неопходно поврх њега узети у обзир, не само енергију, која се којекако још и може сматрати нечим материјално—механичким, но и дух, који се најоштрије пројављује у човеку, његовој заједници, у науци, моралу и свој делатности, то је очигледно, да сам историски материјализам не исцрпљује појмове о људском благодању што се види и из тога, да ће сваки који има очи пре наћи међу сиротињом задовољне и срећне људе, него ли међу богатшима. Духовној страни добра потребни су: истина, добро и лепота. Тражење истих изразило се, пре свега, у религијама, а затим у наукама и уметности. Стога своју високу противтежу свему материјалноме треба тражити пре свега у науци“¹⁾).

Као леп завршетак научних гласова о материјализму, у његовом односу према науци, или о негативно — догматској групи научника може послужити оно, што ботаничар **Ј. Рајнке**, који се специјално бавио нашим питањем, говори; „Велика је погрешка сматрати, да атеистички поглед на свет у наше дане налази себи у науци, у резултатима природних наука, далеко већу подршку и потпору, него ли у време Лајбница и Њутона или Платона и Аристотела“. — „Материјализам тврди, да он све у свету може да схвати и објасни механички (дејством слених природних сила), по то му не полази за руком ни у погледу физичких и хемиских појава, а да и не говоримо о појавама органскога живота. Порекло живих бића на земљи, као и порекло човека, на супрот хвалисању материјализма, остаје дубока тајна за природне науке. Материјалистички монизам (тежиња да се све у

¹⁾ Д. Менделеевъ. „Завѣтныя мысли“. СПб. 1903—1904. стр. 311.

свету сведе на кретање атома, или делиће материје) јесте грдна самообмана, која води мраку, а не светлости истине¹⁾.

Негативно — догматска тачка гледишта у питању о религији и науци, основана на прецењивању моћи науке у научној средини, и на слепом, сујеверном приклањању пред науком, као пред фетишем и кумиrom, у „образованој“ средини, као што видимо, негира се одлучно и бесповратно од стране правих научника и признаје се потпуно ненаучном. Но она ће своју допуњујућу оцену и ограничење наћи, како у агностичкој, тако и у помирљивој схеми решења питања о религији и науци, нарочито — у првој, на коју ћемо се, према поретку, и осврнути спочетка у следећем поглављу, где ће бити разматрано решење постављенога питања од стране индиферентних и сумњајућих научника.

¹⁾ Prof. I. Reinke. II, 24; IV, 64.

ГЛАВА ЧЕТВРТА

РЕЛИГИЈА И НАУКА У СВОЈИМ УЗАЈАМНИМ ОДНОСИМА, ПРЕМА ГЛЕДИШТУ ИНДИФЕРЕНТНИХ И СУМЊАЈУЋИХ НАУЧНИКА (АГНОСТИЧАРА)

Аа, он је тежио ван границе света,
И постигао је такође, као што смо и ми.
Да знање—није срећа, а наука да је —
Размена незнања, где се само једно
Незнање сменjuje другим.

Бајрон („Манфред“).

Ко би могао, реци, признати
И, не бојећи се ничега,
Рећи: „берујем у Њега!“
Ко би могао решити се на то
И евету без страха
Рећи: „не признајем Га!“

Гете („Фауст“).

Наш се тек горди великим победама,
Но је ли он пружио мир-измученим срцима?
Дух се лудели као и пре мучи
У тами незнања, далеко од неба.
Жарка светлост науке неће осветлити ову
област,
Где од њених зракова не шичезаба тама,
И ни један мудрац ни речи неће одговорити
На оно, што ће остати тајном за ум.
За знање постоји граница, и за ум препреке;
Има много тога, што се не може дознати
из књига,
Но што се може постићи, при пламену од
кадила
Сузама, мучама и ранама од епидира.

А. В. Круглов (Из „Вечерњих песама“).

Агностичком схемом одриче се могућност ма каквог конфликта између религије и науке, услед њихове разноврсности до тога степена, да је прелаз немогућ нити од религије науци, нити од науке религији. Религија и наука — то су две паралелне линије или равни, које се никад не додирују, ако не излазе из одређених им граница и не мешају се једна с другом. Религија и наука — каже геолог **Џозеф Прествич** — чине две одређене гране људскога знања и истраживања. Оне се крећу паралелним линијама и, по мом мишљењу, не могу и, у сваком случају, не треба да се

сукобљавају. Једна расправља питања морална, а друга — питања природних наука“. Ботаничар В. К а р у т е р с: „Не одговара истини причање, као да су научна испитивања показала лажност Библије и религије. Но није потпуно правилно ни то, да се истинска религија и истинска наука налазе у хармонији једна с другом. Њима припадају различите сфере делања: религија испитује област моралног и духовног; наука — сферу материјалног. Истинска религија исходи само из Божјег Откривења, које нам је дано у Сину Божјем и у Речи Његовој, док се истинска наука може стећи вежбањем природних људских способности“. Агностичку тачку гледишта прекрасно формулише професор филозофије Кембричког универзитета Ц е м с У а р д: „Не мислим да постоји, или да ће макад настати, противречност између науке и религије, исто тако, као што га не може бити између граматике и религије“¹⁾.

Религија и наука зато не могу дирати једна у другу, што, по своме предмету, задацима и методима, претстављају собом подвојене и апсолутно ограничене области. Правилним појмом о науци установљава се потпуна неутралност научника у питањима религиозно - филозофским. Само ван граница науке, с прелазом у натурфилозофију, може научник, у својству филозофа, решавати та питања овако или онако. Најближи и прави циљ науке је—изучавање природних појава у њиховом заједничком постојању и следовању, тј. она даје класификацију појава и установљава њихове узроке и законе. Једном речју, наука изучава свет онакав, какав се он показује нашим чулима, искуству, и њеном разматрању подлежи све чулно и видљиво, што се може схватити нашим спољашњим чулима. Као предмет науке, дакле, служи област чулнога, а као метод — искуство у оба своја облика: запажања и експеримената. Према томе, све што излази из оквира искуства, већ не подлежи компетенцији науке. А таква је баш област виших питања знања, која чине предмет религије и филозофије. Сва та питања изводе нас из оквира искуства ка суштини и крајњем основу ствари. Може ли наука на пр. ставити питање о врховном узроку света, о Богу? Не. Својим средствима наука не може решити, тј. одрећи или доказати биће Бога. „Природњак стави себи у задатак, каже Р о м е н с, да испитује природу, тако као да нема Бога или слепог случаја, у својству сила које светом управљају“. (Признање света за резултат случаја било би: нидиректно решење питања о Богу, или одрицање бића Божијег). Може ли наука ставити питање о суштини и

¹⁾ А. Г. Табрумъ. стр. 24 (Прествич), 34 (Карутерс), 105 (Уард).

бесмртности душе? Она нема права да стави питање ни о постојању душе: у искуству ми имамо посла само са душевним појавама... Може ли наука ставити питање о циљу света и о смислу људскога живота? Разуме се, не. За решење тих питања она би изишла из границе искуства, ван оквира своје области, и престала би бити науком: њен је посао да изучава свет, какав је он, а не какав треба да буде, или — изучавање узрока дејствујућих, а не крајњих. У свима тим случајевима, кад у објашњењу природних појава наука, по неопходности, ради потпуности, излази ван границе чулног искуства, она је немоћна да својим средствима, без помоћи религије, да испрпно објашњење и решење тајни света.

У агностичкој групи, у својству њене разноликости, требало би благовремено нотирати засебне групе: чисти или апсолутни агностицизам, полуагностицизам, агностици у религиозном погледу индиферентни и сумњајући, а такође верујући агностици. Чисти или апсолутни агностицизам потпуно одриче могућност ма каквог решења питања религије средствима науке, како у позитивном, тако и у негативном смислу: науком религиске истине не могу бити нити доказане нити одбачене. Полуагностицизам, за разлику од таквог агностицизма, признаје да, ма да религиске истине не могу имати директних научних доказа, ипак наука даје индиректан доказ верских истина, негирањем противних им мишљења и доказивањем немогућност истих. Неки од претставника агностицизма у религиском погледу показују се као скентици и и као људи индиферентни, без икаквих одређених мишљења у религиозним питањима. Други припадају верујућим, налазећи за своја религиозна веровања основа ван науке, у Божанском откривењу, у религиозном искуству итд. Од верујућих агностичара могу бити именовани, на пр. зоолог Г. Роменс, Руд. Вагнер и, нарочито Фарадеј. Роменс каже: „Наука не може дати никаквих задовољавајућих доказа вери у Бога. Но чисти агностичар мора признати, да се Бог може откривати и на други начин, осим природно - научних закључака. Пошто религија постоји за целог човека, у свој пуноћи његових духовних моћи и потреба, то су, можда, да би се нашао Бог, потребне све људске способности, тј. нарочита срдачна настројења и нарочито, одговарајуће религији, искуство, које лежи ван граница разума“¹⁾. По мишљењу познатог лекара Руд. Ваг-

¹⁾ G. Romanes. „Gedanken über Religion“. Göttingen, 1899, p. 87.

н е р а, „из царства природе нема директног прелаза у царство благодати, које је људској свести доступно, не путем разума већ само путем вере, на темељу објективне истине Св. Писма. Ко неће да са Тертулијаном каже: *credo, quia absurdum est* („верујем, зато што је апсурдно“), тај ипак мора рећи: *credo quamquam absurdum est* („верујем, ма да је апсурдно“). Величина хришћанства открива се у свој пуноћи, и како треба, само детињски простом и смиреном, Богу покорном разуму, који себе не обожава. Бог није хтео да се свет врати изгубљеној вери — науком... Садржај вере никад се не може и не треба доказивати људским разумом. Њега само Божански Разум може објаснити“. О таквим верујућим научницима, као што су Њутон, Халер, Бристер и др. Р. Вагнер примећује, као да су они дошли до религиозног убеђења, „не путем природно - научног испитивања већ путем изучавања Св. Писма и свог животног искуства. Најчуднија особина Св. Писма састоји се у томе, што оно даје најјаче сведочанство о својој Божанствености ономе, ко му се искрено обрати и срдечно се удуби у њега, проверавајући њиме себе и свој живот“¹⁾. Као типични претставник агностичке тачке гледишта у питању о религији и науци јавља се знаменити физичар Ф а р а д е ј, један од верујућих научника агностичара. „Филозофија, писао је Фарадеј, није потребна у мојој религији“. Ма да Фарадеј, према његовој изјави, никад ни у једном случају није могао открићи ма какву противречност између вере и науке, ма како да се удубљавао у физичка истраживања, ипак, он „није сматрао за потребно да бављења науком меша са религијом“, и „у (његовом) општењу с људима религиозна и научна област увек су остајале две различите ствари. Узрок тога у томе је, што је Фарадеј, као и Вагнер, сматрао веру недоступном за разум, и о загробном будућем животу на пр. говорио је, да „не може ући у област познања никаквим упињањем умних моћи човека, ма како оне биле велике“; да о будућем животу човек сазнаје, не сам већ путем спољашњег откривења, које се прима простом вером. „Оно

¹⁾ О. Zöckler. II, 304—305. Примећања научника Р. Вагнера у погледу порекла вере Њутона, Халера и других, нама сличних научника, фактички је нетачно. По без обзира на то, Вагнер у овом случају, својом сјајном научно-литерарном подемком противу К. Фохта и материјализма хоште, сам негира своју агностичку тачку гледишта, која успоставља проваљну измешу вере и разума. Његова дела „*Menschenschöpfung und Seelensubstanz*“, „*Glauben und Wissen*“, а нарочито „*Der Kampf um die Seele*“ представљају добар прилог литературе, која хришћанској вери даје научно-филозофско објашњење.

што је Божанско не може се познати самим људским разумом“¹⁾

Вратимо се типичним претставницима агностичке тачке гледишта у главним, напред указаним њеним формама, чистог агностицизма и полуагностицизма.

Агностицизам у савременој науци проузрокован је двојним утицајем „кризе науке“, описане у поглављу III, која је створена успесима науке и неокантовском филозофијом, њеним непосредним утицајем или посредством „емпириокритичке“ школе Маха—Авенариуса и „марбуршке школе“, или марбуршке филозофије научног идеализма“ Наторпа, Штамлера, Бергсона, Когена, Ле-Роа и других. Ето зашто највећи број претставника агностичке тачке гледишта сретамо међу научницима са приметним утицајем на њих кантовске филозофије, као што су на пр.: Поенкаре, А. Фервори, Хелмхолц, Мерц, Буги, Томсон, Хексли, Ле-Бон, Ле-Роа итд. А. Поенкаре је потпуно одређено исказао агностичку тачку гледишта у питању о односу религије и науке, у делу „Вредност науке“, и притом под очигледним утицајем кантовске филозофије, кад науку опредељује као класификацију и „систем узајамних односа“ без објективне истине, без знања „праве природе ствари“²⁾ Познати математичар и природњак Ле-Роа сматра, да је наука само низ условних погодаба, и једино томе она и дугује за своју привидну тачност. Научна факта, а тим пре закони, јесу вештачка творевина научника. Условне, приближне сличности или понављања, које се спољашњим искуством запажају, научник вештачки, по својој вољи, обраћа у општа начела. Наука нам, следствено, не само не може дати пуну истину и праву истину, — она нам просто не може откривати ништа о истини; она може само да нам послужи као правило дејстава³⁾. „Наука, каже Густав Ле-Бон, треба да се одрече од апсолутног одговора на велику тајну света. Њега треба оставити филозофији и религији“. У науци о томе засад, у мраку неизвесности, постоји „збир само синтеза незнања и нада“. (У делу „Еволу-

¹⁾ Kneeller, 123—124, 125—126.

Оно што је Фарадеј обде рекао, не потврђује се пенитивањима о пореклу људских веровања у бесмртност, која су нашла себи места у религији и филозофији. Без природног фактора, какав је у овом случају разум, немогуће је објаснити такво порекло једино природним начином. У потпуном и савестном објашњењу вере у бесмртност могу се потпуно сложити и откривење и разум.

²⁾ А. Пуанкаре. „Цврљност науки“. Москва. 1906, стр. 5, ср. 7, 9, 187, 193 и даље.

³⁾ ibid. 149 и даље.

ција материје“, *L'évolution de la matière*). По **Ф е р в о р - н у**, „целокупно стварно позитивно знање треба да обуче форму условности, јер се целокупно састоји и може састојати само из правила закономерних односа зависности“. **Х е л м х о л ц** сматра, да „у извесном смислу, све наше знање има и може имати симболички карактер“. Нико други, већ сам Хелмхолц спроводи ту мисао с непобитном аргументацијом у својим психофизиолошким испитивањима, доказујући, да су „наши чулни утисци само напомене о својствима спољашњег света, — з н а ц и, чијем тумачењу треба да се научимо из искуства“... „Вера у схваћљивост природе (‘‘закон узрочности’’) лежи у основи тога постројења, а његови успеси оправдавају ту веру“¹⁾. Што наука даје само прост опис факата, што се окреће само у сфери привидног, и само спољашњим чулима схватљивог, не проишће у суштину ствари и крајње узроке, што наука, на тај начин, не даје потпуно објашњење природе итд. — све такве и сличне појаве научника, данас сасвим обичне (Томсон, Мерц, Бути, Фервори, и др.) јасно нам говоре о томе, да агностицизам у науци потиче из утицаја на науку критичке филозофије субјективног идеализма.

Ређе се међу научницима сретају полуагностичари. У својству типичних претставника полуагностицизма, могу бити именовани на пр. анатом Хиртл и хемичар Менделејев, који су своју тачку гледишта исказали, поводом питања о положају проблема бесмртности у науци (види даље главу VIII). Тачка гледишта полуагностицизма прецизно се формулише код **Х и р т л а**, који каже, да одлучни глас у питању о бесмртности по свима правима припада вери, „којој наука не може ни побити ни доказати, ма да наука ипак може доказати, да оно што се противи вери нема за себе основа у природи ствари“.

Што се тиче питања о степену распрострањености у науци агностичке тачке гледишта, ту се треба уздржавати од преувеличавања, кад објављују да она влада у савременој науци, као што то чини на пр. проф. **Џ е м с У а р д**. По његовом мишљењу, „однос научника према религији бива само у ретком случају позитивно урођен; чешће он носи карактер агностички, или, више или мање индиферентни“²⁾. Уард је овде заборавио верујуће научнике, који чине најзначајнију групу, како по својој бројности, тако и по именима својих претставника. Према томе, најправичније би

¹⁾ А. Т. Столѣтова. „Гельмгольцъ и современная физика“, въ „Русск. мысли“ 1894 г. кн. XII, стр. 13.

²⁾ А. Г. Табрумъ, 105—106.

било, баш њихову тачку гледишта у питању о односу религије и науке признати владајућом, истински-научном тачком гледишта, која претставља истински глас науке у питању које нас занима. На жалост, погрешан поглед на агностицизам, као тачку гледишта која влада у науци, усвојен је и с великом упорношћу спроведен у прекрасним чланцима В. А. Кожевникова о религији и науци у *Богословском Вѣстнику* за 1911—1912 г. г. који су затим изишли у засебној књизи (В. А. Кожевников, „Савремено научно безверје“¹⁾). Никако се не можемо сагласити са аутором, да савремена наука, ма да непријатељски расположена према атеизму и материјализму, ипак, „хоће да буде само природно објашњење космоса“. Та тврђења сам аутор негира следећим обилним позивањима на Лоца, Келвина, Фламариона, Бусинеска, Роменса, Уолеса, Рајнке-а, Стокса, Хирна, Лапарана и друге, који показују тежњу ка теистичком тумачењу природе и говоре о Вишој „Интелигенцији“ у природи и о Божанском дејству у њој (Лоц), о „Творцу васионе и њеном Управљачу“ (Келвин), о „Покретачу света“ (Бусинеск), о „Духу који управља“ (Уолес) итд.

По изјави највећег физичара нашега времена, **лорда Келвина**, „савремена наука не стоји на гледишту, да се Бог не може доказати, већ напротив, стално указује на неопходност признања и усвајања идеје о Богу—Творцу“.

По мишљењу ботаничара **Рајнке-а**, „изучавање природе неопходно приводи признању Божанства“.

По изразу математичара **Бусинеска**, биће Бога није само хипотеза, већ научни закључак који се може доказати на основу закона васионе.

Најзад, свој став о агностицизму, као тачци гледишта која у науци господари, Кожевников потпуно препращава изјавом, да „из наведених сведочанстава видимо, да је повратак савремених природњака теизму изазван, углавном, оживљавањем међу њима сазнања о егзистенцији, планомерности и целисходности природе. Заиста, обрт који је у том погледу учињен у току једне половине столећа, треба назвати чудним“²⁾. Све што је овде речено о положају агностицизма у савременој науци, може се лепо резимирати

¹⁾ В. А. Кожевниковъ. „Современное научное невѣріе“. Сергіевъ Посадъ. 1912.

²⁾ „Богословскій Вѣстникъ“. 1911. кн. 12, стр. 688 и 689 стр. 694, 695, 696 — 699, 702, 707—708, стр. 689, ср. 695 (о лорду Келвину).

речима физиолога **А д о л ф а Ф и к а**: „последњи закључци истинске науке повољни су, не за материјалистички, већ за идеалистички поглед на свет“¹⁾).

Агностицизам, дакле, ма да модерна, и за савремену науку карактеристична тачка гледишта, по икакво није господарећа, најраспрострањенија, или „преовлађујућа“ у науци.

Заслуга претставника агностичке тачке гледишта састоји се у томе што су тачно разјаснили границе природних наука и религије, и немогућност упада једне у област друге без штете једне или друге. Она има научно методолошки значај, и у том смислу она чак није особеност једино агностичара, већ свих добрих научника уопште. Но стајати потпуно на агностичкој тачци гледишта у односу према религији и према натурфилозофији скоро је немогуће, као што показује и сама бројна безначајност агностичке групе. Агностичком тачком гледишта установљава се мучан положај равнотеже или једнообразности, неутралитета или подвојености, међу половима вере и безверја, што чини, да је принцип **ч и с т о г а** агностицизма практички непримењив. Немогућност доследности у агностицизму као да се доказује примером **А. Поенкаре** - а, једнога од угледнијих његових поборника. Тај поборник апсолутног агностицизма, на крају крајева није одржао неутралитет, и своју књигу „Вредност науке“ неочекивано је закључно нечим, што спада у ред догматског одрицања бесмртности, и уопште одлучном речју о ономе, што наука не решава (види страну 193—194).

Ипак, главни недостатак агностичке тачке гледишта је у томе, што се њоме установљава неприродно гушење у души филозофској потребе потпуног појма о свету. Истина је, да се природне науке у објашњењу света могу опходити без „хипотезе о Богу“, у границама доступног им механичког објашњења појава. Но таквим површним објашњењем света могу се задовољавати само површни умови. Предлози **и д е а л и з м а** (нарочито у погледу теизма) постају неопходни тамо, где научна мисао тежи ка дубљем и целокупнијем схватању природе и, у тежњи ка пуном, заокруженом знању, из *Weltbild*-а, у смислу Рајнке-а и Денерта, прелази у **и а т у р ф и л о з о ф и ј у**, *Weltanschauung*. У том случају наука даје материјал за потврду теизма и обарање материјализма и атеизма, ма да се сама и не занима решавањем питања религије и филозофије, и не излази из граница

¹⁾ Prof. I. Reinke. „Naturwissenschaftliche Vorträge“. IV, 57. Heilbronn. 1908.

свога видокруга. Ствар је у томе, да је видокруг науке далеко шири, него што се то чини позитивизму или — што је у ствари исто — агностицизму. Агностицизам сужава област научног испитивања, ограничавајући га искључиво на посматрање факата, који спадају у оно што се преко чула може усвојити. Но истинска наука, напротив, тежи да се уздигне над голим фактима ка првим узроцима. У њој је изучавање појава само средство, а циљ је — откривање њихових закона. Као што историја науке показује, тежиња ка испитивању скривених основа појава, њихових унутрашњих узрока, и била је моћна полуга прогреса науке, открића и проналазака. Највећи научници пишу они, који се баве само простим посматрањем факата, но они, који из посматрања изводе законе. Искључивањем из науке истраживања праузрока, позитивизам или агностицизам, по умесној примедби **Б р о л и - а**, „понижава науку до простог посматрања појава у њиховој узајамној доследности, у низ емпиричких формула, које су за праву науку исто, што за медицину збир фармацајтских рецепата“.

Ако се изучавањем природних наука постиже, према изразу Кеплера, „као да се Бог опипа у васиони“, то оне, и не бавећи се решавањем религиозних питања, безвољно служе њиховом разрешењу, и то позитивном. Наука ту постаје сведочанство о Богу у природи, макар да научници то и сами не желе. Да је Бог ипак потребан науци, и да она сама безвољно стално наилази на јасне трагове Бога у васиони, поближим изучавањем исте, о томе нам једногласно говоре велики научници, који у науци виде пут ка вери.

П и р о г о в: „Убеђен сам, да је немогуће да човек, са мојим обимом ума, остане у свима питањима живота која ме занимају, на једној (позитивистичкој) линији, или, другим речима, постане позитивист и каже себи: „стој, ни корака даље!..“

Ми на судбоносан начин, неизбежно, не видећи и не опажајући Неизмерног и Безграничног, признајемо Његово стварно постојање“¹⁾.

Ботаничар Х с е р: „Уколико дубље проничемо у познавање природе, утолико дубље бива и убеђење наше, да само вера у Свемогућег и Свезнајућег Творца може разрешити тајне природе и људског живота“.

Физичар В. Т о м с о н тврди, да је у неким питањима, на пр. о пореклу живота, наука принуђена да сиђе са агностичког терена и „да позитивно призна творачку Си-

¹⁾ Додатно разјашњења види у књизи Н. И. Пирогова. „Вопросы жизни. Дневникъ стараго врача“.

лу. Ту наука приморава свакога на признање чуда у њеној сопственој области... У науци ми стојимо лицем к лицу пред Непознатим, и ако будемо о Њему размишљали, показатељемо се сви агностичари. Ми знамо Бога само делимично, у Његовој творевини, но наука је безусловнио принуђена да с несумњивом увереношћу призна Силу која управља у васиони, — дејство у васиони, које се разликује од дејства физичких, механичких и хемиских сила у њој“.

Хемичар **Шенбајн**: „Ма како да се сума људских знања чини маси велика, ипак, искуснији истраживачи осећају недостатке и непотпуност њихову, и добро знају, да је човек до сада сазнао само сасвим безначајни део онога, шта је то природа, и шта о њој треба знати“.

Хемичар **К. Вурц**: „У истој сразмери, уколико наука проишће у поредак природе, она открива постојање у њој простих средстава, приспособљених за постизање необично разноврсних резултата. Скидајући овде онде вео са природе, наука види под њим хармонију и дубоку мудрост творачкога плана. Што се тиче првих узрока, они остају недоступни. Ту почиње друга област. И ум људски увек ће се старати да ступи у ту област, гоњен на то својом природом. Он је тако створен, и нећете га изменити. Ако наука открије уму здање света и поредак појава које се у њему збивају, њему ће и то бити мало. Ум хоће да се уздигне више. И нехотично убеђење, да се узрок и почетак ствари крију не у самим стварима, принуђавају га да укаже зависност њихову од Првог Јединог Свеобухватајућег Узрока свега — од Бога“.

Пастер, указујући у емпиризму очигледни крупни недостатак у томе, што он не даје места „најважнијој од позитивних идеја, идеји Бесконачног“, каже даље: „Шта постоји с те стране звезданог неба? Ново звездано небо. Нека је тако! А шта је иза тога неба? Ум људски осећа се принуђен неком неодољивом силом на то питање, и никад не престаје питати: шта је даље? Хоће ли се ум ма где зауставити у времену или у пространству? Ум се неће ниуколико задовољити, ако му се одговори: на ту страну постоје светови, времена, тела, без краја. Са тим речима немогуће је довести у везу одређену мисао. Ко признаје постојање бесконачног (а од тога нико не може утећи), тај у томе признању потврђује више натприроднога, него ли што се то садржи у свима чудима свих религија. Зато што идеја бесконачног има двојни карактер: она се мисли силом намеће, и у исто време непојмљива јој је! Кад та идеја овлада умом, њему ништа друго не остаје, већ да се побожно приклони пред њом... И ту се осећаш близак великом „безумљу“ Паскала. И сто, баш ту позитивну идеју, Прву Идеју, позитивизам отстранује без икаквих основа!“

Астроном **Р о б. Б о л**: „Истина, ми верујемо, и ја сам, разуме се, такође, да је наш сунчани систем произишао из магловитости, слично томе, као што верујемо да се одрастао човек формирао од детета. А ако ме запитате, откуд је произишла магловитост, могу вам, рецимо, одговорити: од судара двеју звезда. Но тада ниче још питање: а од куд су произишле те две звезде?“ И ето, на то последње наука не даје никаквог позитивног одговора. Но, уколико ја могу да схватим ствари те врсте, сама небеса посе на себи отпечатак тога факта, да она нису могла бити испочетка и увек таква, каква су у садашње време. Колико смо ми у стању да појмимо, треба да је био неки почетак, неки моменат у времену, када је наступила интервенција такве силе и таквог дејства, који су недоступни научном познању. Ето због чега не могу да не искажем своју срдачну симпатију опим напорима, и то успешним напорима, које је већ чинила та научна установа ради објашњења тога, да ми, у наше покушаје да схватимо чудеса природе, увек уносимо факт о постојању безбројних тајни у природи, заувек необјашњивих путем обичних научних метода, и које захтевају интервенцију неке Више Силе, недостижне уму људском“. (Из јавног говора „О пореклу нових звезда“ у Институту Викторије).

Физиолог **Ф о л к м а н**: „Немам ништа против, ако мишљење о Разуму који дејствује у васиони, који руководи светом, и све упућује разумном циљу, ако, дакле, мишљење о Сили, Коју ми називамо Богом, називају хипотезом. Но тврдим, да још никоме није пошло за руком да ту „хипотезу“ учини „непотребном“.

Физичар **С и м е н с**: „Уколико више проицемо у складно дејство природних сила по неизменљивим законима природе—а ипак скривено од нашег потпуног схватања—утолико се више осећамо принуђени, да скромније мислимо о себи и о размерама наших знања, утолико живља постаје наша тежња, да више и дубље црпемо снаге из тога неисцрпног извора нашега знања, и утолико постаје јача побожност пред Бесконачном Премудрошћу, која свим руководи и проицне сва Своја творења“.

Ботаничар **Р а ј н к е** каже, ма да се главна задаћа природних наука ограничава изучавањем закономерности у природи, „ипак“, природњак је такође човек, и као човек од мисли, он обично има потреба, које се називају филозофске. Зато и природњак тежи да створи поглед на свет, који би му учинио јасним основе закономерне делатности природних сила, чак и у том случају, ако би му се десило да његово мишљење при том изиђе из оквира онога што се може непосредно познати и доказати, — наиме при решавању овде основнога питања о томе, чему да захвалимо за

хармонију и поредак у природи, — да ли случајном и слепом кретању атома или разумној Сили?“— „Уколико се ствар тиче испитивања појединости у току ствари у природи, природним наукама идеја о Богу није потребна... Но у својству целине, природа, ради свога објашњења, захтева идеју о Богу, коју она претпоставља, као свој Праузрок“. — „Задаћа је науке у томе, да схвати природу. Но природа остаје за нас непојмљива, кад ми у њој самој претпостављамо извор и праузрок очигледне целисходности у органском свету, — као што је непојмљиво perpetuum mobile у машини. За схватање природе потребно је да признамо Силу која стоји изнад природе и управља њоме, а коју ми називамо Богом, макар та Сила била науци непозната, као икс у каквој неразрешивој математичкој једначини. Но наука овде не иде даље од тврђења, које је за њу довољно: иза природе мора да се скрива највиши Божански разум, који ју је створио, — све у њој на то указује. У описивању природе и објашњењу њених посебних појава, науци уопште није потребна идеја о Богу; но чим хоћемо да схватимо природу својим људским разумом, не можемо је обићи“.

Анатом В. К. П а р к е р: „Најмање органско биће носи на себи печат бесконачности. Суштину ма које ствари... познаћу тек онда, кад је будем видео у светлости лица њенога Творца“.

Физичар О л и в е р Л о ц овако завршава један свој говор: „Сумирајући укратко и прегледно оно што сам рекао, дозволите, да вам укажем на то, да, с научне тачке гледишта, тенденција науке, ма каква она сама по себи била, у данашње време није упућена на страну ирелигиозности и безверја, и да нас научно објашњење јединства космичког плана води вери, а не безверју. Ми почињемо претстављати себи, да цео план света, толико великољепан, толико безмеран и необухватљив (јер не треба заборавити да је наша планета само једна од милион планета!), захтева, макар само у полусхватљивом за нас, но ипак у реалном смислу, признање Организатора и Руководиоца, и притом приступачног за молитве и готовог да притекне у помоћ, „на свој начин и у своје време“, но увек расположеног за помоћ и увек како треба“.

Геолог Д а у с о н: „Сви који изучавају природу готови су, вероватно, дозволити постојање праузрока васионе и њених појава. Свака посебна појава, уколико нам је могуће да то потврдимо, треба да има адекватни узрок или узроке: а тога се стави не можемо придржавати друкчије, већ признавајући постојање Праузрока за сву целину. Појаве у васиони не могу бити безузрочне или случајне: и, пре свега, учење о Праузроку толико је неопходно за разумно

схватање материјалне природе, колико је оно пужно и за религију“.

А. Р. У о л е с: „Васнона се сад претставља као тако страшно компликовани организам, да већину умова наводи на мисао о постојању неке Разумне Силе, која свуда пропиче и која ју подржава. Кад прелазимо из неорганског света у органски, којим руководе неке силе, потпуно различите од оних које дејствују у неорганској природи, и кад даље видимо, да су се ти организми појавили одређене епохе, кад је земља постала способна да припомогне њихово постојање, а затим се развили у две велике гране: живота не обдареног осетљивошћу, и живота обдареног њоме, при чему је последња грана достигла своју вишу тачку развића у човеку, бићу, чија је виша, умна и морална природа приспособљена за бесконачно даље развијање,—то, узимајући све то у обзир, логична неопходност—признати Виши Разум, показале се као непобитна“¹⁾.

¹⁾ А. Г. Табрумъ. 79 (Шаркер), 57-58 (Лон), 26 (Дарсон), 55-56 (Уолес).

ГЛАВА ПЕТА

РЕЛИГИЈА И НАУКА У СВОЈИМ УЗАЈАМНИМ ОДНОСИМА, ПРЕМА ГЛЕДИШТУ ВЕРУЈУЋИХ НАУЧНИКА

Баци на небо замишљен поглед свој;
Не видиш ли у њему Творцу сложит, скла-
дни пој?
Не осећаш ли и нехотично уздицање?
Зар ћеш се усудити да не признаш и власт
и силу Бога,
Тајанствени устаб, недостижни прет
У премудром плану свемира, планета и
звезда?

А. И. Полежжев.

Закош бачење,
И смрт и рођење
Онога што у свету живи,
И моћна воља
Душе човекове
Дају ми да схватим
Велику тајну,
Да постоји Виши Разум,
Који је све дивно створио,
И који свим мудро руководи.

И. С. Никитин.

Критика агностичке тачке гледишта у питању о односу религије и науке неизбежно нас доводи до најраспрострањеније међу научницима и обичне религиозне тачке гледишта, — **п о м и р љ и в е** или сједињавајуће. Она признаје потпуну подударност или сагласност између религије и науке, уколико се таква подударност или сагласност признаје између Божанског Откривења у религији и природе као творевине Бога и Његовог природног Откривења у свету. **Т у н а у к а и р е л и г и ј а п р е т с т а в љ а ј у** — **д в е п о д у д а р н е л и н и ј е и л и р а в н и**. У ставу верујућих, као што је **Ф а р а д е ј**, агностицизам је дело неке недоследности мисли: ко признаје да је свет творевина Божја, он га неизбежно мора признати такође и као откривење Бога, а науку о свету — као пут ка вери у Бога и познању Њега. Зато трећу, **р е л и г и о з н у** тачку гледишта срећамо скоро код свих верујућих природњака, који чине 92% у укупном броју научника. Трећу тачку гледишта потпуно правилно можемо назвати хришћан-

ском или религиозно - библиском: она се потпуно подудара са учењем Библије о природи као откривењу Бога Творца (Пс. XVIII, 2; Прем. 13, 5; Рим. 1, 20).

Трећа тачка гледишта открива се у неколико посебних ставова, које научници те групе исказују. 1) Изучавање природе назива се директним путем ка вери у Бога, зато што је природа — књига, у којој наука чита о Богу и види Га. Према томе, уколико дубље наука прониче у природу, утолико дубља постаје и вера коју наука буди. 2) Отуд, из тога става, проистиче и, тачније, у њему се садржи други став који научници исказују, да, насупрот владајућем мишљењу о штетности природних наука за веру, природне науке служе као добра савезница религији. Та мисао о потпуној сагласности науке са религијом отворено се исказује увек тамо, где научници устају противу претензија материјализма и атеизма да себе издају за закључке природних наука.

1. Н а у к а ј е п у т к а в е р и — то је мисао коју чврсто и громко исповедају сви верујући велики научници, на пр.: Њутон, Кеплер, Коперник, Лине, Агасиз, Хеер, Грове, Лаел, Либих, Халер, Ампер, Жул, Фај, Кивие, Сименс, Фарадеј, Ерхитед, Хумфри Деви, Пастер, Швамердам, Томсон, Хајм, Хершел, Рајнке, Вестермајер, Џ. Дана, Даусон и др. ¹⁾ Сви ови научници на разне начине изражавају ту мисао. Да би видели у какве се форме облачи та општа основна мисао, дајемо њихове обрасце.

Физичар **А м п е р**: „У природи можемо да посматрамо дела Творца и да се од њих узносимо познањем ка Творцу. Ма да се Бог скрива у Својој творевини, у неку руку онако као што се стварно кретање звезда скрива привидним, ипак привидна кретања звезда воде познању стварних (кретања) и, слично томе, познањем дела творевине, ми се узносимо ка Творцу, и унеколико чак проничемо у Његова Божанска својства“.

Физичар и Хемичар **Х у м ф р и Д е в и**: „Ненсказану радост има хемичар кад може у лабораторији да у малим размерама гледа пред собом свет, и да мери и мерева за око невидљиве атоме, чијим се узајамним односима и кретањима, по законима које је за њих установио Божански Ум, образује свет, целина. Прави хемичар види дејство Бога у свима различним формама спољашњега света ²⁾...“

¹⁾ E. Dennert p.p. 51—53, 15, 40; K. Kneller p.p. 196, 120—121, 25, 98—99, 143, 127, 132, 12; H. Engel p.p. 59—60, 87; O. Zöckler p.p. 262, 264—265.

²⁾ Срaбим екoпo нeтe пaзaбe кoд Бoгa и Кeплeрa (Dennert p.p. 53 и 15).

Схватајући разноликост и красоту спољашњег света и дајући научни опис његовим чудима, научник се мислима стално узноси ка Бесконечној Премудрости, која му је благоизволела даровати радост да Ју упозна. И с порастом свога знања, научник се сам усавршава у умном и моралном погледу. Изострен вежбом, његов фини ум се узноси до вишег знања, које се вером добива, и уколико завеса, кроз коју научник види узроке ствари, постаје прозачнија, утолико је његов ум све више и више задивљен сијањем Божанске светлости која их осветљава“.

Астроном **Хершел**: „Уколико се више шири поље науке, утолико постају многобројнији докази постојања свемогуће творачке Премудрости“.

Хемичар **Либих**: „Познавање природе је пут ка побожности (страхопоштовању) пред Творцем... Заиста, само онај зна величину и бесконачну премудрост Творца, ко се стара да из безграничне књиге, што се зове природа, схвати мисли Његове!“.

Физиолог **Пастер**: „Ја сам се много бавио изучавањем природе; зато верујем, као бретонски сељак. Кад би било могуће да се бавим и испитујем још и више, ја бих онда веровао простом детињском вером сељанке из Бретање“...

Геолог и минералог **Сили**: (Seeley) „Науке су сестре религији, у том смислу, што оне откривају део закона који управљају васионом и животом човека. На тај начин то су степени који узводе ка вери“.

Геолог **Арчибалд Гики** (Geikie): „Познавајући све више чудни план који лежи у основи образовања безграничне васионе, ми добивамо све већи појам о хармонији и красоти творевине, и још дубљу побожност према Ономе, Који је створио и подржава све то“.

Физичар **Џ. Томсон**: „У историји науке никад се нису приметили знаци приближавања краја науке. Уколико у тој сфери освајамо вис за висом, утолико се пред нашим очима откривају нове области, пуне интересантности и красоте. Но наш коначни циљ ипак не видимо, још не видимо хоризонт; у даљини се гомилају још већи висови, са којих се, за оне који се на њих испењу, откривају још шири пространства, која чине дубљим наша осећања и са знање истине, која се потврђују сваким новим успехом науке: „велике су творевине Господа!“

Анатом **Уендел Холмс**: „Наука претставља собом мисао Бога, коју је човек открио. Изучавајући природне законе, човек приписује последице њиховом Праузроку, вољи Творца, или, по песничком изразу **Гет е-а**, „природа је жива одећа Бога“¹⁾.

¹⁾ А. Г. Табрумъ. 27 (Сили); 60 (Гики); 68 (Томсон); 88 (Холмс).

Зоолог **А г а с и з**: „Свет је најочигледнији доказ бића личнога Бога, Творца свих ствари и Промислитеља света“¹⁾.

Ботаничар **Л и н е**: „Вечни, безгранични, свезнајући и свемогући Бог прошао је мимо мене. Ја Га нисам видео лицем у лице, по одблесак Божанства испунио ми је душу љутљивим дивљењем. Ја сам видео траг Божји у Његовој творевини; и свуда, чак и у најситнијим, неприметним производима Његовим, каква моћ, каква мудрост, какво неисказано савршенство! Посматрао сам како су жива бића, стојећи на вишем ступњу, везана за царство растиња, а растине опет с минералима који се налазе у недрима кугле земљине, и како сама кугла земљина тежи ка сунцу и у неизмењивом поретку окреће се око њега, добивајући од њега живот. Видео сам како се сунце и све друге звезде, сав сунчани систем, бескрајно звездано небо креће у пространству, одржава се у празнини, по вољи недостижног првочетног Покретача, који је Биће бића, Узрок узрока, Управитељ и Чувар света, Господ и Творац свих творевина“.

Хемичар и лекар **Х о ђ м а н**: „Ко пажљиво посматра дивне творевине Божје које се откривају оку његовоме, за њега постоји прави пут да се на најјаснији начин убеди у биће Бога и упозна Његова својства“.

Антрополог—природњак **К. Е. Б е р**: „Хармонично јединство сила природе води нас ка општој Првооснови, и ова не може бити различита од Тога Највишег Бића, на које указује религиозни осећај људи“.

Зоолог **К а т р ђ а ж**: „Кад сам се пео ка почетку сваке хармоније у природи, неизбежно сам тамо налазио вечну Силу, као први почетак тога дивног ланца хармоније у природи и, прелазећи од једног чуда творевине ка другом, уздизао сам се мислима ка самоме Творцу, и узносио сам из дубине душе побожно дивљење пред творевином Његовом, кличући заједно са Жофроа Сент-Клером: Слава и част јединоме Богу!“.

Зоолог **А г а с и з** назива своју науку „превод мисли Творца на људски језик“²⁾.

Геолог **М у р ч и с о н** изражава свој утисак од занимања геологијом следећим речима: „Ко испита мишљу сав велики процес развића живота на земљи, од самога почетка до појаве човека на њој, тај ту признаје многобројне

¹⁾ Über die fossilen Fische. Neuchâtel. 1833. I, 171.

²⁾ E. Dennert. 26, 37; Kneller. 341. „Животињско је царство, каже Агасиз, откривене Божанске мисли, како је она изражена у једном делу те велике целине, коју ми зовемо природа“.

трагове плана и непобитне доказе промислитељске делатности Творца“.

Ботаничар **Б р а у н**: „Познање Бога у свету је први покрет ума, пробуженог од животне сујете. И то тражење Бога јесте и остаје, на свима ступњевима развића људскога знања, и у свима разграђавањима науке, основни тон у неуморином кретању ума ка истини... И то се ни код једне науке не види у тој мери као код природних наука, ма да се њима често ставља у грех сасвим друго“¹⁾.

Физичар **Х и р н**: „Васнона може бити објашњена само дејством разумно—слободне Воље, која стоји иза сваке појаве, и која је не само призвала у биће природне силе, по која их такође чува и управља њима. Биће и дејство такве Воље у васнони математичка је истина, и признање те Воље, или Бога, за сваки ум који је беспристрастан и љуби истину, треба да буде последња реч науке“²⁾.

Много потсећа на Хирна ботаничар **Р а ј н к е**, који физио-телеолошком доказу бића Божија признаје високи научни значај. „Познавање природе, каже Рајнке, неизбежно води идеји Бога, и, по мом мишљењу, ми смо убеђени у биће Бога по закону узрочности исто тако, као и у биће природе. Нека скептичка филозофија назове тај закључак само вероватним или чак неоснованим, — природњак, који прави изводе и закључке по методама индукције и аналогije, сматраће не само као најјасније по и као једино могуће само то објашњење бића и својстава организама којим се све своди на Бога—Творца, као на праузрок свега. — Као што се симфонија не може замислити без композитора који ју је створио, — који се у своју сврху користио таласањем звукова, као оруђем, тако и још у неизмерно већем ступњу величанствена хармонија природе може бити дело само моћног творачког Ума. Ум је немогуће видети очима, по он се открива у својим производима. Тако се и Бог открива у поретку и законима природе. Отуда се може знати о Богу ништа мање, него ли о људском уму по дејству човека, као што у природи знамо о овој или оној сили по њеном дејству. У том смислу ја тврдим: природа, нарочито устројство растиња и животиња, захтева научни закључак о Божанству, које ју је створило. Иначе би узрок света био — случај. Или Бог, или случај: *tertium non datur*. По мом мишљењу може бити речи само о томе, како треба назвати познање Бога из природе: закључком по н и д у к ц и ј и,

¹⁾ O. Zöckler. II, 232, 263.

²⁾ Y. Courbet. „Das Dasein Gottes ein Postulat der Wissenschaft“. Strassburg. 1907, p. 56—57.

по а н а л о г и ј и, или х и п о т е з о м високе вероватности. Усвајање такве хипотезе у науци, ни мало не би противречило духу савремене науке: јер савремена критика научног знања свима научним ставовима признаје значај само хипотезе високе вероватности. Ако је космолошки теизам хипотеза, ја скрећем пажњу на то, да је и привлачна сила — такође хипотеза, и да је већи део геолошких позиција такође основан на хипотезама¹⁾. Даље учени ботаничар нагиње лично томе, да космо-телеолошким доказима бића Божјег призна значај и н д у к т и в н и х доказа у науци²⁾.

Физичар Е р ш т е д: „Све што постоји, без изузетка, творевина је Бога, која свуда на себи носи отисак Његовог бескрајно савршеног непромењивог разума. У нашем сазнању та непрекидна делатност Божанског Разума и Његова вечна истоветност са Самим Собом претвара се у законе природе“³⁾.

Генијални научник, који је неким открићима у хемији и физици далеко претекао западне научнике свога времена, отац руске науке М. В. Л о м о н о с о в, и у стиху и у прози прославља величанство Божје, које се, по њему, открива унутарњим посматрањем природе и познањем исте. „Шта може бити светије и спасоносније, каже Ломоносов, него, поучавајући се у делима Господњим, посматрати духовно високи престол славе Његове, и проповедати Његову величину, премудрост и силу? У ту сврху астрономија отвара пространо здање Руку Његових. Физика показује сав овај видљиви свет и многоврсну вештину чудних дела Његових, дајући обилан и богат материјал да твар упозна и прослави Творца“. Ма да се испитивање врши на нарочити начин, оно има један те исти циљ са религијом — познање Бога, Његове свемоћи, премудрости и доброте. „Јер и природа је нека врста Његовога Јеванђеља, које непрекидно јавља Творачку силу, премудрост и величину. И не само небеса, но и земљина недра казују славу Божију. — Уколико разум пронице дубље до самих узрока толико чудних дела (реч је о пореклу светлости), утолико се јасније показује недостижни Творац свих бића. Овај видљиви свет је први, општи, нелажни и непрекидни проповедник

¹⁾ I. Reinke. „Die Welt, als That“. Berlin. 1899, p. 465. „Naturwissenschaftliche Vorträge“, II, 48–49, cp. 32, 74, 38–39.

²⁾ K. Kneller. 132.

Његове свемоћи, величине и премудрости¹⁾.

Величина Божја у природи открива се с највећом очигледношћу и несумњиво чак и простоме уму, неоспорно, унутарњим посматрањем неба, које сија безбројним звездама. Побожно осећање бесконачности, које улива небески приказ, лепо је исказано у стиховима руског песника, дивним по дубини мисли, узвишености осећаја, красоти и сили изражаја:

У час поноћни, близу потока,
Погледај на небеса:
Далеко у горњем свету
Збивају се чудеса.

Кандила вечне ноћи,
Невидљива у блеску дана,
Правилно ходе групе
Неугасивог огња.

Но упиј се у њих очима
И видећеш, да је даље,
Иза најближих звезда,
Мноштво звезда ушло у ноћ.

Поново гледни—и мноштво за мноштвом
Замориће бојажљив поглед твој:
Све звездама, све огњима
Пламте плави бездани

А. С. Хомјаков („Звезда“).

Ако небески приказ има такво дејство на простог посматрача, ненаоружаног телескопом и научним знањем, онда се оно несумњиво јаче показује на ученом астроному. Зато је „астрономија, каже астроном **М е д л е р**, нарочито позвана да оживљава и јача она убеђења, која се с правом сматрају за највеће добро човечанства“. И заиста, правилно, према томе, тврди астроном **Њ у к о м б**, да је „свет у велико обавезан астрономији, што нас је научила да схвата-

¹⁾ П. М. „Михаилъ Васильевичъ Ломоносовъ. (Къ двухсотлѣтію со дня его рожденія)“, въ „Церк. Вѣдом“. 1911 № 46.

мо, како је велика Божја творевина и какав ништавни део у производу Творца чини земља на којој ми живимо, са свим што се на њој налази“. Зато међу астрономима скоро нема неверујућих, и ми ћемо навести мишљења по нашем питању само неколицине од њих.

М е д л е р : „Ко неће да види ништа сем случаја у тој хармонији, која се показује са таквом очигледношћу у складу звезданог неба, тај мора томе случају да припише Божанску мудрост“ (из „Говора и чланака о астрономији“ 1870).

На надгробном споменику астронома абата **А н џ е л о С е к и** у цркви св. Игњатија у Риму стављен је натпис, по завештању научника: *A coeli conspectu ad Deum via brevis*“, тј. „Од посматрања неба—кратак је пут ка Богу“.

К л а ј н : „Помоћу наших чулних органа ми не можемо да схватимо сву садржину, не можемо да схватимо све стране постојећег света, већ само оне које су доступне нашим чулима и нашем разуму. Ми знамо само оно што је у пространству и времену. Отуда долази да наша испитивања у извесном погледу морају увек да остану једностранна. Без обзира на ту једностраност, ми видимо да је структура света таква, као да је свет био проникнут Највишим Разумом, који у исто време располаже неизмерно способношћу за стваралаштво. Највећи испитивачи свих времена, оснивачи савремених природних наука, признавали су присуство таквог Разума. Његово постојање види се из целог скупа природних појава са таквом јасноћом и неизбежношћу, као што се постојање привлачне силе у сунцу види из кретања планета по одређеним путевима“¹⁾.

Р и ш а р завршава свој труд о астрономији исповедањем вере у Бога, говорећи: „завршавајући наш труд, ми питамо, је ли могуће говорити о законима света, не узносећи се духовно ка Ономе, Ко њима управља? Наука, ма какве успехе постигла, не може обихи ту велику хипотезу, без које ни једна природна појава не може добити потпуно објашњење. Науко — кћери неба! Ти не само да се не трудиш да умањиш значај Бога у појму људском но, напротив, твоје више назначење је — да Га прослављаш и учиниш доступнијим за разумевање“²⁾.

¹⁾ Клейн. „Прошлое, настоящее и будущее вселенной. Общедоступное изложение космологических вопросов“. СПб. 1900. стр. 26.

²⁾ Ш. Ришар. „Начало и конец мира“. Перев. Ив. Святского. СПб. 1894, стр. 146.

2 За добре природњаке, који следе гласу истине, мисао о потпуној сагласности науке са религијом, до немогућности материјализма и атеизма, нашла је предивни класични изражај код претставника те групе, који обично иступају са енергичним протестом противу материјализма у име праве науке. Сви они разним речима изражавају истину, коју је давно исказао **Бекон Веруламски**: „Само површно знање природе може нас удаљити од Бога; дубље и темељније знање, напротив, обраћа нас Њему.“ Од многих таквих научника овде могу бити именовани: Медлер, Шлајден, Бојл, Шенбајн, Хершел, Еренберг, лорд Рејли, Роб. Мајер, Штудер, Пастер, Пирогов, В. Томсон, Хирн, Волта, Баумгартнер, Марциус, Хиртл, Клод Бернар, Жан д Омалиус, Ојлер¹⁾.

Хемичар **Шенбајн**: „Још увек има ограничених људи, који трабуњају, да, уколико људски ум дубље проишче у тајне природе, уколико бива веће његово знање о њој и увеличава се његова власт над спољашним светом, утолико више он заборавља на Праузрок свих ствари. Неки су ту отишли још даље, — чак до тврђења, да природне науке доводе до неверовања у Бога. Тешко је замислити ма шта неоснованије од тога гледишта. Ко непрекидно отвореним очима посматра живот природе, тај ће не само веровати но ће потпуно јасно видети и непоколебиво се убедити, да у читавом пространству нема ни најмањег места, где се не би на најчуднији начин откривала Божанска делатност у свој својој величини“.

Анатом **Хиртл**: „Не могу да појмим, какви научни основи могу довести до обновљења и заштите старог материјалистичког погледа на свет Епикура и Лукреција, и чиме му се може осигурати свеопшти и трајан успех. Посматрање и искуство сад не говори у корист његову више него онда, и појмљиво, толико хваљене позитивне методе природних наука нису ништа дале за подршку материјализма. Као и пре, материјализам је филозофска доктрина, а не *cognitio certa ex principiis certis*, (стално сазнање из сталних извора) како тумачи науку римски оратор. Успеси материјализма нису основани на јасноћи и разложитости његових закључака, већ на смелости његовог иступа и на прикладности завладалог духа времена, који тим радије распро-

¹⁾ Е. Dennert p.p. 52—53; Kneller p.p. 341—342, 209, 18, 19, 110—111, 289, 39—40, 28, 113—114, 400, 353—354, 332—333; Engel 7—8; Kneller p.p. 317—319, 270—271; Zöckler № 149, p.p. 308—310. Мишљења неколицине од ових научника о сагласности науке и религије наведена су напред, на пр. Лорда Рејли-а, Хершела, Еренберга.

страњује учења те врсте, уколико она изгледају опаснија за постојећи поредак ствари. Уосталом, титан материјализма, који је израстао из земнога блата, није дошао, нити ће доћи до сталне победе над науком, докле год озбиљна наука, уступајући идеалима јавног мишљења, и из малодушности, не уништи сама себе, сипавши са терена чврсто установљених факата, у коме лежи њена сила и моћ“.

Геолог **Жан д'Омалиус** у свом јавном говору, посвећеном питању о односу религије и природних наука, доказује неоснованост мишљења о несагласности истина хришћанске вере са резултатима природних наука, о бара приговоре против библијске историје стварања света, предања о потопу света, против истине јединства људскога рода, бесмртности душе итд. „Слажем се с тим, каже ту геолог, да је нашем уму тешко да претстави себи биће свемогућег личног Бога, и порекло света путем Његовог творачког акта; по још је теже појмити постојање васионе и чудни поредак у кој без претходног постојања свемогућег Бића“. Д'Омалиус завршава своју реч: „по мом мишљењу, нема ни једне стварне противречности између наших религиозних убеђења и чињеница, утврђених садашњим положајем природних наука“.

Физичар **В. Томсон**: „Не плашите се бити независни мислиоци! Ако мислите довољно снажно, наука ће вас неизбежно привести вери у Бога, која је основ религије. Увидећете да наука није непријатељица већ помоћница религије“.

Физиолог **Баумгартнер**: „Занимање природом, ако се правилно води, најбоља је и најјача заштита противу заблуда (материјализма), и пре сваког другог знања води томе, да се у нашем уму све створено обраћа у храм Свемогућег“.

Физичар **Волта**: „Савремена открића, нова знања која смо стекли, путеви које смо поставили, све то не може изазвати никакво предубеђење противу старе истине, нити нас вратити са путева, раније постављених“.

Астроном **Медлер**: „Не, науке и њихови прави и стварни претставници и покретачи не заслужују прекоре и подозрења са извесне стране на њихову адресу, као да они човеку препоручују равнодушност према Божанском и да га чине атеистом! То су оптужбе које су потпуно лишене сваког основа. Ми се баш помоћу астрономије надамо доказати управо противно томе, да је баш она нарочито позвана да оживљава и јача она убеђења, која се с правом сматрају за највеће добро човечанства“.

Физичар **Хирн** сматра спиритуализам за јединствени поглед на свет, „који задовољава разум и доказује се чврсто установљеним научним фактима“.

Генијални **Роберт Мајер**, који је открићем закона о претварању енергије створно савремене природне науке, у своме говору на конгресу природњака у Инсбруку 1869 год. завршава научно изобличавање бесмислица материјализма, и сам говор, енергичним исповедањем свога убеђења у потпуну сагласност религије и науке: „Сад ми дозволите да завршим. Рећи ћу оно што ми испуњава сву душу: права филозофија не може бити ништа друго, до само припремање за хришћанску религију“. Исти опет: „Природно-научне истине односе се према хришћанској религији као потоци и реке према океану“.

Хемичар и физиолог **Пастер**: „Дони ће дан кад ће се смејати над глупошћу наше савремене филозофије. Уколико се више бавим изучавањем природе, утолико више застајем у побожном дивљењу пред делима Творца. Ја се молим (Богу) за време свога рада у лабораторији“.

Хирург **Н. И. Пирогов**: „Постао сам искрено верујући, не оштетивши ниуколико моја научна, мишљу и искуством стечена, убеђења“.

Математичар **Коши**: „Ја сам хришћанин, тј. верујем у Божанство Исуса Христа, као Тихо де-Брахе, Коперник, Декарт, Њутон, Фермат, Лајбниц, Паскал, Грималди, Ојлер и други, као сви велики астрономи, физичари и математичари прошлих векова... У свему томе (хришћанском веровању) не видим ништа, што би ми збуњивало главу, и било јој штетно. Напротив, без тога светог дара вере, без знања о томе, чему да се надам и шта ме чека у будућности, душа моја, у непоуздању и неспокојству, бацала би се с једне ствари на другу. А тај немир душе и непоуздање у мислима јесте оно што често производи одвратност према животу и може на крају крајева довести до самоубиства“.

Ботаничар **Шлајден**: „Баш истински и прави природњак и не може никад постати материјалист и одрицати душу, слободу, Бога“.

Скоро исто тако изражавају мисао о сагласности науке и религије већ и напред споменути астроном Медлер и хемичар Шенбајн, и то: **Медлер**: „Прави природњак не може бити атеист. Ко до тога степена, као ми, проникне у Божју радионицу, тај ће се у смирењу поклонити пред Његовим светим Провиђењем које дејствује у природи“.

Шенбајн: „Ако они који не познају природу и нису ближе упознати са њеним уређењем—одричу дејство у њој безграничног Ума, то је донекле појмљиво.... Но истински велики природњаци били су увек људи, убеђени у биће Бога и душе, и тим више, уколико су дубље проницали у тајне природе“.

Физичар **Џорџ Стокс**: „Ја не знам никаквих

здравих закључака науке који би противречили хришћанској религији. Постоје, може бити, којекакве дивље научне претпоставке, исказане првенствено од људи другостепеног знања и неправилно издаване за солидно основане научне закључке, а које, по својој квалитети, могу изазвати извесне незгоде, ако би се ове фантастичне претпоставке признале за истину. Но не дозвољавам себи рећи, да постоје стварне противречности између науке и религије; те су противречности само привидне. Права наука и права религија сагласне су међусобно“.

Физичар лорд **Келвин**: „Права религија и права наука потпуно хармонирају једна с другом“.

Хирург **Листер**: „Без колебања могу рећи, да, по мом мишљењу, нема антагонизма између религије Исуса Христа и ма ког научног факта“.

Физичар лорд **Рејли**: „По мом мишљењу, права наука и права религија не противрече једна другој, те и не могу бити супротстављане једна другој“.

Хемичар **Вилијам Рамзи**: „По мом мишљењу, нема стварног сукоба између факата науке и битних учења хришћанских“.

Хемичар **Вилијам Крукс**: „Ја не видим конфликта између утврђених научних чињеница и битног учења Св. Писма, између научне истине и религије Исуса Христа. Из целог скупа угледних мужева науке, који се придржавају истог мишљења, довољно је указати на таква имена, као што су Фарадеј и Џ. Стокс“.

Математичар и физичар **П. Г. Тет**: „Замислимо неслагласност религије и науке толико је често и са убеђењем прокламована у последње време, да се почела сматрати за општепризнати став код публициста. И разуме се, они је својим сувише лаковерним читаоцима подносе у својству истине која се сама по себи разуме. Но то распрострањено мишљење потпуно је погрешно. Толико погрешно, да ниједан прави научник неће рескирати, најмање у Енглеској, да падне у ту погрешку“.

Астроном, физичар, „доктор наука“ **Вилијам Ебнеј**: „Ја сам се бавио наукама, и морам по савести рећи, не само да нема непријатељства између Библије и природних наука, но ми имамо посла баш са обрнутом појавом. Наука нам говори да постоје извесни закони у природи; а где постоје закони, ту мора бити и законодавац - Бог. Онај ко изучава природне науке, у сваком случају мора бити човек који је прожет побожношћу, пошто нам те науке говоре о томе, колико смо далеко од познања таквог Законодавца. Учење о спасењу не даје, нити може дати наука. Оно је ствар вере, и као такво, лежи ван појава доступних науци. Но сумњати у истинитост тога уче-

ња, уколико је оно речју изложено, толико је немогуће, као што је немогуће сумњати у то, да је Ђорђе I живео и умро. Ако постоји Виши Разум, чему, како сам убеђен, и учи наука, онда се тајна Искупења не јавља као већа тајна од осталих факата, које такође писмо у стању да објаснимо. Ако неко тврди, да су наука и религија међусобно опречне, и да су научници ирелигиозни, само зато што су научници, онда је такво генерализано тврђење—лажно“.

Хирург Е. Ериксен: „По мом мишљењу, нема антагонизма између науке и битних учења Библије, или између религије Исуса Христа и ма кога научно утврђеног факта“.

Физичар Оливер Лоџ подробно решава питање о односу религије и науке у своме „Катихизису“. Ево шта тамо пише: „Питање: шта, по вашем искреном убеђењу, може бити изведено из изучавања историје и предања прошлости у светлости савремене науке?“ Одговор: Ево шта „верујем у Једино, Безгранично и Вечно Биће, у пуног љубави Оца—Руководитеља, у коме све што постоји има основ свога бића. Верујем у то, да се Божанска природа нарочитим (специјалним) откривењем открила кроз Господа нашег Исуса Христа, који је живео и страдао у Палестини пре 1900 година, и коме се од тога времена хришћанска црква поклања, — као бесмртном Сину Божјем, Спаситељу света. Верујем, да је човеку дато преимућство за постизање Божанског циља на земљи и за учествовање у њему. Верујем, да је молитва средство за општење човека са Богом; да је Дух Свети увек спреман да нам помогне на путу наших тежњи ка добру и истини, и да несебичним служењем можемо постепено достигнути живот вечни, заједницу са светима и примити мир Божји“. (Упореди напред наведено исповедање вере Коши-а).

Биолог Берк: „Питање о религији дубоко је и озбиљно важно. А наука у овом стању, у коме је ми засад знамо, и нарочито у примени на проблем живота и духа, налази се још увек у детињском добу, тако да дозвољавам себи примедбу, да противречности, које као да се показују између истина Откривења—уколико су нам ове доступне—и науке могу се на крају крајева показати само као привидне, а не стварне“.

Д-р медицине, патолог и бактериолог Херолд Лејтон: „Не верујем да може бити противречности између битних учења хришћанства и учења које проистиче из факата науке. Могла су се наћи, и некад су постојала таква схватања израза хришћанских истина и научних истина, која су површиним посматрачима могла изгледати међусобно противречна“.

Зоолог Џорџ Карпентер: „Нема конфлик-

та између основних учења хришћанства и установљених научних факата природних наука, пошто су прва посвећена људском постизању Бога помоћу Христа, а последња људском схватању физичке васионе, чији је део, по своме телу, и сам човек, по над којом се може духовно уздизати. Замислићени сукоб појавио се благодарећи склоности религиозних људи, да се догматски изражавају односно оних физичких појава са којима је, како се њима чини, тесно везана религија, а с друге стране, благодарећи склоности многих научних мислилаца, да све умне и духовне појаве објашњавају као резултате једино физике и биологије“.

Зоолог Х. М а к и н т о ш: „По мом убеђењу, не може бити конфликта између религије и науке, пошто су обе — од Бога, а Он не може грешити. Тако звани сукоби само су противречности између теорија теолога који нису с науком упознати, и теорија научника који не знају религију. Да има научника ирелигиозних, — то је, на несрећу, истина. По тај се факт констатује и у примени на трудбенике и на другим путевима живота. Има и било је људи науке који верују тако чврсто, да онај, ко се одлучи да тврди противно, самим тим ће се ухватити у грубом незнању“.

Анатом В и л и ј а м Т е р н е р: „Ако нам неко каже, да су савремено знање и наука противни религији и хришћанству, можемо им, из сопственог искуства, засведочити да је то нетачно“.

Ботаничар Д. С к о т: „У мојој грани науке, у ботаници, претпостављању несагласност науке са богословљем ја не осећам“.

Ботаничар и геолог Џ о р џ Б о у л ц е р: „Уколико сам убеђен да је хришћанска вера Божанско Откривење, и да је природа — творевина Божанског Праузрока, уколико је, разуме се, за мене непојмљива могућност сукоба између њих“. Заједно с тим Боулцер даје енергичан отпор обичној програмској интриги социјал-демократа, да су духовна лица (код њих — црква) непријатељи науци и да међу њима нема научника, те набраја неке од духовних лица са познатим именима у науци.

Гинеколог Џ о н В. Т е ј л о р: „Ничега, осим пролазног сукоба, између праве религије и праве науке не може бити, зато што су обе заузеле тражењем истине. Једна има посла углавном са истином која се тиче овога живота и овога света; друга — првенствено са будућим. Факта, до којих је у области овога света дошло наше поколење, или чак многа поколења, могу противречити учењу хришћанске религије, по то још ниуколико не доказује лажност самога учења: искуство човека (или мрави) — не претставља скоро ништа у историји васионе“.

Хирург Х е н р и Б у т л и н: „У последњим от-

крићима науке не налазим ништа што би противречило Христовом учењу. И убеђен сам, да је такво исто мишљење многих људи који уживају високу научну репутацију у Енглеској“.

Физичар, хемичар и филозоф **Лангхорн Орчард**: „Чврсто сам убеђен да међу установљеним научним чињеницама и основним учењима хришћанства нема противречности. Ако се неко од научника не слаже с овим гледиштем, њега би, по мом мишљењу, могли окривити за незнање, или за то, што су његови закључци засновани само на његовим личним жељама“.

Математичар **Х. Ламб**: „Ја не видим основа за несагласност науке са религијом. Међу научницима, као и међу другим људима, налази се на све могуће ниансе вере и агностицизма; но колико сам ја могао запазити, нико се од правих научника не односи према нападима на религију друкчије, већ са великом одвратношћу“.

Физичар **Вилберфорс**: „По мом мишљењу, нема никаквог стварног конфликта између факата науке и основних учења хришћанства“.

Физичар **А. В. Рајнолд**: „У резултатима научних истраживања последњих 40 година не видим ништа, што би ме натерало да сумњам у непосредно откривање Бога људима; а хришћанство је основано на тој вери“.

Астроном **Доуниг**: „Не видим стварне противречности између установљених факата науке и основних учења хришћанства“.

Астроном **Џ. Хор**: „По мом мишљењу, нема стварног антагонизма између установљених научних факата и основних учења хришћанства. Ја верујем, да и религија и закони науке исходе од једног те истог Свемогућег Творца, у Кога ми живимо, крећемо се и јесмо“.

Електротехничар **В. Прис**: „Ја никад писам нишао ни на један факт, који би противречно учењу хришћанства. Нема противречности између науке и религије; ја рачунам обратно, да наука и религија указују једна другој помоћ. Но факта која се односе на ма коју од њих, треба да разјашњавају разборити умови, а не дволични софисти“.

Природњак **В. Холанд**: „Између псевдо-науке и религије, исто тако између псевдо-теологије и науке неизбежно постоји сукоб; но оно што је у науци истинито и тачно, — не противречи ономе што је у религији истинито. Истина, ма где и ма у чему се нашла, у нашој васпици, свуда хармонира са својим појавама. Ја сам, мислим, имао ту срећу, да сам стекао широко познајство са научницима свих страна, и добро ми је познато да огромну већину мојих познаника из научног круга чине побожни и благочестиви људи. Они у фактима науке не виде ништа, што би се

сукобљавало са вером у стварно постојање Више Силе која нас води праведности. Силе, у којој ми живимо крећемо се и јесмо. Гласове о конфликту између науке и религије сматрам за празно блебетање. Кад се човек предаје сличном блебетању, ја сам увек уверен — он или не схвата шта је то наука, или је лишен појма о основним учењима праве религије“.

Као што је познато, сличном „блебетању предаје се“, у својим „Тајнама света“, **Е. Хекел** који храмље на обадве стране, а нарочито у погледу схватања „праве религије“. Са пломбом идола просте необразоване масе, **Е. Хекел** јој јавља о све јачем конфликту између религије и науке у данашње време. „Једна од карактеристичних црта отишлог у вечност XIX столећа је све већи и већи конфликт између науке и хришћанства. То је факт, потпуно природан и неизбежан. Уколико победоносни ход савремених **п р и р о д н и х** и **а у к а** оставља далеко иза себе открића свих прошлих столећа, утолико јаснија бива немогућност тих мистичких теорија, које су намеравале да разум човека упрегну у јарам тако званог „**о т к р и в е њ а**“¹⁾. Смело речено! Но ствар уистину сасвим друкчије стоји, и Хекел се овде, као и у другим случајевима, показује обично блебегало.

Џорџ Карпентер: „Не може се порицати, да се међу претставницима науке, с једне стране, и религије — с друге стране, примећује мањи антагонизам него ли пре 20 или 30 година“.

Зоолог и биолог Фред Чарлс: „Ја не могу да претставим себи могућност антагонизма између науке и религије. Религија је, како је ја схватам, признање Бога од стране човека; наука је констатовање материјалних факата. Како може бити антагонизма између Бога и творевина руку Његових, — не могу да схватим. Сасвим је друга ствар — теологија: несугласице између теологије и науке, као и међу различитим системима теологије — могуће су... Моја концепција Бога, мој однос према Божанству само јачају и обогаћују се научним истраживањима. Што се тиче основних учења хришћанства, њих векови прогреса тек јаче утврђују свуда, у целом свету. Без сумње нема никаквог сукоба између основних хришћанских начела и научних доктрина“²⁾.

Ботаничар Алберт Виганд, познат по сво-

¹⁾ Э Геккель. „Мировныя загадки. Общеизвестные очерки монистической философии“. СПб. 1906: стр. 161—162 (гл. XVII: „Наука и Христианство“).

²⁾ А. Г. Табрумъ, 149.

ме делу у три тома, противу дарвинизма, оставио је завештање које је јавно прочитано над његовим гробом приликом сахране. Оно почиње овако: „Желим да се на мом гробу прочита Апостолски символ, да би у име моје било посведочено, да сам, с Божјом помоћу, веровао у све чланове тога символа вере; да се, без обзира на свој природни критички и опрезан ум, ни у свом животу ни у научној области, нисам излагао сумњама ни у најситнијим стварима хришћанске вере, и да сам само у тој вери налазио разрешење свих тајни бића и потпуно задовољење“¹⁾

Ботаничар **Хеер**: „Уколико дубље проницемо у познавање природе, уколико дубље бива и убеђење наше, да само вера у Свемогућег и Премудрог Творца, који је створио свет према предвечном плану, може разрешити тајне природе и људског живота. Према томе, не говори нам о Богу само срце људско, но и природа, и само кад са те тачке гледишта будемо разматрали чудесну историју наше земље и њеног биљног и животињског света, она ће нам се показати у правој светлости и пружиће нам највеће задовољство“²⁾.

М. В. Ломоносов: „Творац је роду људском дао две књиге. У једној је показао Своју величину, а у другој — Своју вољу. Прва је — овај видљиви свет, створен од Њега, да би човек, гледајући на огромност, красоту и складност његовог здања, признао Божанску свемоћ, сразмерно своме дару разумевања. Друга је књига—Свето Писмо. У њој је изнет Творачки благослов за наше спасење. У овим пророчким и апостолским богонадахнутим књигама тумаче и објашњавају велики црквени учитељи. А у оној књизи састава овога видљивог света, физичари, математичари, астрономи и остали тумачи божанског утицајног дејства у природи су ти, што су у оној књизи пророци, апостоли и црквени учитељи. — Наука и религија су рођене сестре, кћери Свевишњег Родитеља; оне никад међу собом не могу доћи у спор, сем ако им неко, из охолости и да би показао своју мудрост, не набаци непријатељство. Напротив, наука и вера допуњавају се узајамно и поткрепљују једна другу. Тумачи и проповедници Светог Писма показују пут ка врлини, износе награду праведним, казну преступницима закона и срећан живот сагласнима са вољом Божјом. Астрономи откривају храм Божанске силе и красоте, и истражују средства и за привремено наше блаженство, сједињено с побожношћу и благодарношћу Свевишњему. И једни и други уверавају нас не само у биће Божје, но и у неисказан Ње-

¹⁾ Engel, 36.

²⁾ ibid, 46.

гов дар кроз неизбројна доброделија Његова према нама“¹⁾.

Физичар Е р ш т е д: „Свако темељно знање природе води признању Бога“.

Ботаничар Д е-К а н д о л: „Хришћанска религија је јединствена од свих религија, која је путем свога благотворног утицаја на културу уопште помагала такође и напредак науке. То је — јединствена религија, која је послужила, нарочито у наше време, као извор научног развоја и кретања, који има најозбиљнији значај за науку“.

Владајуће мишљење неверујућих о непријатељству религије и науке сматра науку за силу, поразну по религију, која се опет држи незнањем и страхом. „У наше дане ишчежава страх пред громом, међутим се баш тај страх јавља као врло битни фактор у процесу формирања религија. Пропашиши громобран, Франклин је учинио далеко више, у погледу рушења предрасуда, него ли најјача пропаганда“²⁾. Тако изволева расуђивати вредни пропагатор атеизма М. Г и ј о, у својој књизи „Безверје будућности“, који у почетку те своје књиге даје првенство простом громобрану. Али и у таквој пропаганди не би требало газити логику и факта, како то чини Гијо. Поразно дејство громобрана по религију негира се самим именом поменутог Ф р а н - к л и н а, познатог по својој дубокој религиозности. Па како се тако поразна по веру ствар показала нештетна по самог њеног проналазача?

Лажна мишљења обично се подржавају лажју и извртањем факата без околишња. Но овде видимо још и нешто друго. Громобран није убио веру, ниш је убија. Но да разум, отступањем од Истине, сам себе убија и разбија се, због своје ограничености, то, ето, видимо и овде на француском проповеднику безверја М. Гијо-у, чијој су књизи његови руски поштоваоци похитали одредити „једно од првих места“ „у савременој литератури о филозофији религије“ (види предговор неког уводника Д. О в с ј а н и к о - К у л и к о в с к о г).

Да завршимо сведочанство верујућих научника о потпуној сагласности и узајамном помагању религије и науке важном речју савременог немачког ботаничара Ј. Рајке-а: „на питање, има ли противречности између природних наука и

¹⁾ Церк. Вѣд. 1911, № 46.

²⁾ М. Гијо. „Безверје будућаго. Соціологическое изслѣдованіе“. СПб. 1908, стр. 135.

³⁾ О књизи Гијо-а „Безверје будућаго“ ближи је истини суд који је дат у делу Свјетлоба „Хришћанское вѣроученіе въ апологетическомъ изложеніи“. Кіевъ. 1912. Изд. 2. т. II, стр. 444—450, 450—461.

религије, могу кратко одговорити одлучним: „не!“ Ако се буду старали о томе, да природне науке и религија увек остану у својим границама, онда међу њима не може бити сукоба. Па ту и нема основа за рушење граница са обе стране, чим ми јасно сазнајемо, да природне науке имају посла искључиво са закономмерношћу појава у материјалном свету, а религија — са нашим духовно - моралним бићем“. — Средињи век, каже Рајке, обележен је гоњењем науке у име религије. „У најновије време преживљујемо обрнут приказ“ гоњења религије у име науке од стране неких људи, који мисле да помоћу науке „искритикују, исмеју и унизе религију у очима масе, да поколебају веру у народу, не давајући му са своје стране ништа боље у замену за њу“. То, по мишљењу уваженог научника, у овом случају заслужује најоштрију осуду, — ништа мању од оне којом се осуђује инквизиција за гоњење научника који јој нису по вољи. „Како је мало основа за такве нападе на религију, може се видети и из тога, што су већину великих и непристрасних научника, од Коперника, Кеплера и Њутона до Роберта Мајера, Либиха и лорда Келвина, сачињавали људи, са дубоком и искреном вером“¹⁾.

¹⁾ Prof. I. Reinke. „Naturwissenschaftliche Vorträge“. IV, 59—61.

ГЛАВА ШЕСТА

Б И Б Л И Ј А И Н А У К А

„Библија нас не учи како се креће небо,
већ како да се узнесемо на небо“.

Галилеј.

„Библија и наука доцније једна другу“.

Џејмс Бричџон Коун.

Најотсудније доказе о противречности хришћанства и науке узимају обично из прве две главе књиге Постања, која у себи садржи историју постања света и човека. Указивањем на размимоилажења Библије са геологијом, астрономијом и биологијом, негира се, како они мисле, Библија, а са њом хришћанство уопште. Кад би се и уистину правилно јављала размимоилажења између Библије и науке у космогонији, па и тада им не би требало придавати тако отсузан значај у судбини хришћанске вере. Тим разликама не негира се Библија, у својству богонадахнутог и свештеног извора Божанског Откривења, већ то лажно, вулгарно гледиште на Библију, које сматра Библију надахнутом у њеном целокупном саставу, од садржаја до речи и слова закључно. По томе гледишту, Библија треба да је скуп свих наука и да служи као непогрешиво руководство, не само у религиозно-моралној области но и у питањима астрономије, археологије, историје, физике, геологије итд. Распрострањивањем овога погледа и на Мојсијеву космогонију, неизбежно се ствара конфликт између науке и Библије, и даје се узалудан повод за негирање и Библије и хришћанства у име науке. Узалудан, — јер је богословском науком довољно објашњена немогућност вербалне теорије богонадахнутости¹⁾. Као свуда, тако и у историји стварања света Библија је богонадахнута и безусловно непогрешива само у

¹⁾ Види књигу Свјетлова „Хришћанское вѣроученіе въ апологетическомъ изложеніи“, т. I. стр. 60—61, 73, 77, 79—80, 80—81, 104. (Київ, 1910. Изд. 3-е).

тој својој, битној страни, по којој има везу са питањима религије и морала, — по својој религиозно-моралној страни. Ту треба тражити, безусловно драгоцене за човечанство, непроменљиве истине и у историји стварања света, а не у питањима које решавају природне науке. Неповратно је прошло време и за верујуће хришћане, кад је Библија сматрана за руководство и у природно-научним питањима. Сад се у Библији мора разликовати битно од небитнога, њено божанско зрно од његове људске љуске или навлаке. Вођени Духом Божјим, свештени писци предавали су своме времену, на језику и у појмовима свога времена, оно, што је неопходно да човечанство у сва времена зна о Богу, о себи самом, о свету — ради тога, да би испуњавало своје божанско предодређење на земљи и ишло правилним путем ка његовом остварењу. Таквог гледишта на библиску космогонију и на Библију уопште држали су се и држе се и најблагочестивији од научника. „То је злоупотреба Библије, достојна осуде, говорио је још **Кеплер**, кад у њој траже одговор на питања природних наука о свету“. У том свом гледишту на Библију научник се подудара са изложеним овде гледиштем богословске науке, и треба запазити, да је оно врло распрострањено међу научницима, нарочито нашега времена.

Због обичних напада на Библију у име науке, овде добива нарочито важан значај глас о Библији, који се чује, не у средини која је туђа за науку и која о науци зна по чувењу или из књига, често рђавих, по који долази од људи који су створили науку. У својим мишљењима једни научници говоре о целој Библији, други претежно о Новом Завету, трећи о Мојсијевој космогонији. Овде ћемо навести сва та мишљења без да их расподелимо по рубрикама.

Изразивши своје дивљење пред личношћу Мојсија, не само као пред вођом народа и законодавцем но и као пред „научним мислиоцем“, који је својом историјом стварања предухитрио многа открића савремене науке и допринео „прогресу људског знања“, ботаничар **Рајнке** у своме делу „Свет као дело“ посвећује читаву главу упоређењу библиске космогоније са научном. Изводећи из тога повољан закључак за Библију, он као класичан пример таквог уважавања у науци библиске историје о стварању света, наводи једнога од најгледнијих претставника природних наука, **К. Е. фон — Ђер-а**. Овај у „Studien“ пише: „Напади на Мојсијеву историју стварања показују се комични анахронизми, пошто је наука већ давно са њима рашчистила. Ако их не узмемо буквално, већ по суштини, онда се мора признати, да ми од старих времена немамо узвишеније

космогоније, а тешко да нам може бити и таква дана¹⁾).

У отвореном писму професору Ладенбургу, у одговору на његов говор о противречности науке и религије, ботаничар Е. Денерт негира Ладенбурга указивањем на супротно гледиште међу научницима, који збиром својих гласовитих имена претстављају науку у лицима.

О првој књизи Библије хемичар Бишоф каже: „Бесмртни аутор Библије није црпео своја знања из строгог испитивања нити путем запажања и искуства. Он је био приведен истини кроз други извор знања,—кроз Божанско надахнуће“.

Физичар Ђио каже: „Или је Мојсије у науци био упућен као и наше столеће, или је био просвећен Богом, те је писао по Његовом надахнућу“.

А ево мишљења и скупљача повољних одзива у науци о библиској космогонији, такође научника—ботаничара Е. Денерта: „Не сматрам за потребно да се треба подробно задржавати на подударности библиског излагања о почетку света у његовим детаљима са савременом науком. Само бих кратко указао на следеће тачке, које то излагање, на супрот космогоничким причама других религија, претстављају, баш у светлости савремених научних знања, у вишем степену необичним, као што је стварање светлости пре небесних светила, растиња пре сунца итд.²⁾).

Чувени међу геолозима Квенштет пише: „Та књига (књига Постања) има у себи толико много истинитог, да се ми са поштовањем према најстаријој тачци гледишта усуђујемо још и у данашње време тврдити: Мојсије је био велики геолог, па ма од куда да је црпео своја знања из геологије“.

Други геолог Џ. Даусон: „Кад би ма ко покушао да изнесе историју постања света, тај покушај не може претстављати ништа више ни достојније од библиске историје о стварању света“.

Физичар Ампер каже: „Поредак следовања у коме се јављају органски створена бића чини тачан поредак следовања из шест дана стварања, како нам то претставља књига Постања. Или је Мојсије имао такво дубоко научно

¹⁾ Prof. I. Reinke. „Die Welt, als That“. Berlin, 1899. p.p. 470—483.

²⁾ Види Prof. E. Dennert. „Ist Gott tot? Gott—Welt—Mensch? Drei Kernfragen der Weltanschauung naturwissenschaftlich beleuchtet“. Stuttgart, 1908. p.p. 116—118.

образовање, какво постоји у наше столеће, или је пак био Богом просвећен“.

Математичар и физичар **Ојлер** налази, да од приговора неверујућих Библија ништа мање не губи него ли геометрија, противу које такође има приговора. „Кад има и таквих који воле да приговарају чак и геометрији, каже **Ојлер**, онда са каквим правом неверујући могу захтевати, да ми одмах и сасвим одбацимо Свето Писмо услед приговора противу њега, који су притом далеко од тога да буду тако важни као они који се чине противу геометрије?“

Галилеј признаје потпуну хармонију између натприродног Божанског Откривења у Библији и природног откривења у природи, и апсолутну непогрешивост Библије у религиозно-моралној области, устајући противу буквалног схватања Библије тамо, где то води до несагласности са науком. „Свето Писмо никад не може да греши или да се вара. Само Свето Писмо никад се не може варати, по његови тумачи могу се на разне начине варати, зато што оно на многим местима, не само да допушта но и захтева тумачење које отступа од директног буквалног смисла“. Галилеј протестује против средњовековног гледишта на Библију, као на непогрешиво откривење у питањима природних наука, гледајући циљ Библије у указивању пута ка блаженству и спасењу душе: „Нека ми је дозвољено рећи, да сам чуо од високопостављеног претставника Цркве (кардинала Барониа): „према циљу Светог Духа, Библија нас не учи како се креће небо, већ како да се узнесемо на небо!“

Хемичар **Роб. Божл**: „У сравњењу са Библијом све људске књиге, чак и најбоље, исто су, што у сравњењу са сунцем — планете, које своју светлост и сјај позајмају од сунца“.

Лекар, минералог, професор историје природних наука, познати натурфилософ шелинговског правца, **Шуберт**: „Реч Божја и видљиви свет који је створен Речју везани су као душа и тело“...“).

Геолог и минералог **Џемс Дана** завршава свој уџбеник о геологији примедбама о библиској историји стварања света. Он налази, да Библија садржи у себи толико тачних подробности, које аутор није могао поцристи из науке свога времена, те да се њено порекло може објаснити само Божанским надахнућем. Између Библије и природних наука не може бити противречности, као између две књиге једног истог аутора. „Никакве стварне противречности не

¹⁾ О. Zöckler, I, 309, 185, 187, 245; II, 203 (Ојлер, Галилеј.

Божл, Шуберт).

може бити између двеју књига Великога Аутора: у и једној и у другој садржи се откривење које је Он дао човеку¹⁾.

Ломоносов такође назива Библију и природу двома књигама једног истог Аутора, и сматра да су стварне противречности између Библије и науке о природи немогуће. Привидне противречности могу, по његовом мишљењу, бити измирене, ако у измирењу вере и науке будемо следовали примеру отаца и учитеља Цркве, нарочито Василију Великоме, „том богомудром светитељу и дубоком филозофу“. Значајно је да и Ломоносов, слично Галилеју, није делио традиционално средњевековно гледиште на Библију, као на ризницу свега људског знања, на уједно и природно-научног. „Није много разборит математичар, кад хоће да Божанску вољу измери цирклом. Такав је и учитељ богословља, ако сматра да се из псалтира може научити астрономија и хемија“ (Црк. Вједом. 1911, № 46).

Геолог **В. Даусон**, који је много писао по питању о односу између Библије и науке, прекрасно изражава мисао о потпуној сагласности Библије и науке речима: „Постоји скривено Јеванђеље у природи. Дуго се оно јављало у природи, по већим делом пред глупима, јер је била потребна безгранична мудрост и љубав Христова, да би нам га објаснила. Без сумње, и то Јеванђеље (природе), као и Јеванђеље самога хришћанства, онаказили су поборници лажног научног знања, по за неповређене умове Христово објашњење остаје најбоље, које од свих осталих највише задовољава ум и срце“²⁾.

Геолог и минералог **Џејмс Гики** (Geikie) признаје богонадахнутост Библије по, као и Кеплер, Галилеј, Рајке, Ломоносов, као већина научника, држи се напред изложене органске теорије **о г р а н и ч е н е б о г о н а д а х - н у т о с т и**, коју је усвојила богословска наука: „Многи ставови свештеног излагања у погледу света природних појава нису сагласни са стварним фактима, и то је већ давно признато. Неки апологети старали су се да поменуте ставове доведу у сагласност са научним истраживањима помоћу таквих тумачења речи Св. Писма, која су, у најмању руку, натегнута и неуверљива. Ти добронамерни људи, по мом скромном мишљењу, наносе више штете него користи. Несумњиво, треба да буде јасно, да је циљ и објект Св. Писма, скупо узевши — да нас научи, не природним наукама већ религији. Библији се не обраћамо са жељом да се научимо астрономији, геологији или хемији. Сам свет је

¹⁾ K. Kneller, 275—276.

²⁾ ibid. 276—277.

библија природе, која нам открива Бога, као Творца.

Изучавајући дела природе смирено и са страхопоштовањем, ми стичемо могућност да достигнемо понешто од свемогуће силе Великога Промислитеља. И као што Бог, Творац в и д љ и в е васионе, открива себе кроз природу, тако и Бог, Божански Творац и Руководитељ и е в и д љ и в о г а, раскрива нам Себе у Библији и у животима и списима великих мислилаца¹⁾).

Физичар и астроном В. Е б н е ј: „Ја сам се бавио наукама и морам по савести рећи, не само да нема непријатељства између Библије и природних наука по да ми имамо посла баш са обрнутом појавом. Наука нам говори да постоје извесни закони у природи; а тамо где постоје закони, ту мора да постоји и законодавац—Бог. Ко изучава природне науке, у сваком случају мора бити човек који је прожет побожношћу, пошто нам те науке говоре о томе, колико смо далеко од познања таквог Законодавца“²⁾).

Геолог Е д у а р д Х о л: „Пошто је Библија била писана, не са циљем да људе научи историји природе и физичким наукама, већ је предодређена првенствено за живљење источних страна, непознатих са резултатима савремених истраживања, то јој је и језик, при излагању предмета природних наука, такав, какав и треба да је, да би се подударао са појмовима, који су својствени онима којима је упућена реч. Постигнуће таквих резултата савремених истраживања било је препуштено људском разуму и искуству наредних векова. Библија и наука, дакле, крећу се по паралелним линијама. Предмети, који су доступни разматрању људског разума, препуштени су његовом познању, док Библија говори о моралним и духовним странама људске природе, које разум, без туђе помоћи, није у стању раскрити. Што се тиче истинитости и веродостојности историских књига Светога Писма, свакодневна открића нагињу у њихову потврду. Недавна истраживања, у Египту, Палестини и другим странама истока, показала су, до кога се степена, чак у ситним подробностима, могу документа Старога Завета примити са дубоким поверењем. Остварење старозаветних пророчанстава у лицу Господа нашег Исуса Христа, пророчанстава изречених за читаве векове пре Његове појаве, а такође и оних пророчанстава, која се односе на судбине нација, нарочито јеврејске, — убедљив су доказ, да су та пророчанства била произнесена под утицајем Божанског надахнућа. Уједно с тим, високо морално учење Библије не сла-

¹⁾ А. Г. Табрум, стр. 22.

²⁾ *ibid.* 21.

же се са мишљу, да су пророчанства могла потицати од лица која су прибегавала обмани. Учење Господа нашег и Његових апостола носи у самоме себи отпечатак божанске истине¹⁾.

Анатом и зоолог **А. Мекелистер**: „По мом мишљењу, нема конфликта између науке и моралних и духовних учења Библије. Мислим, да моје гледиште деле многи људи, који су сав свој живот посветили научним испитивањима“²⁾.

Ботаничар **Вилијам Карутерс**: „Не знам ни један научни факт, који би противречио Библији, правилно схваћеној. Наши календари говоре нам о томе да сунце излази у одређено време; сваки зна да је то, с научне тачке гледишта, — грешка; но то је ипак јединствени начин да се људима пружи појам, шта то значи. И ето, примењујући сличан начин (и притом из неопходности, јер иначе, путем изражавања строго научним начином, Библија би се показала за већину несхватљива), Библија, уколико ја то схватам, не садржи у себи научних погрешака“³⁾.

Психијатор и невролог **Џејмс Кричтон-Броун**: „Библија није научни трактат, исто тако као што и наука није религиозно откривење. И зато је потпуно појмљиво, да тамо, где обе излазе изван своје, својствене им и строго обележене им области, оне као да противрече једна другој. Ако у Библији, у њеном излагању Мојсијеве космогоније, има техничких неправилности, онда је и наука са своје стране не мање крива у својим уским тумачењима најдубљих питања и високих падања и тежњи људскога срца. Библија и наука, држим, допуњавају једна другу, и ма каква да су површина размимоилажења, оне саме ипак остају у дубокој сагласности. Обе се јављају као испољавање Божанског Почетка, који не открива себе одједном, не у потпуности, но помало и постепено, слично томе као што поћну таму замењује прво јутарње руменило, а тек после пуна дневна светлост. На несрећу, истина је, да су неки научници, способни и савесни, по погружени у изучавање материјалних предмета, одрицали богонадахнутост Светог Писма, па чак и право овога на разумно разматрање, или су пак увиђали своју неспособност, да саставе какво било мишљење по религиозним питањима; но велики учитељи науке већим делом били су истински побожни и пуни вере“⁴⁾.

¹⁾ ibid. 28—29.

²⁾ ibid. 30.

³⁾ ibid. 34.

⁴⁾ ibid. 39—40.

Зоолог **Хенри Макинтош**: „Уколико више изучавам Библију, основу истинске религије, утолико сам убеђенији у њено Божанско порекло и ауторитативност. И уколико пажљивије изучавам онај део творевине, са којим ме моја професија доводи у најближи додир, утолико сам убеђенији, да творевина може бити објашњена само путем признања разумнога Творца, који до бескрајности превазилази потпуно све што нам је познато. Познање разума и природе, Аутора Библије и Творца система света, познање, које може бити постигнуто само правилним изучавањем једног и другог, не оставља ни трага сумње у то, да оба Божја дела морају бити у потпуној хармонији, и да су несугласице, које у њима упознајемо, — резултат нашега незнања. Оне не ишчезнути, чим се ми научимо тачније мислити. По мом убеђењу, не може бити конфликта између религије и науке, пошто су обе — од Бога, а Он не може грешити. Тако звани сукоби само су противречности између теорија теолога који нису с науком упознати, и теорија научника који не знају религију“¹⁾.

Анатом и патолог **Симс Вудхед**: „Што се тиче тврђења, као да су недавна научна испитивања показала да су Библија и религија — лажне, то нема ничега што би било даље од фактичне стварности, него та теза. Уколико се Библија више изучава, утолико се више налази, да се она састоји из историских докумената. Сем тога призна то је, да се Библија, као историја прошлости, никад није показала нетачна пред судом науке, у трагањима за истином од стране ове последње. Истински научни умови сувише су доследни себи, да се не би устезали примити истину, па ма каква она била“²⁾.

Гинеколог **Џемс Тејлор** налази да је мишљење, које тврди да је наука доказала заблуде Библије, — лажно: „Научна истраживања неједном су потврђивала истинитост главних факата библиског излагања. Захтевати пак буквалну тачност сваког њеног става, мислим да не можемо. Чега се ипак, као хришћани, морамо придржавати? — Првобитне апостолске вере, изложене у симболима Апостолском и Никејском и јасно приказане у XV глави I Посланице Коринћанима. Она је била написана тридесет година после распећа Господа нашега, и апостол Павле примио ју је одмах после свога обраћања“³⁾.

Професор филозофије, физичар и хемичар **Ланг-**

¹⁾ ibid. 81—82.

²⁾ ibid. 88—89.

³⁾ ibid. 103.

х о р н О р ч а р д: „Што дуже живим, тим више наилазим на доказе потпуне сагласности између Библије и науке. Нарочито су се умножили, и множе се у наше дане, археолошки докази, као непрекидно објашњење истине Св. Писма. Библија, не само да се налази у сагласности са утврђеним закључцима науке већ садржи чак и важна претходна казивања о таквим научним истинама, са којима су се научници упознали тек много касније. Таква су на пр. научна открића у књизи о Јову гл. XXVI стих 7¹⁾).

Професор експерименталне психологије **В. Т р и ф т**: „Не мислим да је Библија предначинчена да нас научи астрономији, геологији или физици, и, с друге стране, не сматрам да је чудно, ако би она носила у себи рефлексе понекега од оних погледа, који се односе на питања тих наука,—погледа, који су били распрострањени кад су те књиге писане. Напротив, било би чудно ако би се у даном случају показало друкчије“²⁾).

Астроном **Д а в и д Џ и л**: „Уверење неверујућих, да су Библија и религија лажни, је ни на чему основана бесмислица. Боље обратите пажњу на противна сведочанства која су толико пута изрекле наше најславније величине, на пр. **л о р д К е л в и н** и **Џ о рџ С т о к с**. Има, уосталом, људи који сувише слободно покушавају да искористе песничка поређења Библије, баш као да је она неки научни трактат, што у ствари није“³⁾).

Астроном **С а у н д е р с**: „Има неких научних факата, које у данашње време сматрамо за солидно установљене, а који се разилазе са неким ставовима Библије. Но ти се ставови ниуком случају не тичу вере. Кад би ти ставови били изложени у форми која одговара нашем савременом знању, били би непојмљиви за оно време кад су писани, и сасвим је могуће, да би се будућим поколењима чинили толико нетачни, колико се нама сада чине нетачни у том облику у ком су дошли до нас. Нема краја научноме знању, и Библија није предначинчена да нас учи ономе, што и наш лични разум може открити“⁴⁾).

Хемичар **Е д у а р д Д а ј в е р с**: „Изузимајући сферу тако званог „општедоступног“ знања, научно испитивање, колико је мени познато, никад се није усудило **п о к а з а т и**, а још мање му је успело **д о к а з а т и** лажност Библије. Тешко да би се нашао ма и један углед-

¹⁾ ibid. 107—108.

²⁾ ibid. 114.

³⁾ ibid. 115.

⁴⁾ ibid. 121.

ни научник, који би дозволио себи да се тако изрази о Библији¹⁾.

Хемичар А. Броун: „Ја не мислим, да би ма каква научна или историска истраживања могла збунити човека, који је у Библији нашао све што нам је неопходно“²⁾.

Електротехничар Џон Флеминг: „Апсолутно је нетачно, да су научна испитивања показала, да Библија и религија не одговарају истини. Напротив, историска и археолошка истраживања потврдила су, на најдивнији начин, општу истину библиског излагања. У светлости савремене критике показала се потреба, да се измене пређашња гледишта на буквалну богонадахнутост Библије, која као да је обухватала све њене делове. Но то ниуколико није подрло чврсте темеље убеђења, да у Библији, узетој у целини, имамо дело, тачније рећи, — целу литературу, коју је немогуће признати за производ једино људског разума“³⁾.

Тако стоји ствар са питањем о Библији и науци на врховима науке. Но у средини која је далеко од науке, нарочито неверујућој, други, презриви однос према библиској историји стварања света и према Библији уопште, постао је правило. Ту се непрестано спотичемо о такве гласове о библиској историји стварања света, у којима се она износи као „стара наивна скаска“, „сувише наивна, да би се упуштали у критику исте“⁴⁾. Но ми сад већ знамо: не библиску историју стварања, већ сличне гласове о њој треба назвати измишљотином и скаском, којом се могу заносити само лаковерни недоучени и деца у науци.

¹⁾ ibid. 125.

²⁾ ibid. 126.

³⁾ ibid. 130.

⁴⁾ Проф. А. Н. Гиляровъ. „Введеніе въ философію“. Кіевъ, 1907, стр. 82 и 159—160.

ГЛАВА СЕДМА

Ч У Д О И Н А У К А

Противу чуда немогуће је разумно приговарати.

Паскал.

Хришћанство је натприродно откривење Бога свету, „који је негда много пута и различитијем начином говорио оцевима преко пророка, (и који) говори и нама у пошледак овијех дана преко Сина“ (Јевр. 1, 1). Стога ко одриче чудо, тај одриче хришћанство. Но одрицати чудо значи одрицати и религију уопште, и то — у самом корену, у једној од њених основних истина. Као таква истина у свакој религији, упоредо са истинама бића Бога и бесмртности душе, јавља се могућност непосредног откривења при јављању Божанства у свету тј. могућност чуда.

И ево, у име науке нас уверавају, да је наука негирала могућност чуда, тако да вера у чуда претставља сујеверје, које треба одбацити. За непосредан утицај Бога или за чуда, кажу, нема места у насрони. Овде се све руководи и потпуно објашњава дејством природних закона. На тај начин, чуда се негирају закономерношћу природних појава: чуда су, пре свега, непотребна. Но она су такође и немогућа. Чудима или „мешањем“ Бога у природни ток појава у природи нарушавали би се, кажу, закони природе, њен законмерни поредак. То је главно на шта се свде сви приговори противу чуда с „научне“ тачке гледишта.

Међутим, ти су приговори засновани на неспоразуму. Изазивају их нејасни и нетачни појмови неверујућих о чуду и о законима природе, или краће — њихово непознавање хришћанског учења, које они поричу. По хришћанском учењу, оно што ми називамо законима природе, у суштини није ништа друго до израз разумне воље Творца, начин божанског управљања светом. Мртва и неразумна материја нити може себи дати законе, нити одредити узајамни однос сила и појава у природи. Закон је израз воље Врховног Законодавца, или у другој формули: закони природе пису

ништа друго до она, од Бога предодређена, правила или норме, у које су стављене и стављају се природне силе, и следећући којима стално, оне увек дају једне те исте резултате. Таквим појмом о законима природе претпоставља се непроменљивост и необорљивост природног поретка у природи или у њеним законима које је Творац установио, и њихова неприкосновеност. Ако је Законодавац васионе највише разумис Биће, онда се тиме неопходно претпоставља, да ће закони које је Он дао бити стални и непроменљиви, и да ће Он управљати светом помоћу тих истих закона које је Он дао, не мењајући их. На тај начин, ми Промисао Божји претстављамо, не у облику некаквих привремених и случајних упада Више Силе у природни ток ствари, но као постепено и планомерно остварење разумног циља света, помоћу његових сила и закона, како познатих науци, тако и непознатих јој.

Истинска наука нема баш ништа да приговори противу хришћанског учења о односу Бога према свету, или о чуду као закономерном откривењу Бога у свету. И заиста, све овде изречене мисли налазе себи потпуно признање и међу претставницима позитивне науке, почев од најпознатијих и првих имена у њој. Од њих такође сазнајемо, да за одрицање чуда не постоји научна основица. Чуда одричу већином неверујући научници — материјалисти, који желе да своје неверовање оправдају именом науке. Још чуда одричу недоследни у учењу о свету деисти, који Бога сматрају само за Творца света, а не и за Промислитеља, а свет претстављају као аутономију и непроходан за Врховну Силу систем појава, која се чува и управља законима које јој је Бог дао, — као самокретну машину, слично вечним часовницима који су у почетку једном навијени и више им није потребно навијање нити одмор.

Не само правилним појмом о Богу и свету но и таквим истим појмом о узрочности или законима природе, према објашњењу научника, открива се место непосредног утицаја Бога у природи и људском животу, — или чуда. Наука, не само да не одриче могућност чуда но, „при дубљем испитивању ствари, не може избећи појам о Врховној Разумној Сили, која увек дејствује у самом механизму васионе“, како то каже познати енглески физиолог **К а р и е н т е р**. По прекрасном упоређењу тога научника „све природне силе су бесвесне слуге Премудрог и Свемоћног Господара“ које „испуњавају Његове заповести, слично дисциплинованим члановима велике породице, у којој сваки зна свој посао и врши га“. За споредног и случајног посматрача најсавршенија хармонија у њиховом дејству могла би, додуше, претстављати чудесно дело случаја или просте дресуре, но у стварности, она је невидљива делатност једине управљајуће воље. Мишљење о узајам-

ном антагонизму, које их међусобно искључује, између закона природе, које наука открива, и воље Узрочника природе, која се пројављује у самим законима природе, може проистацати само из појма—који је недостојан Бога—о Богу као о деспотском и каприциозном Владаоцу, или из неправилног појма о истинским задаћама науке¹⁾. „Ја не знам ни један, ма и најмање основан приговор противу чуда, који би ми могао сметати да их признам за факта, кад ми се претстављају веродостојни докази њихове стварности“.

Тврђење о немогућности чуда у име науке **Хексли** сматра потпуно ненаучним, говорећи, да се „приговори противу чуда могу чинити, не на основу некаквих важних домишљања (на пр. о њиховој противречности законима природе) већ, како он мисли, само на основу недостатака фактичких потврда или доказа ових или оних чуда“.

Сама логика говори о чудима, устима творца индуктивне логике и исто тако строгаг мислиоца **Џ. С. Т. Милла**, који у својим „Essays on Religion“ каже: „ми не можемо безусловно тврдити, да могућност чуда треба одлучно одбацити. Ако допуштате биће Бога, онда морате рачунати као са озбиљном могућношћу, да ово или оно дејство бива силом Његове непосредне воље“.

Сили Придом прекрасно и конкретно показује, да се механичком узрочношћу појава не искључује место више узрочности у природи, или непосредног дејства у пој Бога. „Претпоставимо, каже Сили Придом, да је играч покренуо лопте на билијару, и да међу микробима који се скривају на површини сука има таквих, који су обдарени умом, и старају се да испитају и објасне себи средину која их окружава. Претпоставимо, да је, сем тога, ударац така прегходно њиховој појави, и да својим начином испитивања они не могу ићи даље од круга билијара и његове оgrade. Брзина и правац који је дат лоптама, сусрети таквих огромних тела, изгледаће им да су потчињени одређеним законима, и они ће, рецимо, изучавати и формулисати законе ударца и одбијање угла, допуштајући притом могућност, да се у будућности објасне појаве које су необјашњиве у данашњем положају науке, с њеним прогресом. Једном речи, за те умне микробе све ће произилазити, као да иницијатива играча, припрема ударца по његовој замисли, његово решење, најзад, ударац, изведен његовом руком и билијарским таким — и не постоје, по да уистину све произилази друкчије; они ће дати само теорију чисто механич-

¹⁾ W. Carpenter. „Principles of Mental Physiology“. London. 1876. p.p. 699, 700, 704.

ку тј. одређену науку карамбола. Остаје, ради потпуног објашњења појава, да се од ње начини метафизика, — да се покаже: ко је саградио билијар, изаткао сукно, покренуо лопте и, по претходном нарочитом размишљању, намерно свакој од њих циљ, место на билијару. Научни рад тих сићушних детерминиста био би истовремено и тачан и недо-вољан¹⁾.

Знаменити проналазач машине за рачунање, енглески математичар **Чарлс Бабџ**, дао је помоћу ње ва-жан прорачун вероватности чуда или отступања од закона природе, што је, сматрам, познато свима који се баве ви-шом математиком.

Немачки ботаничар, професор **Ј. Рајнке**, по-свећује неколико врло драгоцених страница научној основи могућности чуда, с тачке гледишта правилног појма о уз-рочности. Он конкретно износи бесмисленост одрицања места Богу и чуду у свету на основу тога, што наука нај-ближим узроцима, без крајњих узрока, довољно објашњава механизам света, или свет у својој механичкој узрочности. Одрицати чудо на основу тога, значило би на пр. тврдити, да су цепни часовници начињени сами од себе, без мајстора, зато што нам је механизам часовника јасан, и што су нам појмљиви узроци због којих се казаљке крећу. Са таквом очигледношћу, на том истом примеру са часовницима, про-фесор **Рајнке** износи бесмисленост вулгарног ми-шљења: да се чудима одричу закони природе зато, што у чудима не можемо да видимо учешће природних сила и за-кона природе. Додуше, у чудима или дејствима Бога у природи откривају се појаве новог поретка, незапажене у природи, које нису производ дејства природних сила и закона природе. Но и наше људске машине, на пр паробро-ди, часовници, телефони, телеграфи итд. стоје у таквом исто-ном односу према природи; па „следи ли из тога, да у ма-шинама дејствују друге силе од оних које су ван њих? Ра-зуме се — не! Исто тако, пошто се у машинама чини от-ступање од закона природе, следи ли отуда нарушавање истих? Ниуколико. У машинама дејствују потпуно исти за-кони природе као и ван њих. О ма каквом нарушавању ових не може бити ни речи. Само су овде те природне силе покорене разумној вољи проналазача и мајстора, и његовим разумом указан им је одређени правац и пут дејства ка циљу, који је умом унапред означен и машином остварен“. Тако и Бог, или Разум света, може дејствовати у васиони,

¹⁾ Sully Prudhomme. „Problème de causes finale“. (Проблем финалних узрока).

у границама закона природе и посредством природних сила. Закони природе су Његови сопствени закони. То су — војници којима Он управља као војсковођа, или као што строитељ машина управља механичким силама и својствима метала. „Ако би било потребно најочигледније, опипљиво поређење (ради тога, да би однос Разума Света према природи био јаснији), каже Рајнке, онда би Разум Света требало замислити као Невидљиви часовник... Као што Уат и Едисон нису нарушили ни један закон природе својим чудним проналасцима, тако, слично томе, није било нарушавања закона, кад је Врховни Разум призвао у биће растиње и животиње. Разум Света дејствује у строгим границама узрочности. Он је Највиша Узрочност, Врховни Узрџк или почетак живота у насioni, па ма како да нам је чудан и непојмљив начин Његове делатности“¹⁾.

Указујући у природи откривање Бога, наука, по мишљењу професора **Ј. Р а ј н к е-а**, додаје томе још и одлучан став о дејству Промисла у природи: „Бог управља природом кроз саму природу, и њени закони су Његови Закони. Кад видимо како се мења механичка веза природних појава, мешањем разума људске воље, без икаквог нарушавања притом закона природе, онда за нас не постоји никаква тешкоћа, да то исто допустимо, само у далеко већој мери, у односу према бескрајно разумној и свемогућој вољи Бога. Природа на хиљаду начина, и довољно јасно, сведочи о томе, да у њој дејствује Провиђење. То је истина, која је јасна за непристрасан ум и која је научно основана... Ја тврдим: идеја Бога никад не противречи свеопштим законима природе, но пре им је потребна. Идеју Бога неопходно захтева већ и само биће органске природе, убрајајући ту и човека. Закони природе — то су мисли Бога, а силе — то је пројављивање Божанске делатности у њој... Према томе закономерно дејство сила у природи јесте откривање Бога у природи“²⁾.

Научној основи могућности чуда, путем анализе појма узрочности, нарочито је много поклонио пажње још и познати енглески зоолог **Р о м е н с**, друг Дарвина, у својим знаменитим „Мислима о религији“³⁾. Конфликт између

¹⁾ Prof. I. Reinke. „Die Welt, als That. Umriss einer Weltansicht auf naturwissenschaftlicher Grundlage“. Berlin, 1899. p.p. 260, 262, 289—290, 459.

²⁾ Prof. I. Reinke. „Naturwissenschaftliche Vorträge für Gebildete“. Heilbronn. 1908. Hf. II. p.p. 32, 75, 75—76, 73, 38—39, 47—48.

³⁾ G. I. Romanes. „Gedanken über Religion“. Uebers. nach der 7. Aufl. des englischen Original von Dr. E. Dennert. Göttingen. 1899. p.p. 102—107.

религије и науке у питању о чуду, по убеђењу Роменса, проистиче из постојања једне „веома сумњиве“ претпоставке, коју су обе стране примиле за истину. Обично су богослови и научници сагласни у признавању тога, да Бог, ако Он и постоји, не дејствује непосредно у природи у њеној механичкој узрочности. Другим речима, све у природном току природних појава бива дејством природних сила и закона природе, без непосредног учешћа Божанства. „Ова или она појава обично се већ не приписује Богу, чим се објашњава природним узроцима. Обе стране признале су једном заувек, као неоспорно тачну, разлику између природног и натприродног. И само на основу те сагласности у том капиталном ставу, постала је могућом стална борба између религије и науке, са излишним поразима религије у прошлости и могућим поразима у будућности“, док верујући не одбаце ту разлику у природи, природног и натприродног. Као природна последица наведене претпоставке јавило се владајуће мишљење: да „ми знамо све о ма каквој природној појави, ако су нам само познати њени природни (механички) најближи узроци“; да се „свака појава сматра потпуно исцрпном, ако се објашњава изразом природне узрочности“. При томе заборављају ипак, да се изношењем најближих узрока појава, питање о последњем узроку појава ниуколико не додирује. Остаје по страни друга, виша узрочност, и ми, на крају крајева, ниуколико не излазимо из мрака тајни, но се још више погружавамо у њега, кад сазнајемо непотпуност објашњења. Роменс ставља себи за циљ да покаже (и постиже то), да ћемо, ако се ослободимо обичних мишљења и предрасуда, и поћемо за гласом чистог разума, доћи у следећи положај: А. „Ако постоји лични Бог, онда нема основа, зашто Он не би могао бити непосредно близак природи, или зашто свака узрочност не би могла бити непосредни израз воље Његове. Б. Има основа да се с вероватношћу закључи, да је Бог близак (иманентан) природи. В. Ако је то тако, и ако је уз то воља Божја доследна, онда се свака природна узрочност неопходно мора показати (изгледати) механичком. Г. Према томе, немогуће је видети никаквог доказа противу Божанског порекла ма које ствари или ма које појаве, догађаја, ако покажу да их треба приписати природним узроцима“. На тај начин, и „природно“ иде у област „натиридног“, и пада разлика између једног и другог. Заједно с тим и мишљење, да „свака појава мора имати у себи нешто необјашњиво и чудесно да би била натиридна“, — постаје груба грешка. „Све што се у природи збива, свака узрочност, дејство је само Божанске воље. И ако у томе хоћемо да разликујемо посредно од непосредног дејства, ту разлику можемо чинити само у односу према човеку: ако под „при-

родним“ будемо схватили Божанска дејства у свету која су нам релативно појмљива, а под „натприродним“ — оно у Божанској вољи у природи што не можемо да објаснимо. Задаћа науке ограничава се сфером природне узрочности, а што лежи ван те чулне сфере сасвим не подлежи њеном објашњењу“.

На Роменса потсећа (на његову тачку А.) познати физичар **Ц. Тиндал** (који не спада у број верујућих научника) кад каже: „Ако има Бога, Он је свемогућ; а ако је Бог свемогућ, онда Он може чинити и чудеса“.

Врло драгоцен прилог научној литератури по питању о чуду дао је у последње време учени ботаничар и угледни немачки богослов—апологета **Е. Денерт**: својим делом: „Природни закон, случај, Промисао“. Ту он подробно и темељно доказује на пр. следеће ставове:

„Силе и закони природе не могу бити Бог нити Га заменити; оне су само израз Божје воље“.

„Закономерност је само једна страна светскога процеса, по исто тако је важна и друга његова страна — т е ж њ а о д р е ђ е н о м циљу (Zielstrebigkeit) и планомерно—складни спој природних факата у к о с м о с, што се може правилно објаснити само дејством Промисла, тј. свесном и разумном Божјом Вољом“.

„Божанско управљање светом бива увек саобразно законима. Али у светском процесу било је догађаја, који се могу објаснити само непосредним учешћем Божанства у њему, такви су: појава материје света, почетак кретања, порекло живота и разумне људске душе. Ако је непосредно дејство Бога било могуће у почетку светског процеса, онда је, следствено, у принципу могуће и данас“.

„У наше дане страх од чуда потпуно је неоснован. Ни од куда не излази, да се чудом нарушавају природни закони. Чудо није нарушавање закона природе, већ давање одређеног правца току ствари у природи, помоћу постојећих сила и закона. У том смислу човек стално чини чуда у својој културној делатности; тим пре је то могуће Господу Богу... Ако и тако ситно биће, као што је човек, нагони природу да служи његовим ситним циљевима, и мења ток појава у природи по своме нахођењу и вољи, онда није ли то, далеко пре, могуће самоме Господару природе? И као што дивљаку, који не познаје природне законе, наши трамваји, телефони и остале машине изгледају натприродна ствар, тако и нама, културним људима, изгледа чудо оно што Господар природе, може бити, помоћу сила, нама још непознатих, чини у природи, да би току ствари у њој дао такав правац, који Његова света воља сматра неопходним за успешно развиће света и човека“. Сва своја разјашњења учени ботаничар—богослов завршава следећим закључком:

„потпуно је бесмислено из тако званих „вечних и непроменљивих“ закона природе изводити немогућност чуда уопште“¹⁾..

Са таквом истом подробношћу Е. Денерт развија своје мисли о чуду у другом свом делу из природно-научне апологетике под заглављем „Библија и природне науке“, у осам ставова, од којих су за нас важни првих пет.

1 „Чудо, у ширем (општем) смислу, јесте појава или догађај који не можемо да објаснимо познатим нам законима природе. Чудо у ужем или строгом смислу речи, везано је за нарушење, или чак за уништење, ма ког постојећег закона природе, бар привидно“.

2 „У природи која нас окружава има доста појава чудних, које нам изгледају као изузеци природних закона, или, у крајњем случају, необјашњиве, а не сматрамо их за чуда само због тога што смо се навикли на њих“. У збиру примера обичних појава те врсте, за науку необјашњивих, **Е. Денерт**, заједно са другим научницима, почињући од самога Њутона, убраја падање камена на земљу, даље—образовање воде од водоника и кисеоника, смржњавање воде код 0° и највеће ширење исте код 4°С. (или 3°R.) и друго. Објашњење физичара, да камен пада на земљу услед земљине привлачности, сасвим не објашњава како ту дејствује земља, и објашњење се овде замењује празном речи „привлачност“. Потпуно је тачно запажање хемичара, да два атома водоника с једним атомом кисеоника образују једињење које се зове вода. Но водоник је гас који гори, а кисеоник помаже горењу; па како се из једињења та два тела образује теже, течно тело, са потпуно новим и супротним својствима (пре свега са способности да смета горењу)? То и савременом науком ниуколико није објашњено,—то је за њу чудо. Исто тако се речју „геотропизам“ ниуколико не објашњава појава, да код растиња корење иде у земљу, а стабла и шиблике на више. Ботаничар каже да ту закон гравитације дејствује као надражај (као нарочита сила), — корен има позитиван, а стабло—негативан геотропизам. Но како је могуће да један исти закон гравитације дејствује тако неједнако на два међусобно блиска и ситна органа, на корен и стабло; да насупрот своје, тако рећи, навике, природе, почне одбијати од себе некакво тешко стабло дрвета? То је сасвим непојмљиво, и за најновију ботанику такође недостижно, као и за ботанику пре сто година. Према учењу физике, свако се

¹⁾ Dr. E. Dennert. Naturgesetz, Zufall, Vorsehung, p. p. 74, 61—62, 69.

тело на топлоти шири, а на хладноћи скупља. Но од тога правила постоји значајан изузетак, који је за науку недостижан, по за органски живот на земљи врло неопходан: вода се при хлађењу скупља, али кад достигне температуру од 4° С. онда, за чудо, почиње да се шири, тако да код 0° вода запрема исти простор као и код 8° С¹⁾.

3 „Чим постоји лични Бог (Бог-личност), онда он има и слободну вољу, и, према томе, може се „мешати“ у природни ток ствари. Животињи, која не може да схвати човекова дејства, многа ће од ових изгледати као чудо, ма да у ствари то нису. Ако постоје виша бића од човека, њихова ће се дејства морати претставити нашем људском разуму као чудесна“.

4 „Могућност чуда је директна последица вере у личног, слободног и свемогућег Бога. Ко не верује у могућност чуда тај заборавља на свемоћ Бога и, у својој претстави о Њему, пада у антропоморфизам, кад људском мером мери власт и моћ Бога“.

5 „У чудима Бог се може користити неким силама природе које су човеку још непознате. Тада ће, са научним напретком, таква чуда губити свој чудесни карактер, улазећи у ред природних појава“. Другим речима, „чуда имају своју узрочност зато што се Бог у управљању светом не руководи бескрајном произвољношћу, већ предвечним планом, по чијем се захтеву и дешавају у потребним моментима чуда“¹⁾.

Џ о р џ С т о к с, један од највећих физичара нашега времена, исто тако долази до признања могућности чуда, путем објашњења појма о законима природе. „Ако ми — каже Џорџ Стокс — будемо претстављали законе природе као саобитне, и који ни од чега не зависе, онда, разуме се, не можемо дозволити никакво отступање од њих. Но ако у законима природе будемо видели израз воље и намера Вишега Бића, онда ћемо морати признати могућност, да се они у посебним случајевима могу преиначавати. Но да би се произвела нека појава, изнад обичног поретка ствари у природи, може се и не указати потреба у преиначавању закона, јер може бити пуштен у промет неки закон природе, да ту појаву произведе без икаквог преиначавања закона који руководе обичан ток ствари у природи. Да своју мисао учиним јаснијом послужићу се простим примером. Замислимо да се пред нама налазе зидни часовници, добро навијени, са гвозденом шеталицом. Ход часовника, као што знамо, одређује се законима кретања (кинетике) и законима

¹⁾ Dr. E. Dennert. „Bibel und Naturwissenschaft. Gedanken und Bekenntnisse eines Naturforschers.“ Stuttgart, 1906. p.p. 208, 266—279.

гравитације. Претпоставимо сад, да су часовници изненада, у току једног или два сата, успорили ход, а затим се поправили, пошли нормално, на пр. услед тога што је неко нарочито подметнуо испод часовника јак магнет, а затим га уклонио. Овде је успоравање и убрзавање било изазвано, не преничавањем закона кретања (кинетики) или гравитације, већ мешањем у ход часовника нарочите силе, која је закон кретања и закон гравитације оставила потпуно неприкосновене.... Говорећи то, ја имам у виду питање о могућности тако званих чуда. Ако признајете постојање личног Бога, онда с тим уједно одмах признајете и могућност чуда. Ако природни закони имају почетак свога бића у вољи Бога, онда Онај, Ко је хтео дати те законе, може хтети прениначити их, зауставити њихово дејство. Ако неко у таквом преничавању природних закона и налази нешто немогуће, по ми, као што се из наведеног примера види, немамо потребе мислити, да се у чудима закони природе заиста мењају¹⁾.

Према владајућем мишљењу чудо се сматра одрицањем природних закона, и наука га одбацује. Тако треба да испадне по катихизису неверујућих, по ствар, како изгледа, стоји сасвим друкчије. Наука никако не пати од страха од чуда, који се у њу уноси споља, а не развија се у њој. Напротив, у потпуном објашњењу света наука сматра, да је немогуће проћи без „натприродног елемента“, тј. без признања Бога, и Творца и Промислитеља, без чуда. Постоје бар четири тачке где је наука принуђена да се ради потпуног објашњења обрати претпостављању натприродног Божанског дејства, или чуду Божанског стварања! То је, разуме се, порекло материје света, појава у њој првога кретања, порекло живота и порекло самосталног људског духа. Своје објашњење, без „натприродног елемента“, наука ту нема, ићи може имати, за зналице, који науку не могу мешати са шарлатанством разних Хекелџа, који само простаке задивљују делима врсте „Тајни света“ итд.

Да би се знало, како се наука у ствари односи према чуду, неопходно је слушати увек претставнике науке, а не непознате јој дилетанте и шарлатане, који лажно иступају у име науке, било намерно или из незнања. А научници, прави научници, говоре у корист чуда. Глас неколицине научника, који су дошли до признања могућности чуда анализом појма о природним законима и узрочности уопште — чули смо овде. Чујмо још и друге, који се другим путем изјашњавају за могућност чуда.

Хемичар **Шенбајн** каже: Некако се још може

¹⁾ К. Kneller. 162—163.

појмити, да они, који природу само из далека знају, одричу дејство у њој Безграничног Ума... Но истински велики природњаци увек су се утолико јаче убеђивали у биће душе и Бога, уколико су дубље проицали у тајне природе“.

Астроном **Медлер**: „Прави природњак не може бити атеист. Ко до тога степенa, као ми, проицне испитивањем у природу, ту Божју радионицу, тај ће се у смирењу поклонити пред Његовим светим Промислом у свету“. Исти: „Учени природњаци најмање од свих имају разлога да сумњају у чуда“.

Ботаничар **Хсер**: „Уколико дубље проицемо у познање природе, утолико дубље бива и убеђење наше, да само вера у свемогућег и свудаприсутног Бога, Творца неба и земље, може разрешити тајне природе, исто као и тајне људскога живота“.

Физичар **Грове**: „Уколико дубље улазимо испитивањем у природу, утолико чвршће постаје убеђење у нама, да је... суштина узрока за нас недостижна. Крајњи узрок свега је Воља, стварање, дело Бога...“

Геолог **Лаеј**: „У коме год правцу да вршимо своја испитивања, ми свуда откривамо најјасније доказе делатности творачкога Ума у природи, свемогућег и премудрог Промисла Његовог“.

Геолог **Марциус**: „У природи дејствује, у својству силе која управља, још нешто, осим закона који управљају светом појава. Природњак се стара да открије законе, и унеколико их налази, његов ум обухвата њихово хармонично узајамно дејство као израз више, божанске целисходности, ма да не проицне до праузрока свега... Природњака отсвуда окружавају чуда. Разлагање обичне беле боје у шарену игру спектралних боја, безграничност комбинација у састављању и растављању атома материје, порекло и прогресивно развиће организама, од најпростијих до човека — за све то ми тражимо објашњење, износећи околности појава овде, али писмо у стању да исте схватимо у суштини њиховој пошто нас Платоново „*θαυμάζειν*“ (дивити се) прати свуда у нашем испитивању природе, и оно је не само почетак но и крај овога. Но ко схвата, да почетак и крај појава лежи ван поља нашега посматрања, принуђен је тиме да призна над материјалним светом појава нарочиту делатност у области вишег поретка света, где све исходи и враћа се Безграничној Сили“¹⁾.

Геолог **Бишоф**: „Бог је на чудесан начин створио свет. Чудом се појавило и прво растиње на земљи. И ма

¹⁾ ibid. 353—354.

како далеко испитали узроке појава, од најближих до најдаљих, ми се једнако враћамо опет том истом узроку који лежи ван материјалнога света тј. — чуду¹⁾.

Дакле, не позивати се на чудо у науци значи понекад потпуно оставити појаву без објашњења. Тако говоре научници. Према томе, популарна литература, која се размеће јевтиниим либерализмом и нарочитом блискошћу са науком, обличава себе у потпуном непознавању науке кад се у њој сретају изјаве, да „позивати се на чудо, значи одрицати се објашњења“, „позивати се на Бога при решењу ових или оних питања, значи не давати никаквога одговора“ итд.²⁾.

Размишљајући о истинитости чуда Васкрсења и Вознесења Христова, физичар **Балфур Стјуарт** пише: „Да ли се у тим случајевима дејство познатих (нам) природних сила сачувало неизмењено, или је пак било некад надвладано вишом силом? Несумњиво, било је надвладано! Може се без погрешке рећи, да је тако било при Васкрсењу и Вознесењу Христовом. Разуме се, ми смо обавезни да испитамо очигледност тих великих догађаја, и то је учинио на најсавршенији начин: историја која говори о тим догађајима издржала је анализирање тако добро, да би нас свака претпоставка о нереалности ових довела до велике моралне и духовне збрке. Чак и наши противници принуђени су да се сагласе са тим; али нам они ипак примећују, да би пре били готови да преживе те моралне и духовне тешкоће, него ли ту у м н у збрку која би, по њиховом мишљењу, неопходно следовала из вере у то, да су се ти велики догађаји уистину збили. Но ја не признајем да таква умна збрка у даном случају постоји. Ја не видим да има основа, да се не дозволи могућност случајне замене обичних сила вишим силама при тим условима који су пропратили долазак Христов“³⁾.

Професор техничке механике **А. Џ. Јуинг**: „Познавање редовне правилности природних дејстава, правилности, коју ми, у својој слепоти, зовемо законима, чини задаћу науке. Но не треба да претпостављамо, да ти тако звани закони имају моћ неопходних (непроменљивих) истина. Ми немамо права да тврдимо, да ће се уопштени резултат нашег ограниченог искуства показати слободан од сваког изузетка чак и при светлости проширеније науке. Старајући

¹⁾ ibid. 279.

²⁾ Проф. А. Н. Гиляровић. „Введение въ философію“. Кіевъ. 1907, стр. 164, ср. 82, 23, 33.

³⁾ А. Г. Табрумъ, 18—19.

се да привидне изузетке уведемо у круг научнога поретка, ми злоупотребљавамо ауторитет науке кад тврдимо, да никаквих стварних изузетака не може бити. Ма како опширно изгледало царство закономерности, ми ипак не смемо отуд изводити логичне закључке, да у њему није било никаквог мешања у прошлости, или да се тако што не може десити у будућности¹⁾.

И још би се могло продужити испитивање научника по нашем питању, но мислим да за то нема већ потребе: истина је довољно објашњена. Објашњено је да наука, не само не одриче веру у чудо већ је потврђује, и да наука све више и више одређује место чуду, не само у религији но и у натурфилозофији, која чини потпуни збир научних закључака у изучавању природе. Признавање чуда у научној средини, насупрот владајућем мишљењу, све више и више јача према томе, уколико се ту пређашње материјалистичко—механичко схватање света потискује виталистичко-теистичким, где се закономерност и целисходност природе уздижу ка Врховном Разуму као своје праузроку. На тај начин, непристрасним гласом саме науке, потпуно се негира владајуће мишљење: да вера у чудо противречи науци. Шта је, дакле, по суду саме науке, владајуће мишљење о чуду, које се лажно издаје за некакву научну аксиому? То мишљење је само један од **д о г м а т а б е з в е р ј а** или, тачније, глупа предрасуда, противна, не само вери но исто толико и самој науци. Потпуно је тачна реч **П а с к а л а**: „противу чуда немогуће је разумно приговарати“. Природњак **Р о м е н с** објашњава, да та бесмислена предрасуда влада као моћ навике. Додуше, то треба признати, али постојање глупих мишљења на положајима истине, нарочито кад се ствар тиче религије, има за себе, осим навике, много узрока, за набрајање којих овде, уосталом, нема потребе: наша је задаћа окончана обарањем предрасуде, а објашњење исте остављамо психопатологији безверја.

¹⁾ ibid. 131—132.

ГЛАВА ОСМА

ВЕРА У БЕСМРТНОСТ И НАУКА

„Вера у бесмртност душе је догмат који стоји у несомњивој противречности са најверодостојнијим закључцима савремених природних наука“.

Е. Хекел „Тајне света“.

„У здању религије има делаба под које природне науке могу без бојазни поставити темељ: један од таквих је — теорија смрти и живог востојања које се и после не продукаба“.

Оливер Лоц.

Међу научницима има неверујућих у бесмртност, и н д и ф е р е н т н и х и в е р у ј у ћ и х. Неверујући догматски, без фактичних научних доказа, објављују, да је наука негирала истину бесмртности. Па ипак, из протеста научника, као што су Хелмхолц, Хирн, Шеврел, Рајнке, Пастер, Хиртл, Марциус и др. противу материјализма, маскираног науком, ми добро знамо, да се бесмртност одриче, не науком већ материјализмом, којим се занесе неки од рђаво образованих природњака, врсте Хекела, и „површни умови“ (према Роб. Мајеру), и да нихова мишљења овде „не служе на част и корист науци, те не могу бити стављена на рачун науке“ (Роб. Мајер), а они сами немају права да се издају за претставнике науке. (Клод Бернар, Марциус, Хиртл, Еренберг, Шлајден, Шенбајн, Хелмхолц, Пастер и др.). У даном случају научници стављају до знања материјалистима, који објављују да је наука негирала веру у бесмртност, да питање о бесмртности душе лежи ван оквира компетенције позитивне науке, и да га могу решавати само религија и филозофија. Наука може само да им достави факта или материјал за решавање овога питања. А фактима, добивеним и овде установљеним, обара се материјализам са његовим одрицањем бесмртности. Овде научници иступају противу материјализма у име науке, и они то с правом чине. Главно што научници наводе противу материјализма може се, ради краткоће, свести на оно што је астроном **К. Ф л а м а р и о н** рекао. „Само безумље — каже он — може одри-

пати постојање душе, само бесмисленост може одрицати њену бесмртност. Зар не говоре ти исти материјалисти, који не признају душу, који у њој виде објављивање мозга, зар не говоре они, уосталом и сасвим правилно, да се у целом нашем телу, не изузимајући ни мозак, врши непрекидна промена материје која непрестано обнавља наше физичко биће? Ако би душа била само производ мозга, на који би онда начин, поред непрекидне промене материје у нашем мозгу, било могуће сазнање јединства наше личности, које нас не напушта од детињства до старости? Ако је, према Фламариону, и само одрицање душе и њене бесмртности од стране материјализма, — безумно, онда су још безумнија објашњења која материјализам даје фактима душевнога живота, почињући од најпростије форме — осећања и памћења, и свршавајући са најсложенијом, као што је самосвест, или свест о идентичности свога ја. Све што материјализам овде говори неукусна је бесмислица; то су гатке, недостојне озбиљнога ума и зазорне за разум људски: то нема везе са науком.

Науци више одговара агностичка тачка гледишта у питању о бесмртности. Она је лепо формулисана код М. Г и ј о - а. По његовом мишљењу, у науци „немогућност загробнога живота још није доказана, и за савремену науку бесмртност још остаје проблем. Кад овај проблем није решен у позитивном смислу, онда он, насупрот мишљењу неких, није решен ни у негативном смислу“¹⁾. Академик Д и к л о, директор пастеровског института у Паризу, мисли, да у науци нема општеубедљивих доказа бесмртности, и за свакога се питање решава личним симпатијама и расположењем. По убеђењу берлинског професора А. А ј л е н - б е р г а, наука не располаже никаквим чврстим и објективним резултатима ни за ни *против* личне бесмртности, и ту научнику остаје да, заједно са Ди-Боа Рејмоном, само каже: „ignotamus“ и „ignorabimus“. С обзиром на све то, каже он, ја се не могу сагласити са уверењем Хекела: да потпуно одречење од вере у бесмртност не би било губитак, но напротив, да би било неоцењена добит за човечанство. Његовом мишљењу ја бих супротставио речи Г е - т е - а, који, сматрам, боље одређује субјективну страну питања: „Ја не бих желео да се лишим среће веровати у будући живот; и чак се усуђујем рећи, да су за тај живот мртви сви који немају никакву наду на тај живот“. Једном речју, за науку је питање о бесмртности пре питање вере него ли знања. Неспособни у науци неће добити (при са-

¹⁾ М. Гюйо. „Безвѣрие будућаго“. СПб. 1908, стр. 478-479.

дашњем стању нашега знања, додају пеки) ни позитивно ни негативно решење.¹⁾ Ма да агностичка тачка гледишта има за себе неко научно оправдање, по она, као што смо видели, изазива противу себе озбиљне приговоре у науци, и уопште, не деле је сви научници, није карактеристична за науку. Већ и саме присталице агностичке тачке гледишта не држе се ње на делу, и принуђени су да силазе са терена чистог агностицизма на терен **п о л у а г н о с т и ц и з м а** или релативног агностицизма, кад изнад религиозних основа идеје личне бесмртности, који су страни науци, дозвољавају унеколико могућност још и научних основа. Овде спадају на пр.: Хиртл и Менделејев.

Анатом и ихтнолог **Хиртл**: „Може ли бити да је највиши Ум, који је тако јасно свуда у творењима запечатио Своју вољу, ставио у наше срце безнадежно стремљење ка срећи, које никад не може бити удовољено? Овде наука стоји на крају испитивања у лицу најсмелијих умова. Ту ступа у своја права вера, којој наука не може ни негирати ни доказати, ма да наука ипак може доказати да оно што се противи вери нема за себе основа у природи ствари. Угасите веру, ту небеску светлост, и самоубиство које сте учинили над својом душом претвориће гордога господара света у гомилу азотнога љубрета за побољшање земље“²⁾.

Хемичар **Менделејев** ставља идеју о бесмртности у ред оних „хипотеза које не могу бити доказане очигледним фактима. Но као човек васпитан у религиозним схватањима, ја више волим, каже Д. И. Менделејев, да останем с вером у бесмртност душе“. Ту говори чист агностичар, но даље он се мења, кад допушта неку могућност научног објашњења питања о бесмртности, ако би науци било могуће да разјасни однос између силе и материје у природи. И још више мења агностичку тачку гледишта даље, кад противу материјализма расправља о основима признања реалности духовнога света и неопходности упознавања истог друкчијим методама, од оних којима располаже наука о спољашњем свету³⁾.

1) Prof. Rob. Thompson. „The proofs of life after Death. A collation of opinions as to a future life by some of the world's most eminent scientific men and thinkers“. Boston. 1906. Ed. 4-th. p. p. 48, 87-88, 223 f. 239 f. (Докази у корист загробног живота. Збирка мишљења о будућем животу неких угледних светских научника и смислица).

2) H. Engel, p.p. 86—87.

3) Prof. Rob. Thompson. p.p. 88—89.

Полуагностицизам у суштини претставља собом прелазни степен ка обичној религиозној или помирљивој тачки гледишта, јединствено типичној за науку, коју већина, скоро сви верујући научници деле. Ова тачка гледишта у питању о бесмртности довољно је окарактерисана изјавом ботаничара и богослова **Е. Денерта**, да, ма да наука не може много да каже у одговор на питање: постоји ли лични загробни живот? но она располаже правим кључевима за решење питања, у облику закључака из факата и закона које је она установила¹⁾.

Као исповедници истине бесмртности јављају се у науци, разуме се, сви верујући научници, или скоро сви научници, пошто они у општем броју чине поражавајућу већину (92%²⁾, као што смо видели). Само се собом разуме у погледу тога, да овде може бити говора само о научницима који су се изјаснили нарочито по питању о бесмртности, и уз то првенствено у својству учених људи, а не верујућих само. Али и таквих је научника толико, да овде могу бити набројана имена само познатијих нам с те стране, такви су на пр.: Роберт Мајер, Шлајден, Швамердам, Фарадеј, лорд Рејли, Еренберг, Симпсон, Целер, Хуфеланд, Бел, Карл Ерист фон-Бер, Рудолф Вагнер, Гаус, Ешрихт, Хири, Хумфри Деви, Пирогов, Крукс, Максвел, Фехнер, Фолкман, Целнер, Вебер, Уолес А. Р., Ојлер³⁾.

На идеју о бесмртности врло се често осврће у својим делима зоолог и антрополог **Карл Ерист фон-Бер**: „Између свих бића која живе на земљи, само у човеку постоји религиозна потреба или, како га другичије зову, оно предосећање бескрајнога, тежња ка вечном, која покреће историју човечанства и изражава се у разноврсним религиозним формама. Постојање човека, према томе, није свезано нераскидним везама за земљу. Мисао о бесмртности је први акт бесмртности. Тако нас изучавање природе доводи до истога учења које је у детињској простоти речи исказано у Св. Писму. Оно нас нагони да верујемо, да ми смрћу не про-

¹⁾ Dr. E. Dennert. „Bibel und Naturwissenschaft. Gedanken und Bekenntnisse eines Naturforschers“. Stuttgart, 1904. p. p. 221—223.

²⁾ Dennert, 51-52; Kneller, p. p. 17, 18, 20, 20—21; Engel, p.p. 66—67, 83—86, 6; Kneller, p.p. 47, 49—50, 306, 138—139, 26, 10—11, 27, 29—30; Zöckler, II, 323, 303—304, 312 и Engel, p. 43; Kneller, p.p. 306, 312; Zöckler, p. 310; II, 187, 323, 254; Dennert, 26.

падамо. Оно нам такође пружа сведочанство о томе, да тек пошто раскинемо везу са земљом постаћемо прави грађани целе васионе“...

У своме делу „Природне науке и бесмртност душе“ знаменити физичар **Џемс Максвел** пише: „Научни прогрес (у питању о смрти с њене физичке стране) приморава нас на дубоко разликовање видљивог дела људскога бића, који на наше очи пропада, и оног који саставља наше ја, и на усвајање те тезе, да људска личност, како по својој природи, тако и по своме назначењу, лежи далеко ван граница научне области“.

Физичар **Х. Деви** у своме делу „Последњи дани природњака“ посвећује неколико страница доказу бесмртности и каже: „учење материјалиста било ми је увек, чак и у младости, одвратно. Наслушавши се, до гађења, у операционим салама говора физиолога — еволуциониста, о постепеном развићу материје до степена оживљења сопственом моћи, и чак о њеном развићу до степена разумнога бића, дешавало се, да сам одлазио у зелена поља и шумарке поред речне обале — природи, која је моје срце љутке обраћала Богу; ја сам у свима силама видео оруђа Божанства... Тада су ми ницале у души нове идеје и бескрајне наде и ја сам осећао жељ за бесмртношћу... Додуше, ова расположења обично стављају у област поезије, но ја мислим, да они садрже у себи здраву филозофску основу за веру у бесмртност“.

Мисао о продужењу личног живота после смрти, према сведочанству биографа, дубоко је прожимала собом све биће знаменитог математичара **Гауса**, и он јој је једном дао прекрасни израз у следећим речима: „Продужење и обезбеђење свога постојања највише до 80 — 90 година било би бедним уделом таквога бића као што је човек, ако би само у томе био циљ његовога постојања. Хоће ли човек проживети 80 година, или 80 милиона година, — живот ће његов ипак бити само кратко пролонгирање осуђенога на смрт, ако, на крају крајева, он ипак умире. Стога и нехотице долазиш до гледишта, коме много штошта иде у прилог, и поред строго научних основа, да, упоредо са овим материјалним, постоји други, чисто духовни поредак света, пун такве исте разноврсности, као и овај у коме ми живимо, и да ћемо ми ући у тај други свет“.

Роберт Мајер је цео свој говор на скупу природњака посветио заштити духовности и бесмртности душе, против материјализма и, као што сам каже, „чврсто убеђење у личну бесмртност душе, основано на научном сазнању“, послужило му је као надеждна „утеха онда кад је (он) хладну руку своје умируће мајке држао у својој руци“.

Физичар **Оливер Лоц** претставља да је однос науке према вери у бесмртност врло повољан, кад пише: „У здању религије има делова под које природне науке могу без бојазни поставити темељ; један од таквих је — теорија смрти и личног постојања које се после ње продужава. Има још много и других, сличних теорија, а временом ће их бити још и више. Но, с друге стране, има такође, и увек ће бити, широких религиозних области за које би се научни темељи и сличне врсте показали неумесни, ма да је научно учешће чак и ту могуће. Те области могу се готово уопитити у појам: однос душе према Богу“¹⁾.

Географ **Карл Ритер**, који се никад није растављао од Библије, оставио је примедбу на унутрашњој страни корица: „Ми нисмо узалуд послати у свет; овде треба да гледамо за други живот. Наше тело може се сравнити са дестилатором, где се неупотребљива вода одваја од добре. Постоји само Један који у томе може учествовати, и Њему нека је слава навек!“²⁾.

Анатом, физиолог и хирург **Чарлс Бел**: „Нашто нам сви докази Божанске моћи и хармоније у природи, нашто нам те промене земље, које бивају по предоређеном плану, нашто стварање човека, ако свему томе постоји крај? Ако нема никаквога пута за непосредно општење човека са Творцем? Но наш удео није некакав крај. Напротив, на сваком кораку претставља нам се мноштво доказа за то, да је жива душа предначинена за нешто више, да душа, њено стање, служи као циљ целе те машине и читавог реда промена, које ми називамо природом. Због тога је и тело наше тако трошно, детињство тако беспомоћно, старост тако слаба; због тога и страдања, тешкоће и болести у људском животу, јер човек треба да се васпитава у томе правцу, да развија своје способности и врлине, да би се најзад с љубављу свим срцем обратио к Богу, даваоцу живота и његовом заштитнику“³⁾.

Геолог **Марциус**: „Дивно нас је створио Господ, — пред чијом премудрошћу и правдом ја стојим у побожном страхопоштовању, — од материје и духа, спојивши са светлошћу бесмртнога духа сен смртне материје, бесмртне радости и вечни живот духа са пролазним жалостима земаљским! Да, што никакво око није видело, и никакво ухо

¹⁾ А. Г. Табрумъ, 58.

²⁾ О. Zöckler, II, 187.

³⁾ ibid. II, 323. и Engel, 63.

није чуло, и што ни у какво срце људско није ушло — то је блаженство, на које се ја надам, кад будем напустио своје тело!“¹⁾).

А сво предсмртних речи физичара **П р и т л и а**: „Сад ћу да заспим, као што ћете и ви заспати, но сви ћемо се одједном пробудити у своје време за нови живот и, надам се, за бескрајно блаженство“²⁾).

Лекари **С и м п с о н** и **Р у д. Ва г н е р** оставили су дела посвећена проблему смрти и бесмртности. Први — под насловом „Смрт“, а други — „Борба за душу“. А чувени психијатор **А л б е р т Ф о н Ц е л е р** исповедао је своју веру у бесмртност у својим прекрасним стиховима под заглављем: „Keine Todesfurcht“ и „Nur keinen Abschied meine Lieben!“

Физичар **Х и р н** оставио је иза себе испитивање под насловом „Будући живот и савремена наука“.

Хирург и анатом **Н. И. П и р о г о в** дао је не мало места излагању својих интересантних мисли о бесмртности и загробном животу у чувеним својим „Питањима живота“ („Дневник старог лекара“).

Тешко би ипак било изређати појединачно све што су нам научници дали за обарање владајућег мишљења о негативном односу науке према вери у бесмртност; по на завршетку свега споменућемо овде резултате анкете, по питању о бесмртности, којом се **Р о б. Т о м с о н** из Чикага обратио научницима и филозофима целог света, године 1901. Одговори научника и мислалаца Америке, Енглеске, Француске, Немачке, Италије и Русије, интересантно и разноврсно мотивисани, почев од неколико редака па до великих траката, саставили су велики зборник, који је Томсон издао и који је до 1906 године постигао четири издања, под насловом: „Докази у корист загробног живота“. Збирка мишљења неких угледних научника и мислалаца о будућем животу. Бостон 1906 год. (На ову енглеску књигу позивали смо се већ раније). Од научника, претставника разних грана природних наука, одговорило је на анкету 29 људи, од психолога 18, свега — око педесет људи (47), ако не узмемо у обзир још две групе, филозофа и спиритиста, међу којима се понављају нека имена научника (на пр. Крукс, Фламаршон, психолог Соваж). И шта излази? Од 47 одговора само су два негативна који претстављају негативно—догматску тачку гледишта у питању о бесмртности (Бруно и Герикур из Француске). Четири су одговора у духу а г н о-

¹⁾ ibid. II, 254.

²⁾ Dennert, 26.

с т и ч к е тачке гледишта (Дикло, Ајленберг, Менделеев, Њукомб, при чему трећи лично тежи више позитивном решењу тачке гледишта). Двојица нису дали никакав одређени одговор (Охорович, Ван Хисен). И огромна већина, дакле 39 према 6, дала је позитивне одговоре, притом већином темељно мотивисане, што се апсолутно не може рећи о негативним одговорима двојице и двосмисленим одговорима четворице. Износили резултат анкете у процентима, добивамо, на 45 научника који су дали одговор, 2 неверујућа, дакле око 5 % неверујућих, 3 индиферентна, дакле око 7 % индиферентних, и 40 верујућих, тј. око 89 % верујућих научника. Важно је и овде запазити подударност са општим закључцима **Д е н е р т о в и х** испитивања о религиозним убеђењима научника! (О Денертовом делу било је речи више, у гл. I).

Између 40 савремених научника који су се у анкети Томпсона изјаснили за личну бесмртност, наилази се на имена високога ранга, као што су хемичар В. Крукс, психолог Шарл Рише, антрополог Цез. Ломброзо, астроном К. Фламарион, биолог А. Р. Уолес, физичар О. Лоц, психолог В. Џемс. Овде, као што смо видели, нагиње и хемичар Д. И. Менделеев. За већину савремених научника у тој анкети бесмртност се претставља као прост закључак из тако званих окултистичких факата хипнотизма (са његовом сугестијом и видовитошћу), телепатије и спиритизма, ради провере којих, како они изјављују, употребили су сва могућа научна средства (Уолес, Ш. Рише, Крукс, Лоц). Самим фактима те врсте, по мишљењу научника, претпоставља се само собом за гробно биће душе услед чега се неки научници овде на друге доказе бесмртности и не осврћу. У сваком случају, као главни основ истине бесмртности сматрају се овде факта телепатије и спиритизма; притом многи енергично негирају приговоре неверујућих материјалиста противу бесмртности (Фламарион, Лоц, Шелер и други).

Изневши карактеристичне црте Томпсонове анкете по питању о бесмртности, можемо сад да је илуструјемо цитатима из одговора научника, углавном већих између њих, ма да ћемо, с обзиром на карактеристику одговора, узети два—три од научника мање познатих од Крукса, Менделеејева итд.

Претседник Друштва експерименталних психолога **П о л Жу а р** : „Експериментално се може доказати да у човеку постоји елеменат, различит од елемената у његовом материјалном телу“. Наводећи укратко доказе о постојању душе, независно од тела, Жуар извлачи из њих три закључка: 1) да „тај духовни елеменат у човеку надживљава његову телесну природу; 2) да тај елеменат, који просто називамо душом, у будућем животу задржава у многостру-

својства и склоности која су преовлађивала у њему за време његовог земаљског живота; 3) да се тај надземаљски живот душе не налази више под утицајем живота у овоме свету, који служи само као припрема за исти. Душа треба да тежи ка извесном развићу и, уздижући се у овоземаљском животу изнад свега што је унижава и ставља у ропску зависност од материје. Она много лакше достиже своје савршенство¹⁾. Овде нам наука говори о бесмртности већ језиком хришћанског богословља!

Л. Б а к л е (из Париза) наводи општи за многе научнике аргуменат за бесмртност, који је позајмљен из науке о одржању и претварању енергије, где се душа разматра као нарочита врста силе. „Ништа у природи не пропада, и најмање од свих других сила пропада душа са њеним својствима. Изгледа да извесног момента развића у души мора нарочито живо да дејствује сећање на оно што је у животу учинила, па чак и ако су трагови тих дела ишчезли. И ето, у томе се баш, углавном, и састоји посмртна награда или казна“. Аутор је написао специјалну монографију по овоме питању под насловом: „Будући живот пред судом науке“, где подробно доказује своја тврђења²⁾.

По мишљењу геолога **Шелера** „као фактички доказ бесмртности, и притом јединствени који удовољава захтевима науке, служи сведочанство које дају тако зване окултистичке појаве, наиме доказана факта јављања духова, или општења са тим бићима, која се неким испитивачима чине као душе умрлих људи“³⁾.

Ма да, по мишљењу **Ломброзо**, питање о бесмртности није од оних која се решавају са научном тачношћу, он ипак, слично Шелеру и другим, сматра, да „психичка и спиритистичка истраживања у данашње време дају велику вероватност томе, да душа продужава да постоји и после смрти, чувајући унеколико истоветност бића, коме оснажена и тачно опредељена душа може дати нову форму и даљи раст, користећи се за то средином која је окружава“⁴⁾.

¹⁾ Prof. Rob. Thompson. „The proofs of life after Death.“ Ed. 4, Boston, 1906, p.p. 38—39.

²⁾ ibid. 49—50.

³⁾ ibid. 47—48.

⁴⁾ ibid. 35.

У свом кратком одговору Ломброзо, изгледа, изражава мисао која је подробно изнесена у извесним дејелима о бесмртности Арм. Сабатина. Ближе разјашњење Ломброзоје изјаве види у делу Свјетлоба „Хришћанское вѣроученіе въ апологетическомъ изложениі“ т. II, стр. 107—108. Изд 2-е. (Кіевъ. 1912).

На који начин бесмртност следи из факата телепатских и спиритистичких? Одговор на то питање даје нам А. Р. У о л е с : „Спиритизам доказује, да постоје такве форме материје и врсте бића које изгледају несхватљиве с тачке гледишта обичне науке. Спиритизам нам показује, да душа може постојати без мозга, одвојена од свега телесног што би се могло показати, и тиме обара предубеђење противу постојања наше душе и после распадања њене телесне на-влаке. Спиритизам, даље, отворено и са фактичном конкретностношћу и очигледностношћу, доказује, да тако звани умрли још живе; да наши пријатељи често бивају са нама, ма да их ми и не видимо, и тиме могу дати непосредан доказ будућег живота који толико њих желе и у недостатку кога живе и умиру у мучној сумњи“¹⁾.

Научници који телепатско-спиритистичким фактима признају значај научних доказа бесмртности душе, одговарају и на сумње и приговоре који природно ничу у уму читалаца кад се говори о телепатiji, спиритизму и осталим тајанственим стварима, а нарочито о спиритизму: јесу ли сигурна сама факта „окултизма“ на којима научници темеље своје доказе бесмртности, најмоћније и најнаучније, по њиховом мишљењу? Но сумње у том правцу развејавају се донекле већ и самим именима таквих претставника позитивне науке, која искључује лаковерност, као што су Крукс, Вебер, Целнер, Уолес, Лоц и други. Но, сем тога, научници упорно потврђују истинитост окултистичких факата, које су усвојили после најмарљивијег и дугог проверавања које научна тачност и обазривост захтевају.

Физичар О л и в е р Л о ц каже, да је његово убеђење у бесмртност душе „рођено у њему, као претставнику науке, марљивим двадесетогодишњим бављењем у области психичких испитивања која се односе на питање о бесмртности“. Научним испитивањима, каже Лоц, „ја сам дошао до чврсте вере, или убеђења у загробно постојање душе, и ма да нисам способан да ту веру оправдам онако како би то требало, ипак је она основана на фактима и искуству“²⁾...

Ш. Р и ш е је провео такође двадесет година у научном проверавању спиритистичких факата и састављању коначног суда о њима, који је испao позитиван. „Двадесет година стрпљивогa испитивања довели су“ га до убеђења у истинитост спиритистичких факата и бесмртности душе, која се на овим последњим оснива. Он се старао да не веру-

¹⁾ ibid. 295—296.

²⁾ ibid. 134.

је, по био је побеђен очигледношћу која му је учинила немогућим свако одрицање и сумњу. „Ако би се и појавиле, каже Рише, слабе сумње, то не би било толико услед каквог недостатка у искуству, колико услед предубеђења неумољиве моћи навике“¹⁾.

В. Крукс, на кога се позивају и сами научници ради потврде истинитости окултистичких факата, и то такви као што су **О. Лоц** и **А. Уолес**, каже о себи: „Цело моје научно васпитање било је једна непрекидна и дуга задаћа тачности посматрања, и ја нећу да оставим никакво место за сумњу у то, да је моје чврсто убеђење резултат најмарљивијег испитивања“²⁾.

У анкети иступа даровити и речити заштитник истине бесмртности, целом образованом свету познати, астроном **Камил Фламарион**: „Свеопшта и стална веровања у бесмртност међу свим мисаоним људским бићима, побожно поштовање успомена наших умрлих, урођена идеја о загробној праведној награди, тужни дисонанс који жалосна земаљска судба човекова уноси у хармонију света, осећање вечнога и бесконачнога, које се рађа у нама созерцањем звезданог неба, и, изнад свега тога, стално чврсто сазнање истоветности наше личности, без обзира на све промене у телу нашем и у мозгу — све то, и томе слично, доводи до образовања у нама убеђења, да душа постоји, као лично биће, да она надживљава смрт свога телесног организма и да је бесмртна“. Фламарион тврди, да та свеопшта и чврста вера човечанства у бесмртност, „већ доказана филозофијом, може бити успешно доказана природним наукама“. То он конкретно потврђује кратким оповргавањем материјализма, који одриче душу и бесмртност. Противу материјализма Фламарион доказује, да смрћу тела наша душа продужава своје постојање у другом, загробном свету. Кратким описом последњег Фламарион завршава свој интересантни одговор у анкети Томпсона“).

Много интересантнога садрже у себи одговори и других научника, сем овде именованих, но ми немамо никакве потребе да продужимо цитирање истих, када је циљ који смо у овој глави поставили — постигнут. Испитивање не потврђује, већ само оповргава слободну и лакомислену изјаву Хекела о „непомирљивој“ противречности између вере у бесмртност и природних наука. Према испитивању излази, да наука, не само није по дужности оповргнула

¹⁾ ibid. 174—175.

²⁾ ibid. 73.

³⁾ ibid. 92—93, 93—94, 95, 95—96, 97 f. 100, 101—103.

истину бесмртности, нити ју оповргава, но да ју наука врло чврсто и упорно доказује. У сваком случају за веру у бесмртност не постоје никакве сметње у науци — то је неоспорни закључак из читавог нашег говора.

На тај начин, немилосрдна према себи неверујућа господо, и исто такве госпође, престаните са понављањем бесмислице, да вам наука смета да верујете у бесмртност: ви науку, као што видимо, не знате, и непознат вам је положај питања о бесмртности у науци. Немојте овде уплитати науку, о којој знате само по чувењу, и престаните да лажним гласовима о науци прикривате праве узроке нашег безверја!

Стварни и главни узроци одрицања истине бесмртности састоје се у несугласици или неслози њеној са срцем, са вољом, са општим моралним настројењем неверујућих, а не са разумом. — с науком и филозофијом. Одриче бесмртност онај, који је не жели, коме није потребна. И ту има две сорте људи: једини одричу бесмртност из страха од загробне награде, други из прекомерне љубави према земљи, која за њих служи као једино могући рај. Хоћете ли илустрацију првога типа неверујућих у бесмртност? Она је дата у бесмртном облику Фрање Мора из **Шилерових** „Разбојника“. Сетите се прве сцене из петогачина, где се мајсторском руком развија пред нама сав ужас касно пробудене савести у злочинцу, под утиском страшнога пророчнога сна и предосећања смрти. Ту се са безверја у Бога и бесмртност скида образина, за коју неверујућима служи разум, и безверје нам се претставља у свој својој моралној голотини. Испољава се, да се бесмртност у ствари одриче само зато, што је она за рђавога човека неугодна и нежељена! „Мудрост просте масе је — њена плашљивост!“ умирује себе Фрања. „Та још није доказано да прошлост није прошла, или да свевидеће Око царује над звездама. Хм! Хм! Ко ме је томе научио? Зар постоји изнад звезда осветник? Не, не!... Да, да! Све ми са ужасом говори: постоји изнад звезда Судија! И пред тога Судију изнад звезда стаћу ове поћи! Не — то је мизерна јама куда твоја малодушност хоће да отпузи. Празно је, глухо тамо изнад звезда. А ако у ствари тамо има печега? Не, не, тамо ничега нема! Ја х о ћ и у, н а р е ђ у ј е м, д а т а м о н и ч е г а н с м а! Али ако има? Тешко теби, ако се све понови, ако се ове поћи понови!... Зашто ми ледена језа прожима кости? Умрети! Зашто ме ова реч тако поражава? Дати одговор Судији небесноме... О, ако је Он праведан, сироте, удове, безпомоћни, угњетени, — сви ће завапити к Њему. Но ако је Он праведан, зашто су онда они страдали? Зашто сам ја триумфовао над њима?“ Таквим мизерним закључцима разума, тога увек покорног слуге срца, покушавао је Фрања

да заглуши у себи изазвану свест о ужасној за њега правди. Кад пастор Мозер, кога је Фрања позвао, потврђује истину његовога пророчкога сна и касног буђења његове савести, својим речима о праведном загробном суду, Фрања се разбесни.

Ф р а њ а (иде јаросно ка Мозеру)

„Гром те поразио те онемио, лажљивче бесрамни! Ишчупаћу ти проклети језик из грла!“

М о з е р

„А! Ви већ почињете осећати сву тежину правде, док ја још ни приступио нисам доказима. Сад ћемо приступити њима“.

Ф р а њ а

„Умукни! У пакао с твојим доказима! Д у ш а с е н а ш а н и ш т и, к а ж е м т и — и н е ћ у д а с л у ш а м т в о ј е д о к а з е!“

М о з е р

„Ето о томе баш и стењу духови пакла; по небески Судија врти главом. Зар Ви сматрате, да ћете у пустињском царству ништавила избећи десници предвечног Осветника? Пошните се на небо — Он је тамо! Сиђите у пакао — Он је опет тамо! Реците мору: „затаји ме!“ и тами — „сакриј ме!“ — и тама ће се испунити светлости око вас, и ноћ ће се претворити у дан. Но Ваш бесмртни дух бори се само речју и побеђује слепу мисао“.

Ф р а њ а

„Али ја нећу да сам бесмртан: друге ме се ствари не тичу. Ја ћу Га натерати да ме уништи, ја ћу Га раздражити до беснила, да би ме Он у беснилу уништио“.

„Ја нећу да сам бесмртан“, слеће са језика збуњенога злочинца Фрање,—и тиме се открива тајна и стари узрок његовога безверја, његовога приговарања противу бесмртности „у име разума“. Но то се запажа увек и код оних, који одричу бесмртност, не из страха од суда, већ због прекомерне привржености земљи, за које је земља све. Добродушни рус В. Р о з а н о в никако није злочинац, и грешан је једино због брбљивости и графоманије, по он, у један глас са злочинцем Фрањом, каже: „Ја не желим васкрсења!“ Ако Розанов и пристаје да васкрсне, то онда „не за Бога у богословском смислу, већ да би продужио да се сећа и воли оне које је на земљи познавао и волео“. Без тога сећања на земљу и „земаљске људе“, Розанов се одлучно одриче васкрсења. „Мене—каже он—не интересује „васкрсење“, стављајући наше васкрсење иронично под знак

навода¹⁾. То је природно за таквога незнабошца по целокупном складу душе и ума, као што је Розанов: он жели будући живот само у смислу продужења и тачне копије земаљског живота, јер њему за рај служи земља, а хришћанство нам у загробном свету обећава нешто боље и више од овдашњег живота. Љубав према земаљскоме изнад небескога, и према телесноме изнад духовнога, код Розанова узима чак религиозно освећење и узноси се до дужности: „Ја на земљи једем и хоћу да сам слободан, пише Розанов, и то је моја светиња, свето право и света дужност, пре олтара и икона“. Тако преводи Розанов на свој каламбурски језик реч Светог Писма: „њима је Бог трбух“.— „Нека се човек (док се не смести на земљи), продужана В. Розанов, —потпуно одаје земаљским околностима. Да благослови Бог труд његов,—и, верујете ли, док се он не смести, Бог ће благословити човеку и само заборављање Бога!“²⁾ Разуме се, овакве нескладне речи, где Бог благосиља атеизам, одишу психопатијом, и читаоци могу остати незадовољени илустрацијом „из Розанова“. У том случају обратимо се другим ауторима, који не изазивају слична подозрења.

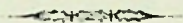
Пред нама је „Увод у филозофију“ од професора А. Н. Г и љ а р о в а , по и ту се проблем бесмртности расправља по методу В. Розанова. Ту пише: „Уколико наша уобразиља тежи јаче да се откине од земље, утолико су оскуднија и беднија њена измишљања. Нема ништа безбојније него што су рајски вртови, пренесени у „онај свет“, где између привидног дрвећа певају привидне псалме полуљуди полусенке. И каква неподношљива чамотиња треба да влада у тим вртovima! Обичан земаљски врт, са јоргованом, јасмином и орловим поктима, бескрајно је бољи од свих тих вртова онога света, а песма славуја и зебе, па и цвркул врабаца несравњено је слађи од привидног певања псалама. Уосталом с в а м а ш т а њ а , ма каква она била, о овом и о другом свету, диктира сама земља, или тачније—то су њена маштања, којима она допуњује живот, уносећи у њега нову разноврсност. Зато сви који се старају да се отргну од земље ради другог, неземаљског света, старају се двојно узалуд: немогуће је отргнути се од земље, а у покушајима за такво отргнуће ми дајемо стварност за привидност. Блаженство, срећа, могући су за нас само у границама земље, и ако би било не-

¹⁾ В. Розановъ. „Вѣчная тема“. „Новое Время“. 1908, янв. 4, № 11427.

²⁾ ibid. „О русскихъ богоскательяхъ“. „Живая Жизнь“. 1908, № 1, стр. 5-8.

могуће наћи на земљи оно што нас потпуно задовољава, онда га нигде више не треба тражити. Но ко је потпуно испитао земаљски живот у свој његовој потпуности? Ко може рећи да живог не може дати све што ми у границама могућности желимо? Немогућега нигде нема, а све што нам је могуће ми можемо наћи на земљи. „Тражи и наћи ћеш“—то је заповест живота. Јурити за визијама неземаљског живота, значи драговољно уносити у се смутњу и забуну. Не у другом свету, већ на земљи је за нас покој, и за тело наше и за дух наш¹⁾).

Додуше, могло би се проћи и без изругивања заветних и свештених за човечанство очекивања и веровања, али негативан однос према вери у бесмртност неизбежан је за оне, којима је „немогуће отргнути се од земље“... Природно је што се ту понекад старају да негирање бесмртности правдају именом науке, по време је да се чак и врапци из раја проф. А. Н. Гиљарова досете, да то са науком нема ничега заједничког! То је довољно објашњено целом VIII главом.

¹⁾ Проф. А. Н. Гиљаровъ. „Введеніе въ философію“. Кіевъ, 1906, стр. 105—106.

ГЛАВА ДЕВЕТА

ИЗВОРИ ВЛАДАЈУЋЕГ МИШЉЕЊА О НЕПРИЈАТЕЉСТВУ РЕЛИГИЈЕ И НАУКЕ (ЗАКЉУЧАК)

„Обични људи имају могућност да не размисљају о ономе о чему неће да размисљају.... Тим се путем и одржавају лажна мишљења о религији. Они који не боје истину налазе повод за њено оспоравање у многобројности оних који је негирају. Веру треба да вам да ваша савестност са самим собом, чврсти глас вашег разума, а не разум других“.

Паскал („Мисли“).

Религија и наука нису непријатељице једна другој. Наука није опровргавала и никад не може опровргнути религију уопште и хришћанску религију посебно, са вером у личнога живог Бога, Творца и Промислитеља, у откривење, у чудо, у Божанство Исуса Христа, у Његово васкрсење, у св. Тројицу и остало, јер међу природним наукама нема ни једне науке која би се тиме могла занимати. Није наука непријатељица вери, већ рђава филозофија, која се лажно прикрива под именом науке. У томе греше више од свих материјализам и позитивизам. Најзад, безверје није свеопшта болест научника, како то претставља владајуће мишљење неверујућих о противречности религије и науке; напротив, истински научници су људи скоро увек религиозни. На тај начин, у науци нема ни сенке од основа за догмат неверујућих о противречности религије и науке, на коме се заснива слепи атеизам наше интелигенције. Природно се јавља питање: откуд је потекло владајуће мишљење неверујућих, и чиме би се оно могло међу њима подржавати? Одговор на то биће пригодан закључак целокупног испитивања о узајамним односима религије и науке, на основу гласа саме науке, њених претставника.

1 Мишљење о несугласици између религије и науке је посебан облик мишљења о противречности између вере и разума уопште. Према томе оно се помаже и подржава свим оним, чиме се подржава мишљење о противречности

између вере и разума уопште. У том случају велики део одговорности за распрострањење владајућег мишљења о непријатељству између религије и науке треба да узму на себе она филозофска учења која утврђују већи или мањи антагонизам између вере и разума. Ту спадају: мистицизам, агностицизам, позитивизам и, нарочито, неокантизам. Област коју религија обухвата, кажу нам ту филозофи, лежи ван граница разума: верске истине не могу се доказивати разумом, јер нема задовољавајућих доказа ни за основне религиске истине, као што су биће Бога и бесмртност душе. У религији, говоре нам они ту, све мора да се прима на веру, осећај, и ми морамо да се одрекнемо помоћи разума, који је у њој немоћан, — нас позивају слепој вери срца и само-одречењу разума. Противу тога ипак протестује сам разум оних који верују у истину и знају, да се хришћанска религија не боји светлости разума, као некаква јеврејска религија човеконенависти и сујеверја. У нашој религији нема места тим заштитницима следе вере и гонитељима разума у име њено, противу којих устаје један „руски“ песник.

„Веруј, — говоре они, — сумње су мучења!
С предвечних тајни нећеш скинути вео судбински,
Нећеш осветлит лучом жељеног решења
Свеопшта питања која разум наш даве истински!“

„Не, — верујте ви, слепци, душе плашљиве!..
Из страха од истине ја себе нећу лагати,
Не идем трагом ваше бедне гомиле страшљиве,—
И тамо, где морам знати, не могу веровати!“

С. Надсон.

Даље аутор — песник набраја питања, без одговора на која живот за мисаоног човека губи смисао. То су све питања која додуше религија талмуда и кабале оставља без одговора, но зато су она осветљена јарком светлости Јеванђеља Бога - Речи, Разума. У религији Бескрајнога Разума не бива тесно сићушном људском разуму. Томе нас уче својим примером највећи претставници разума као верујући Паскал, Декарт и други.

2 Владајуће мишљење о религији и науци има јаку подршку у, врло распрострањеном у „широким круговима образованог друштва“, лажном појму о религији, као ствари срца, осећаја, која нема потребу за расуђивањем. С тачке гледишта тога уског појма о религији, која собом обухвата све силе и способности духа, испада, да „религија избегава рефлексије“, како се то износи у књијници профе-

сора А. Н. Гиљарова: „Увод у филозофију“ (Кијево 1906, стр. 10); да „Бог, с обзиром на своју недостижност, није предмет изучавања, већ вере“, како нам из свог трбуха говори, или гата, Мењшиков (види о томе у гл. I).

3 Но сам тај лажни појам о религији, као што примећујемо, потиче из слабога знања у религиозној области, или, тачније рећи, из религиозног незнања. Према томе, као трећи извор владајућег мишљења служи религиозно незнање, којим се обавезно кити наша слепо неверујућа интелигенција.

4 Држе се глупавих мишљења о религији из недостатка теоретских знања о њој, из незнања. Али распрострањење нетачних мишљења о религији, између осталих и мишљења о непријатељству религије и разума, обезбеђује се већ и самим безверјем: мишљење о неслагању вере и разума неизбежно је за неверујуће, који су лишени знања о сагласности вере и разума из сопственог искуства. Правој вери непознато је непријатељство с разумом: о томе непријатељству говоре само они који веру знају само по лажном чувењу.

5 Практични мотиви разне врсте исто тако имају силан утицај на распрострањење владајућег мишљења о противречности религије науци. Овде пре свега треба забележити да ово нетачно мишљење помаже и одговара интересима безверја: оно је пријатно и корисно безверју зато што унижава веру, уколико претставља да вера негира и ограничава разум, који савремени европски свет тако високо цени. Владајуће мишљење управо је неопходно програмском безверју социјализма, које, према захтевима партиске тактике у борби са Црквом, претставља хришћанску религију као антикултурну силу мрака и застоја. Као што смо видели (у гл. I), сад је баш социјализам узео под своје нарочито покровитељство тај догмат слепог безверја и усрдно помаже распрострањању истог код интелигентне полуобразоване масе, која се бави новинама и „ослободилачким“ обичним брбљањем. Ту се, у бескрајном слепилу своме, многи код нас упознају са хришћанством преко Бебела, Енгелса, Каутског итд. чак и преко Максима Горког! То поверење према грубој и шарлатанској литератури социјализма у религиозно-филозофским питањима постаје, у средини која је изгубила веру, извор сваковрсних глупих мишљења и религиозних предрасуда, између осталих и владајућег мишљења.

6 Владајуће мишљење о противречности вере науци, и разуму уопште, ласка самољубљу и охолости оних људи, који желе да у очима других изгледају умни и образовани, прваци. Још запажањем Достојевског нотирана је увек скоро успела довитљивост глупих људи, жељених да се покажу умнији: сталном критиком и приговорима на све, они успевају да произведу утисак умних глава. Отац руске науке

М. В. Ломоносов објашњава порекло владајућег мишљења о неслагању религије и науке баш психологијом охолости, кад пише: наука и религија „никад међусобно не могу доћи у сукоб, сем ако им неко, из охолости и ради показивања свога мудровања, не подметне омразу“. То је појмљиво код људи празних и оholих: предрасуда о непријатељству религије и разума даје изглед неке интимне блискости са научном сфером онима, који немају никакве везе са њом или стоје сасвим далеко. На тај начин, ситничарство и охолост дају овде нарочиту превагу и примамљивост предрасуди. Празни (шупљи) људи сматрају за неопходан свој декор, можда по инстинкту самоодржања, то владајуће мишљење о противречности вере разуму. Не кидајући са вером, они се овде ипак старају да покажу, да је она — јарам за главе које су толико натучене знањем. Чак и гимназисти не пропуштају прилику да се пред ким треба похвале, да у главама њиховим, преоптерећеним наукама, преовлађују сумње; да их они „одгоне“, те сумње, и на тај начин приносе жртву вери, мислећи да тиме Богу угађају.

7 Немајући за себе основа у Библији и у учењу Цркве, владајуће мишљење налази себи потврду у отступању људи од хришћанске религије, какви су били случајеви гонења научника и науке, нарочито у средњем веку, у име хришћанске религије, на основу неслагања науке са Библијом. У тим гоњењима, ипак, није криво хришћанство са Библијом, већ рђаво схватање хришћанства и неправилно гледиште на Библију, као на књигу богонадахнуту у целокупном саставу, од садржаја до речи и слова закључно, а која, према томе, треба да служи као непогрешно руководство и у питањима природних наука. Ту такође заслужује озбиљну пажњу неверујућих мудра и праведна реч знаменитог немачког педагога, природњака и географа **Карла Раумера** (1783—1865). „Кад неверујући људи нашега времена, каже Раумер, са злурадошћу, штетном изнад свега за њих саме, истражују у историји хришћанства слабе, те и ужасне странице, они при том губе из вида најважније, — наиме, да сви ти греси и слабе стране у историји хришћанства, као што су на пр. религиозни ратови, инквизиција, владање робовима итд. нису плодови Христовог учења, већ отпадништва од тога учења, те су — индиректни докази вредности хришћанства. Напротив, ужаси незнабоштва и мухамеданства проистицали су из саме вере незнабожачке и мухамеданске“ (Општа географија¹⁾).

¹⁾ Н. Engel. „Die grössten Geister über die höchsten Fragen“, p. 50—51.

8 На крају крајева, ипак, главни узрок широке распрострањености владајућег мишљења о раздору између религије и науке у „широким круговима образованог (?) друштва“ састоји се у самој психолошкој природи владајућих мишљења: она не воле проверавања, и тиме се чврсто држе неприкосновени за разум догмати, као неподложни критици. Таквих догмата у безверју има много, и међу њима прво место по важности и степену распрострањености заузима владајуће мишљење о непријатељству између религије и науке, које сам стрпљиво и марљиво расмотрио и оповргнуо у овом мом делу.

Да, владајуће мишљење о непријатељству између религије и науке оповргнуто је овде гласом саме науке. За савесног читаоца и који није потпуно заслепљен предрасудом, па и за читатељке, које теже од читалаца полазе за гласом разумног убеђења, то је несумњиво. Па ипак, из искуства, ја ниуколико и овде, као и увек, не заваравам себе мишљу о некаквом нарочитом успеху свога труда у разјашњењу истине и негирању заблуде. Дугогодишње искуство непрестаног сејања доброга јеванђелског семена, увек на камени тој и трновитој њиви безверја и лажне вере, додељеној ми Провиђењем, не даје места никаквој самообмани. Сејем зато, што верујем у несумњиву истину речи Божје (Гал. VI, 9). Сејем, док не разбацам све, од Бога дано ми, семе, до пред сам одлазак тамо, где ће бити жатва и за сејаче, по речи Господа (Јован IV, 36).

Безверје виче увек о нарушавању права и ограничењу разума у религији, а само је цело постројено на дрском одрицању разума, кад, ради свога одржања, избегава разумна проверавања својих мишљења, која се примају на веру, на ветар! Какво уважавање разума! Безверје осећа да би разумна проверавања његових догмата била његов крај. Ето објашњења, зашто се наша „водећа“, тј. неверујућа интелигенција као огња боји религиозног знања, богословске науке, и спасава се у своме безверју само незнањем. Њено Безверје није основано на знању или на разумним основама, оно није плод критичког изучавања вере, ма каквог упознавања са њом, већ је само врста вере, и то још слепа. И сва оповргавања њених дагмата, слична овоме које је у овом делу дато, уверен сам, за њу су бескорисна. Оповргавањем и уразумљивањем, па и најубедљивијим, неће се уразумити слепци који не желе вида, већ ће се само раздражити и огорчити. Ја ово говорим из свог дугогодишњег искуства. Кад противнике истине притераш уза зид, њиховоме беснилу нема границе. Тиме се све за њих и свршава! Но—хвала Богу!—има између интелигенције и оних који траже истину, само не знају пут ка њој. За такве само ја и пишем, ма како да их је мало.

ОД ПРЕВОДИОЦА

У данашње време често се чују врло груби и оштри приговори противу религије уопште и хришћанства посебно. О верским истинама говори се са омаловажавањем и ниподаштавањем, тако да нема скоро ни једне верске истине која није негирана. И што је најгоре, обично се сви ти приговори чине у име науке и научника: као да је наука заклета и непомирљива непријатељица религије, а научници — све сами безбожници. Разуме се, све се то чини са планом: да би се тим приговорима противу религије дала што већа важност. У ствари то са правом науком нема ничега заједничког.

Позивати се на науку и научнике, у потврду грубих приговора противу религије ординарна је злоупотреба имена науке и научника. Сведочанства толиких великих научника које професор Свјетлов у овој књизи наводи, најбоље нам то потврђују. Скоро сви велики научници, као што видимо, говоре у корист религије. Но има људи, чак и међу школованима, којима није познато шта је који од великих научника мислио о религији. Такви људи лако поверују у лажна мишљења која им непријатељи религије сервирају као аутентично - научничка.

Преводећи ову књигу, желео сам да свима, који по овоме питању траже истину, пружим један, стручно израђени, приручник, који ће им објективно приказати истину о томе, шта велики прави научници мисле о религији.

По себи се разуме, да се овде не мисли мишљењима научника доказивати религија, јер се религиозне истине, по својој суштини, не заснивају на закључцима науке. Религиозне истине не зависе ни од науке, нити од филозофије: оне су самобитне. Но ако аутентична мишљења правих великана науке и нећемо узимати за доказ религиозних истина, она, ипак, претстављају најочигледнији доказ о томе, да су сви приговори противу религије уопште и хришћанства посебно, који се чине у име науке и научника, просто најпросто — обичне лажи и грубе измишљотине.

На Светог Саву 1937 год.
у Битољу

Мирко Р. Павловић,
протојереј

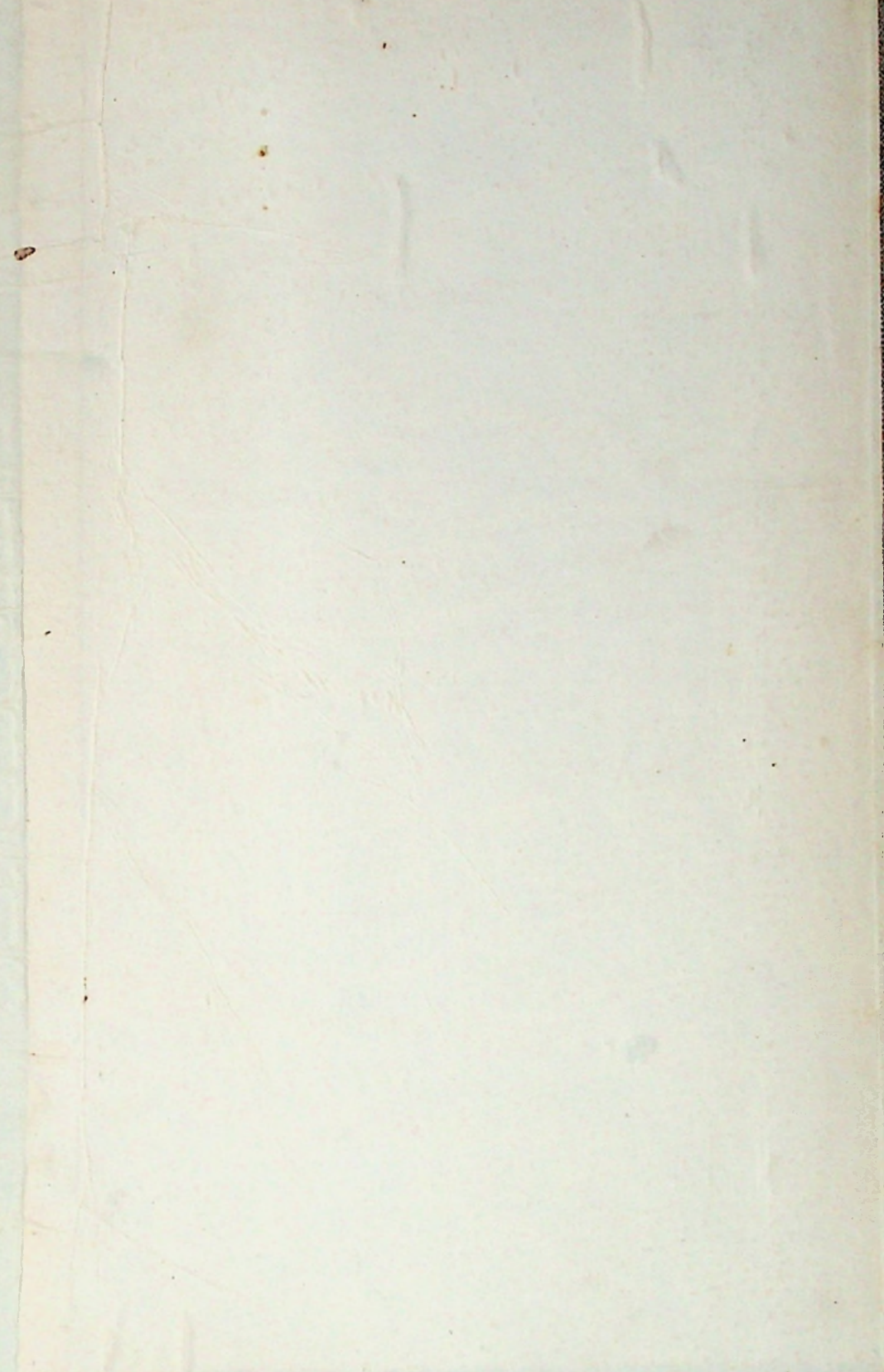
Садржај

	стрaнa
1. Религија и наука	3
2. Глава I. Однос научника према религији, или питање о религиозном убеђењу научника	7
3. Глава II. О безверју научника уопште и безверју руских научника посебно	28
4. Глава III. Религија и наука у својим узајамним односима, према гледишту неверујућих научника	51
5. Глава IV. Религија и наука у својим узајамним односима, према гледишту индиферентних и сумњајућих научника (агностицара)	75
6. Глава V. Религија и наука у својим узајамним односима, према гледишту верујућих научника	88
7. Глава VI. Библија и наука	107
8. Глава VII. Чудо и наука	117
9. Глава VIII. Вера у бесмртност и наука	130
10. Глава IX. Извори владајућег мишљења о непријатељству религије и науке (Закључак)	145

ПОЈАВУ ОВЕ КЊИГЕ НА СРПСКОМ ЈЕЗИКУ ОМОГУ
ЋИЛА ЈЕ НОВЧАНОМ ПОТПОРОМ Г-ЦА АНЂЕЛИЈА ЈОВА
НОВИЋЕВА, УЧИТЕЉИЦА ИЗ БИТОЉА.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY
540 EAST 57TH STREET
CHICAGO, ILL. 60637

Народна библиотека
'РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ'

CO 27-1

СВЈЕТЛОВ Јаковљев

Религија и наук

ПЕСКОВАЦ

000007296

COBISS o